

**INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY**

SKRIFTER

UTGIVNA AV

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

I

FINLAND

CXXXIX

main

STUDIER
I
NORDISK FILOLOGI

UTGIVNA GENOM

HUGO PIPPING

NIONDE BANDET

INDIANA UNIVERSITY

1918-1919

HELSINGFORS 1918

BEF

482189

PD 1503

.Sg

v. 9

Y 103.3 v. 9

Y 103.3

HELSINGFORS

TIDNINGS- OCH TRYCKERI-AKTIEBOLAGETS TRYCKERI

1918

INNEHÅLL.

1. *Ivar A. Lindquist* . . . Ordstudier och tolkningar i Havamal.
2. *Bruno Sjöros* Studier över fornvästgötska lagtexter.
3. *T. E. Karsten* Ett par språkhistoriska anmärkningar.
4. *Ann-Mari Nordman* Tilltalsskicket i svenskan.

11-24-47

Ordstudier och tolkningar i Havamal.

Av *Ivar A. Lindquist.*

Háv. 1: 1—4

Gáttir allar áör gangi fram,
um skoðaz skyli,
um skygnaz skyli

Översätter man konsekvent efter den gängse utredningen av satssammanhanget, uppkommer följande något egendomliga mening: 'innan man går fram (i hallen, får tilläggas), skall man noga betrakta alla trösklar'!

Gáttir allar fattas nämligen som direkt objekt till *um skoðaz skyli*, *um skygnaz skyli*, som uppges vara transitiva verbaluttryck, '*umb skoðask eht*' bl. a. i Gerings ordböcker, alltså ordagrannt 'man skall se sig om, man skall blicka sig om efter alla ingångar'. Ja, somliga tyckas fatta *skoðaz* och *skygnaz* som passiva vändningar — ett enastående språkbruk i Eddan —, åtminstone översätter Brate utan tvekan

Alla dörrar,
innan in man går,
skarpt skådas skola,
skarpt granskas skola.

Det torde utan vidare inses att det inte är dörrarna man skall späja på, utan männen som sitta där inne på långbänkarna.

Saken är den att *gáttir allar* inte alls hör till *um skoðaz* o. s. v. vare sig som objekt eller någon annan satsdel.

Skoðaz um och *skygnaz um* samt synonymerna *siáz um* och *litaz um* ha samma rektion som det väsentligt lika bildade svenska 'se sig om': inte kan en svensk se sig om dörrarna (eller något dylikt), en islänning eller norrman i forna tider kunde lika lite „skoðaz um gáttir“; se många exempel, som alla äro utan objekt, i Fritzners Ordbog och Nygaards Norrøn Syntax § 154.

Hur har man kunnat komma på en utläggning som så kränker den elementära språkkänslan? Gå vi tillbaka till Egilsson, *Lexicon poeticum* 1860 (alla efteråt ha litat på honom och slagit dövöra till för det rätta sammanhanget), är det möjligt att se hur misstaget har kommit till — via latinet. Jag anför början på artikeln *Skoða*: '*skoðaz um* circa se speculari, i. e. circumspicere, Hávam. I'. Nu är *circumspicere* dels intransitivt = 'se sig om', synonymt med *circa se speculari*, dels transitivt = 'se rundt-omkring på'. Följaktligen är *skoðaz um* transitivt, det är logiken. Och liksom för att bekräfta detta finna vi under *Skygnaz* 'circumspicere, Hávam. 1, ubi *skygnaz um gáttir*'. Man bara förvånar sig att en islänning så kan tappa känslan för sitt gamla modersmål — och att vi okritiskt ha följt efter i alla år.

Sedan vi nu funnit att såväl satsens rimliga mening som verbens rektion förbjuder att föra *gáttir allar* till de två parallellraderna, som äro i sig slutna uttryck och inte behöva någon utfyllnad, gäller det att förklara hur *gáttir allar* förhåller sig till det

som återstår av satsen, *áðr gangi fram*, det som också står närmast inledningsorden.

Jag tror förklaringen ger sig så tämligen av sig själv. *Gáttir allar* är en bestämning till *gangi fram*. *Gáttir allar* är draget framför subjunktionen (*áðr*), en företeelse som är rätt vanlig, t. ex. Háv. 116: 5—7

á fialli eða firði ef þik fara tíðir,
fástu at virði vel.

Se ytterligare Nygaard, *Norrøn Syntax* § 365.

Till grund för uttrycket måste ligga en fras *ganga fram gátt*, gå fram i en dörr, gå in genom en dörr. *Gátt* är då en vanlig vägens ackusativ, Nygaard, *Norrøn Syntax* § 96. a.

Vid översättning till vårt språk torde bäst det förallmänligande tankeelement som ligger i *allar*, hållas utanför bisatsen, förvandlat till ett adverb, och själva *gáttir* dras in i bisatsen, omsatt till singularis. En försvenskning av strofen kanske bäst åskådliggör min mening. Jag tillåter mig då att ge dikten hel, och har samtidigt försökt återge de Löfflerska parallellversrimmen (se SNF IV).

Alltid förrän man går fram i en ingång,
rundtom skall man spana spänt,
rundtom skall man späja spänt:
ty ovisst är att veta, var man har ovänner
som sitta och lura å salsbänk.

Jag ville gärna, innan jag går ifrån strofen, ha påpekat, att det inledande ordet *Gáttir* utan tvivel har en symbolisk innebörd¹ — strofen är inte för

¹ Om det galderinsprängda *málets* magiska användning i Gylfaginning se en min uppsats Till två små dikter i Havamal (som bl. a. behandlar str. 50 och 62) i Ver sacrum 1917 (GöteborgsHögskolas Studentkårs festskrift) sid. 126.

inte satt som Havamals ingångsdikt. Till stor del därför faller v. Friesens förslagsmening i 18. bandet av Arkiv f. Nord. Fil., att *gátt* är att tolka som 'väg', en betydelse, som för övrigt är okänd på nordisk botten. — Också den oavgjorda frågan (se Finnur Jónsson, Arkiv f. Nord. Fil. IV s. 40) om *fram* avser ut ur huset enligt nutida språkbruk på Island, något som G. Vigfússon förfäktat, eller in på golvet i hallen, som hela situationen tycks ge vid handen, får nu sin lösning osökt. Det behövs inte längre någon supplering 'in i huset', 'fram på golvet'. *Fram* avser just — och endast det — passerandet av själva dörren; i den användningen kunde man väl på Island säga 'fram', vare sig det nu är på väg ut eller in, och här visar sammanhanget att det är fråga om inträde. Det är i det ögonblick man träder över tröskeln, man skall blicka omkring sig i salen eller i stugan, ja rentav förut — en skärpning i uttrycket som ger känslan av den spändaste uppmärksamhet.

Sedan detta skrivits, har jag fått se att Arnamagnæanska upplagan av år 1828 översätter alldeles rätt,

ostia tota
antequam penetrentur (procedat advena)
circumspiciendum est
et accurate perlustrandum.

Och i själva verket ha väl många sedan dess haft rätta meningen på känn, men inte gjort fullt klart för sig det syntaktiska sambandet orden emellan.

Háv. 41: 4—6

viðrgefendr ok endrgefendr erosk lengst vinir,
ef þat bíðr at verða vel.

Med *viðrgefandi* menas uppenbart 'en som ger igen, lönar gåva med gåva', 'wer ein geschenk durch

ein anderes erwidert' (Gering, Wörterbuch och Glossar).

Enligt gängse uppfattning betyder *endrgefandi* alldeles detsamma, 'wer ein geschenk durch ein gegengeschenk erwidert'.

Vi skulle då här ha för oss en tämligen onödig upprepning av samma sak att förklara som ett slags poetisk utsmyckning, vilken för övrigt står ganska mycket i strid med den annars rådande knappheten i ordavalet. Också utmönstra flera utgivare *ok endrgefendr*, dock närmast av metriska skäl.

Om man emellertid synar *endrgefandi* lite närmare i sömmarna, visar det sig att det i själva verket har olika innebörd mot *viðrgefandi*.

Förleden *endr* är som självständigt ord ett adverb med två närstående betydelseskiftningar:

endr 1. = en gång till, åter (iterum Lex. poet.).
Förekommer på ett ställe i Eddan, Prymsk. 32: 10:
Suá kom Óðins sonr *endr* at hamri.

endr 2. = en gång förr (olim Lex. poet.). På två ställen, Atlam. 1: 2 samt Sigurðark. 68: 4 (som jag efter Brates övers. hänför hit i motsats till Gerings glossar, som för det under bet. 1): Liggi okkar enn í milli málmr hringvariðr [o: det ringsmyckade svärdet], egghuast éarn, suá *endr* lagit [o: så en gång förr lagt] þá er vit bæði beð einn stigom.

De talrika sammansättningar där *endr* ingår i fornisl., sluta sig alltid till betydelsen 1., exempelvis *endrmæli* 'tilltal på nytt, upprepat tal'.

I Eddan förekommer *endrborinn* (flerestädes i Helgekvädena), som betyder 'pånyttfödd'.

En annan sammansättning är den omstridda i Háv. 4. Jag anför efter R.

vatz er þavrf þeim er til verþar komr þerro oc
þioðlaþar goþs vm qþis ef ser geta metti orþz oc
endrþavgo (-av- hopskrivet).

Senast Björn Magnússon Ólsen har i Arkiv NF XXXI talat för att tolka *-þavgo* som ett substantiv **þaga* f. i gen., som förhåller sig till *þegia*, tiga, som *saga* f. till *segia*, och *endr-* som 'tillbaka', alltså 'det att tiga tillbaka', 'at værten i taushed hører på, hvad gæsten har at sige'. Denna nog så tilltalande tolkning har bara det felet att *endr* aldrig betyder 'tillbaka', 'emot', trots det att man brukar ställa det samman med prefixet *and-*.

Betydelsen 1. härovan kan reduceras till 'en andra gång', betydelsen 2. till 'en annan gång'. *Endr* återfinnes i got. *andiz-uh*, 'i annat fall'. Det bör således ur ren betydelsesynpunkt sett vara stammen i 'annan', som går igen i ordet (fisl. *annarr*, urg. **anþaraz*, ieu. **antoros*). Nu går *endr* tillbaka på urg. **anðiz*, ieu. **antís*, liksom *and-* på urg. **anði-*, ieu. **antí-*. Jag ser i alla stammarna roten **an-* 'på, mot'; **an-toro-s* eller **an-tero-s* har i så fall ursprungligen rumsbetydelsen 'motsatt', avlett av **an-* med det vanliga 'komparativa' (avståndstagande i rummet betecknande) suffixet ieu. *-tero-* ~ *-toro-*; **an-tí-* är en annan avledning (så med tvekan Brugmann, Grundr. d. Vergl. Gr. II. 2. § 573.2); är *t'*et i *-tí-* i grunden identiskt med *t'*et i *-t-ero-*? — Att betydelserna 'mot' och 'annan' godt trivas under samma tak, visar grekiskans *ἀντί* som ju i sammansättningar betyder 'mot' och som preposition 'i stället för', vilket senare just innebär tanken 'annan' (jag vill ha något i stället för detta [*ἀντί τούτου*] = jag vill ha något annat än detta).

Med dessa antydningar, som det här inte är stället att utföra närmare, vill jag bara ha visat att *endr* står i betydelsesamband med *annan*; de ha en gemensam ursprunglig rumsinnebörd, som de båda ha avlägsnat sig ifrån till mera överförda betydelser. *Endr* har i fornisl. faktiskt blott temporal betydelse

(’om igen’ eller ’en annan gång’), liksom i gotiskan *andiz-uh* har blott ’kasuell’ betydelse. Ren rumsbetydelse kvarstår endast i *and-*.

I *endrþavgo* måste då *endr-* ha den vanliga sammansättningsbetydelsen ’på nytt’, ’upprepad’.

Men då ger inte ’tiga’ någon mening, eftersom det inte är talat om att tiga förut i strofen. Däremot är det talat om att giva och att inbjuda.

Efterleden *-þavgo* är genitiv av substantivet *þega* f. ’Modtagelse, Gave’ (Fritzner) med labialomljud och bör därför utstkrivas *-þøgo*, ty *av* i R be-tecknar såväl *ø* som *o*. Att *e* kan röna labialomljud i mer eller mindre svagtonig ställning visar *tuítøgr* vid sidan av *tuítegr* (u-stam), Noreen, Altisl. Gr. § 74. 3. En bidragande orsak kan ha varit att mellan *e*’et och ändelsen står ett bakre palatalt ljud *ʒ* (så också i *tøgr* obs.), som tillsammans med en bakre vokal *o*, *u* bör värka en synnerligen kraftig u-dragning, jfr **tutezu* > **tutøzu* > *tutugu* med fullständig attraktion, där den påverkade vokalen är helt obe-tonad.

Endrþega, gen. *endrþøgo* är att översätta med ’det att få en gång till, det att en gäst blir bjuden på mat en gång till’, (samma betydelse har Gering Wörterb., som dock ansätter *endrþaga*) och ger ju också det ypperlig mening: det är den seden att „truga“ som är så välbekant för de nordiska folken än i dag. Det och att hålla målron vid makt (*orð*) hör till värds-kapets plikter. —

Fler sammansättningar där *endr* ingår, finnas inte i Eddan, utom det fall som nu omsider skall tas upp.

Endrgefandi betyder, det är väl efter detta klart, ’en som ger en gång till, ger en ny gåva’.

De som ge igen (*viðrgefendr*) och de som ge om igen (*endrgefendr*) äro längst varandras vänner —

om det håller i sig att bli väl dem emellan, d. v. s.
om det goda förhållandet fortfar att utveckla sig.

Háv. 8 och 9.

De två stroferna, som efter den vanliga uttolkningen stå ganska omotiverade och isolerade i sammanhanget, höra nära ihop, som bl. a. syns av den genomlöpande parallellismen.

Hinn er sæll er sér um getr
lof ok líknstafi:
ódælla er við þat er maðr eiga skal
annars brióstom í.

Sá er sæll er siálfr um á
lof ok vit meðan lifir:
þuíat ill ráð hefir maðr opt þegit
annars brióstom ór.

I båda förekommer ordet *lof*. Jag skall söka visa att det har en annan innebörd i Eddans språk än det med sitt verb *lofa* har i yngre fornisländska, exempelvis i Snorres prolog till Heimskringla:

'Þat er háttr skálda, at *lofa* þann er þá eru þeir fyrir, en engi myndi þat þora, at segia siálfum honum þau verk hans, er allir þeir er heyrði, vissi at hégómi væri ok skrök, ok suá siálfr hann: þat væri þá háð, en eigi *lof*.'

eller som möter oss i den inledande prosan till Lokasenna:

'menn *lofoða* miqk huerso góðir þíonustomenn (Egis vóro'. Det är den i den prosaiska litteraturen stadgade betydelsen 'lovord', resp. 'lovorda'.

Att denna betydelse emellertid är utvecklad ur en äldre, visar en blick på ordets etymologi. Jag citerar för enkelhets skull Falk och Torps etymo-

logiska ordbok över danskan och norskan (där ordet liksom i svenskan har samma betydelse som i medeltidens isländska):

„Lov III (lob, preis, ruf) ~ Die bedeutung 'loben' hat sich wahrscheinlich aus 'wohlgefallen finden an, froh sein über' entwickelt: siehe *lov* II.“

Går man då till *lov* II, finner man:

„Die bedeutung 'zustimmen, erlauben' (und ferner 'versprechen') hat sich aus 'lieb haben, wohlgefallen haben an' entwickelt: vgl. die verwandten ahd. *liubi* (nhd. *Liebe*), ags. *lufu* (engl. *love*), aslav. *ljubu* 'liebe'.“ Alltså: båda dessa nutida skiftningar i betydelsen löpa samman, intressant nog att se, i en gemensam urbetydelse 'att tycka om någon' (så att man lovar honom högt inför alla, eller så att man gärna ger honom lov till ett eller annat).

Eddan, som i sin bundna form har bevarat så många forna ord och forna betydelser av ord, har kvar denna urbetydelse hos *lof*, det är den upptäckt jag tror mig ha gjort. *Lof* betyder 'det att tycka om någon, hålla av någon, hysa beundran för någon', med ett ord 'kärlek' (alltså inte erotisk kärlek). Man kan också på sina ställen återge det med 'bevågenhet, vänskap'.

Till texten i Eddan! Den skall genom sin inre mening i varje särskilt fall ge beviset på denna hypotes' riktighet.

Utom stroferna 8 och 9 i Havamal, som skola gömmas till sist, förekommer *lof* som självständigt ord endast på två ställen i Eddan och det också i Havamal. Det ena är Háv. 52.

Mikit eitt skala manni gefa:

opt kaupir sér í litlo *lof*;

með hálfom hleif ok með hóllo kerí

fekk ek mér félaga.

Det är uttyddt: 'Mycket på en gång skall man inte giva: ofta köper man sig kärlek (vinner man en människas hjärta) med lite; med en halv kaka bröd och en halvtömd kanna fick jag mig en vän och broder i livet'.

Parallellism råder mellan *kaupir sér lof* och *fekk ek mér féлага*. När *félagi* är liktydigt med 'vän', betyder också *lof* 'vänskap, kärlek'.

Så klar i förstone är saken inte på det andra stället, **Háv. 123**:

— — af illom manni mundo aldregi
góðs laun um geta,
en góðr maðr mun þik gørua mega
líknfastan at *lofi*.

Det brukar översättas med tämligen god mening: '(av en dålig människa får du nog aldrig lön för vad gott du gör henne), men en god människa kan nog komma att göra dig omtyckt genom att berömma dig'.

Vad man genast skulle vilja anmärka mot denna översättning, är att innehållet i andra strofhälften på så sätt blir tillökad med fler, för första hälften främmande tankar än som är förenligt med dess natur av antites.

Vidare kan det sättas i fråga om *líknfastr*, som bara finns på detta enda ställe, kan sägas betyda 'omtyckt' el. dyl. Det förefaller mig vara en betydelse, som mera framkonstruerats för att få nödigt sammanhang.

Líkn är ett f. substantiv, som betyder 'det som gör gott över huvud taget, det som bereder lättnad: lisa, lindring åt en sjuk; barmhärtighet mot en stackare; nåd åt en brottsling eller syndare; tröst

åt en sorgsen; hjälp åt en nödställd', allt detta i ett ord.¹

Det är på grundval av detta som Gering explicerar 'fest in der gunst der leute, beliebt'. Men 'folkgunst, allmän omtyckthet' torde *líkn* näppeligen kunna uttänjas till, och därmed faller denna tolkning av ordet — och hela översättningen.

Om man i stället rådfrågar Hægstad och Torps isländsk-norska ordbok, får man en översättning, som stämmer bättre med den ovan skisserade innebörden i *líkn*: 'Líknfastr, trygg paa velvilje Edda'. Jag förstår detta som 'förvissad om någons välvilliga deltagande'. Ännu närmare *líkn*'s betydelse blir det, om man omsätter det från platonisk välvilja till värksam handling: 'förvissad om stöd och hjälp.'

Översättningen blir då: '(av en dålig människa får du nog aldrig lön för vad godt du gör henne,) men en utmärkt man kan göra dig förvissad om stöd och hjälp en dag' — nämligen *at lofi*: 'vid bevägenhet för dig, om han har fattat tycke till dig'. Är du i nöd eller svårighet, känner du en 'god man', vet du att du har hans kärlek, gå då till honom eller låt kalla honom, och du kan vara viss att han hjälper eller lindrar eller tröstar.

Sådan är en god man. Det är motsatsen till en 'illr maör' som du aldrig kan vänta dig gott av, om du än aldrig så mycket gjort dig förtjänt av hans kärlek.

Lof ingår i ett par sammansättningar, *lofséll* (Grípisspá 48: 6) och *lofgiarn* (ur Volsungasaga, upptaget som 'Fragment' i Neckels Eddaupplaga s. 317),

¹ Man kan väl inte komma ifrån att *líkn* hör ihop med verbet *líka*: *líkn*, *þat er líkar einhueriom*, *líka* delvis då i en mera ursprunglig bemärkelse om kroppsligt välbefinnande.

men då det kan diskuteras, om man här har att tolka 'ruhmbegierig' eller 'ivrig efter vänskap, bevågenhet (från Gunnars sida)' ? samt 'lycklig på grund av ära, berömmelse' eller 'lycklig i kretsen av vänner'?, så låter jag denna fråga stå öppen.

Innan vi pröva den nyfunna betydelsen hos *lof* på de bägge strofer, som utgöra huvudämnet för denna framställning, måste vi göra en förberedande ordstudie till.

Bredvid *lof* i vår första strof står *líknstafir*. Det är av vikt för hela översättningen att klart veta vad detta ord bär i sig för en tanke.

Stafr helt konkret betyder 'käpp, stav, stolpe, stöttepelare'. Utom denna huvudbetydelse har det speciella betydelser samt många till synes högst skiftande användningar i sammansättningar. Jag tror man kan föra alla dessa särbetydelser tillbaka till en grundföreställning 'upprättstående, längskluven stock i en rad med andra likadana, alla sida vid sida'. *Stavar* kallas de väldiga, rakt uppstående, i varandra infalsade väggstockarna i de ytterst gamla norska och svenska stavkyrkorna.¹ *Stafir* kallades de brädlappar, 'stäver' som det heter än i dag, som hopfogade bilda s. k. laggkärl, tunnor, såar, kar, baljor, byttor, stävor (obs. formen), stänkor o. s. v. Så tillverkade träkärl äro uråldriga; det går att göra dem av enbart trävirke. *Stafr* i denna betydelse nämnes i Grágás.

Nu är min hypotes den, att den bild som ligger i laggkärlet — de till ett helt hopsatta, men ändå

¹ Att stavbyggandet i ordets egentliga bemärkelse är ur gammalt i Europa och även långt därutanför, har Oscar Montelius visat i en uppsats (i Antikvarisk Tidskrift XXI n:r 1, sid. 79 följ.) 'Boning, graf och tempel'. Svensk Tidskrift 1917, häft. 2, sid. 135.

var för sig stående stäverna — anlätades då det gällde att få ett påtagligt uttryck för begreppet de särskilda delarna som ett helt består av. Så utgöres ju en ätt av enskilda; en ättemedlem heter *átt-stafr* (Helgak. Hund. I 55: 3). I det mytologiskt kateketiska *Alvíssmál*, strof 24, kallas vattnet för *laga-stafr*, ölbeståndsdel, och i 32 strofen får man veta ölets andra *stafr*, kornet (malten). Att denna betydelse har gamla anor, framgår av gotiskan där ordet är belagt i *Wulfila* tre gånger och då som översättning av *τὰ στοιχεῖα*, 'elementa' (*stabim* Gal. 4: 3, 9, Col. 2: 20).

På samma sätt nu tänker jag mig att människor ur talet, som hörs som ett svall av skiftande ljud och tonfall och uppfattas som en enda sammanflytande mening, kunde komma att urskilja självständiga beståndsdelar, som de för att få ett namn på liknade vid och kallade *stafir* — små yttranden, ord. Ord är så en av de huvudbetydelser hos *stafir* man har att räkna med.

En som ristade runor lade tecken till tecken för att raden fullbordad skulle utgöra en hel mening, hans stolthet. Varje sådant tecken som stod för sig, men ändå ingick i ett oupplösligt helt, kallade han en *stafr*. Att sedan utläsa tecknen ett och ett kallades att 'stava'. Runskriften utträngdes av den latinska skriften. Men ett minne av den primitiva uppfattningen ha vi kvar i namnet *bok-stäver*.

Annars brukar saken i sin helhet framställas så här: *stafr*, det är först och främst en runa, för att en runa med sin huvudstapel är lik en stav eller en pinne; och av runor satte de gamle ihop sina ord, alltså kom *stafir* i pluralis att beteckna ord, 'das mit runenschrift aufzeichnete' (Gering). Härvid glömmar man bara att för en människa, som inte gått i skola, är ordet i första hand det uttalade och inte det lästa.

Ærna mælir sá er æva þegir
 staðlauso stafi. (Háv. 29: 1—3).
 ('En uppsjö pratar den som aldrig tiger
 av ord med ingen mening.')

Jag anför stället som ett bra exempel på ett *stafir*, där mannen som säger det, inte har en blek tanke på runristning.

För att fullständiga vår studie av *stafir* i Eddan i dess olika användningar, tagna från likheten med laggkärlet, kan nämnas, att det också tas i anspråk för att uttrycka 'fristående fall, självständiga händelser', överfört alltså in på det abstrakta. Så bildas av *ból* n. 'ofärd' *bólstafir* 'olyckshändelser, olyckor' (kan här betraktas rent av som ett slags pluralbildning) (Sigrdrífom. 30: 5), av *leiðr* adj. *leiðstafir* 'avskyvärda gärningar' (Lokas. 29: 3) m. fl. Ett fall närmast av detta torde det vara då 'forna förhållanden', 'antiquitates' återges med *fornir stafir* (Vafþ. 1: 5; 55: 5; Alvísm. 35: 3).

Det finns särskilt ett ställe i Eddan, som upp-lyser tydligt om en sida av *stafir*'s användning i betydelsen 'ord', som vi inte kommit in på än. Det är i Skírnis mál, vid höjdpunkten av de besvärjelser Skirne utslungar mot Gerd, då han så att säga be-seglar förbannelserna med att säga:

Þurs ríst ek þér ok þriá stafi:
 ergi ok æði ok óþola. (Skírn. 36: 1—3).

'(runan) *þurs* ristar jag dig och tre ord: kättja och vildhet och olidlig pina'¹ Ristar han dem på en *gambantein* (jfr str. 32)?

¹ Det är högintressant att se, att om man följer den för-täckta anvisningen och tecknar upp besvärjelsen med runor, de yngre s. k. svensk-norska, så här:

Av sammanhanget syns, att *stafir*, som säges om de tre maktorden, har fått en bibetydelse av mäktiga ord, magiska ord. Detta är nyckeln till förståendet av *stafir* i en del dunkla användningar.

Blunnstafir i Sigrdrífomál 2 betyder sålunda 'sövande besvärjelseord', *helstafir* i Helgak. Hiðrv. 29 'dödande ord'. Här är det det utsagda (troligen ej med ristning beledsagade) ordet, som har en sådan väldig makt. Ordet är i sig själv något underbart, något som har fångslat människors tanke i alla tider, detta osynliga, flyktiga, men så skickelsedigra. Ordet, formeln är med vid all trolldom. Ord är makt.

Sigrdrífa, valkyrjan, kvad till Sigurd:

'Biór fœri ek þér, brynþings apaldr!
magni blandinn ok megintíri,
fullr er hann lióða ok *líknstafa*,
góðra galdra ok gamanrúna.' (Sigrdr. 5).

Det är trollsång. Drycken bär dold i sig magisk kraft (*megin*), en inre berusande styrka åt hjälten. Den är bräddad med *lióð*, trollsånger, *galdrar*, besvärjelseformler, *gamanrúnar*, lönlige kärleksord, och så *líknstafir*: magiska ord, som frammana stöd och hjälp av dem som äro mäktigare.

Ett annat ställe skall styrka oss i denna tolkning:

góðan mann teygðo þér at gamanrúnom,
ok nem *líknargaldr* meðan þú lifir.
(Háv. 120: 5—7).

„drag till dig en 'god man' genom ord i löndom som framkalla hans förtjusning i dig, och tag till hjälpgalder så länge du lever“.

þ × [R Y I × H Þ I × H Þ H T F

(ack. *upula*, emedan det är en önskan om en sak, jfr *góðan dag*.)

man får 16 tecken, det magiska 16-talet (kryssen räknas med).
Se om dessa ting Magnus Olsen, Om troldruner, 'Edda' bd V, 1916.

Det är forntidens magi vi äro mitt inne i. Det är nog inte bara vidskepelse och trollkonster. Det är den dunkla makten naturens barn känna bättre än vi, man må kalla det hypnotism eller betvingande suggestion eller vad som helst. Men en verklighet ligger där bakom. När ord laddas med vilja, när ögon få en fascinerande glans, äro de oemotståndliga. — Mycket av de krafterna skymtar och ligger under i Eddan.¹

Jag tror sålunda inte det är det *stafir* som betyder 'runor', vi ha att se i *líknstafir*, såsom det framställles av Gering: 'heilkräftige runen'. *Líknstafir* står nämnt mitt uppe ibland *lióð* och *galdrar* som ju äro muntliga former för trolldom. Till och med *rúnar* i vissa sammanställningar, som *gamanrúnar*, synas ju innebära ord, hemligheter. Jämför att Snorre säger, att *rúnar* är en form av *galdrar*: allar þessar íþróttir kendi hann (Óðinn) með rúnum ok lióðum þeim er galdrar heita (Ynglinga saga, kap. 7). Gering får översätta gamanrúnom i Háv. 120: 6 och 130: 6 med 'freundschaftliche unterredung', som nu är ett något lamt återgivande av meningen.

Vi ha slutligen fått fram att *líknstafir* vill säga 'ord mäktiga att få människor att hjälpa', det blir, när det ställs parallellt med det abstrakta *vit* 'förmågan att se', 'förmågan att vinna andra för sig med ordets makt' — en hemlighetsfull konst.

När man läser stroferna på isländska och söker förstå dem med de betydelser hos orden som här ha framlagts, finner man lätt ut att *lof* (i båda stroferna) å ena sidan och *líknstafi* och *vit* å andra sidan inte förhålla sig lika till sina gemensamma subjekt, *hinn* och *sá*. Har eller får en person *lof*,

¹ Läs den märkliga uppsatsen av Robert Höckert, *Völuspá och vanakriget* i Festskrift tillägnad Vitalis Norström 1916.

kärlek, så är han mottagande, passiv, men har han den där makten att göra en människa vänligt stämd eller har han *vit*, förmågan att se klart, då är han aktiv, värkar utåt. På denna motsättning grundar sig i själva verket hela tankegången. Man bör höja tonen på *ok* efter *lof* för att ge det en betydelse som ligger närmare dess adverbiala av 'också'.

Så blir tolkningen:

'Lycklig den, som får röna kärlek av människor men på samma gång också lär sig konsten att med ordets makt vinna stöd och hjälp: det är inte så lätt alltid med det man skall äga i en annans bröst'.

'Lycklig den, som har människors kärlek men samtidigt själv har klar blick, så länge han lever: ty ofta visa sig råd man tagit av en annan, dåliga.'

Högre än gunst satte forntidens människor en mans kraft att böja andra till egen främjan, högre än vänråd egen urskillning. Lycklig den man som har allt tillsammans.

Studier över fornvästgötska lagtexter.

Av *Bruno Sjöros*.

III.

Skrift- och språkformer i cod. Holm. B 59.

Att i Vg I i cod. B 59 mängden av ej blott olika ortografiska beteckningar, utan även av sådana skrivformer, som otvivelaktigt återgiva olika uttal, till största delen beror på att handskriften är en avskrift, kanske ej ens i första hand, torde allmänt erkännas. Tidigare (SNF VI.4) har jag, delvis med stöd av Pippings undersökningar, sökt visa, icke blott att kyrkobalken i Vg I härrör från annan källa än flertalet lekmannabalkar, utan ock att inom den olika partier, skilda till språk och innehåll, kunna spåras. Med ledning av bruket av *c* och *k* sökte jag visa, att skrivaren åtminstone till en början rätt troget följt den med *c* tecknade förlagan (förlagorna) till KB, och att då *c* istf. *k* förekommer i de övriga balkarna, detta beror på reminiscenser från den första balken; samtidigt sökte jag tillbakavisa den av Lindroth framställda meningen, att skrivaren själv småningom infört *k*, medan handskriften i allmänhet skulle begagnat *c*. Naturligtvis är det i hög

grad sannolikt, att om skrivaren hade en förlaga, som med hänsyn till språk och ortografi väsentligt avvek från vad han var van vid, så skulle han småningom, än i ett, än i ett annat avseende införa sina egna skrivvanor och den språkform, som var hans egen. Detta har skrivaren av cod. B 59 enligt min mening i mycket utsträckt grad gjort, och det är därför icke möjligt att enbart med tillhjälp av majoritetsprincipen bilda sig en riktig föreställning om textens 'normalform', om man över huvud kan tala om en sådan, då fråga är om en avskrift. I ett fall kan skrivarens skriftform vara talrikare företrädd, i ett annat förlagans. Det är därför av intresse att söka uppvisa, vad som genom (den siste?) skrivaren tillförts texten, och vad som i hans förlaga var rådande, då ju bland annat en lokalisering av språket i annat fall icke är möjlig. Det mest stortartade försöket att särskilja olika dialekter med ledning av en handskrifts egna upplysningar är väl Hultmans utredning av Hälsingelagens språk; en annan metod är att jämföra språkformerna med de moderna dialekterna, och dessa vägar äro väl de enda tänkbara, då det gäller bedömandet av enstaka eller sällan förekommande former. Men då en och samma ljudlag är mer eller mindre konsekvent genomförd, så torde en statistisk sammanställning av materialet giva tämligen säkra resultat. Visserligen föreligger möjligheten, att den tid av ett halvt sekel, som förflöt mellan Vgl:s kodifiering och cod. B 59:s nedskrivning, varit tillräcklig för att inom en och samma dialekt en form skall ha utvecklats sig ur en annan, och att de båda formerna sålunda ej behöva tyda på olika dialekter, men detta torde väl knappt i större utsträckning varit fallet. Om det kan visas, att en viss språkform är förhärskande i början av hskr., men den småningom undantränges av en annan,

som mot slutet har majoritet, är det enligt min mening berättigat att tolka detta så, att den senare formen är skrivarens, som han infört allt mer konsekvent, ju längre skrivningen pågått. Det torde ju få tagas för säkert, att en skrivare i början höll sig trognare till förlagan än mot slutet. Detta rubbar på intet sätt det resonemang jag fört beträffande bruket av *c:k* som tecken för *k*-ljud: det ligger i sakens natur, att det icke är nog med att skillnaden mellan procenttalen för två skriftformers frekvens i förra och senare delen av hskr. är stor, det ligger lika mycken vikt på, att vissa av dessa former icke äro begränsade uteslutande till en viss del av texten. För att visa, att detta icke är fallet i de nedan behandlade olikheterna i språket, har jag uppgjort de bifogade tablåerna, där varje kolumn motsvarar en sida i Collin-Schlyters upplaga: att textdelarna skola vara lika stora, är ju alls ej nödvändigt. Den inom en kolumn stående siffran anger antalet belägg för ifrågavarande former på denna sida. Att draga någon skarp gräns mellan förra och senare delen är naturligtvis ej möjligt och ej heller nödigt: till förra delen (A) räknar jag sidd. 3—40, till den senare (B) 41—70. I många fall framträda olikheterna mellan förra och senare delen tydligare, om en annan gräns väljes: det är klart, att en viss skriftform hos skrivaren kan ha segrat över förlagans tidigare än en annan. Självfallet hade en ny forms genomförande framträtt tydligare, om texten delats i tre eller fyra delar, men genom en sådan uppdelning av det relativt ringa antalet belägg hade man kommit att operera med så låga tal, att tillfälligheter kunnat spela in och göra resultaten osäkra.

Det torde icke göra undersökningens resultat mindre intressanta, att de upplysningar, som den följande statistiken ger, oftast icke rubba majoritets-

beräkningens resultat: syftet är ju icke att utröna, vilken skriftform, som är den vanligaste, utan varifrån den härrör, från förlagan eller från avskrivaren. — Naturligtvis avser föreliggande undersökning icke att lämna en uttömmande redogörelse för de upplysningar, som på denna väg kunna vinnas, tvärtom skola säkerligen på samma sätt andra både språkliga och grafiska egenheter få sin rätta belysning.

Till en början skall jag underkasta vokalharmoniföreteelserna en granskning. Materialet, som belyser växlingen *i : e*, finnes förtecknat av Pipping (SNF II.10, s. 1 ff.). Regeln har Pipping funnit vara den, att efter *e, ø, o* står i öppen stavelse *e*; formerna med *i* utgöra blott 18—19 %. Den här bifogade tabellen visar nu, att i öppen stavelse *i* förekommer efter *e* i 28.9 % i A, i 7.5 % i B; efter *ø* i 26.5 % i A, i 5.1 % i B; efter *o* i 20.4 % i A, i 16.7 % i B. Då sålunda tendensen är densamma efter alla de tre vokalerna, kan det vara skäl att uttrycka detta med ett gemensamt tal. Detta säger, att *i* efter *e, ø, o* förekommer i A i 22.9 %, i B i 9.5 %. På grundvalen av dessa siffror torde det ej vara för djärvt att uttala den förmodan, att cod. B 59:s förlaga icke haft vokalharmonilagen *i > e* i öppen stavelse efter *e, ø, o* genomförd, åtminstone ej i samma utsträckning som i den föreliggande avskriften, men att denna vokalharmonilag däremot förefunnits i den siste skrivarens språk och därför genomförts allt mer konsekvent, ju längre avskrivningen fortskred.

Av större intresse är behandlingen av *i : e* i sluten stavelse. Pippings resultat äro: *e + i* 75 %, *ø + i* 62 %¹, *o + i* 19 %. Beträffande *e + i* och *o + i*

¹ I materialsamlingen saknas *fløgher* 40: 15, 40: 16 (se Pipping SNF VII.1, s. 48) och *hørængiær* 20: 18.

bekräftas resultaten, som visa $e + i$ A 87,5 %, B 68,7 %, $o + i$ A 23,1 %, B 7,1 %, men $ø + i$ visar för A 43,7 %, för B 75,2 %. Detta synes betyda, att förlagan genomgående haft i i slutet stavelse efter e , o . Huru siffrorna för $ø + i$ skola förstås, är jag ej säker på. Mest böjd är jag för antagandet, att förlagan haft $ø + e$, vilket skrivaren ersatt med $ø + i$. Dock är att märka, att talen för $e + i$, e och $ø + i$, e äro för låga för att tillåta fullt bestämda slutsatser, och det är möjligt, att formerna med e efter e , $ø$ inkommit genom anslutning till de talrikare formerna med öppen stavelse.

Växlingen av de svagtoniga vokalerna $u : o$ (-um ej medräknad) framgår av följande exempelsamlingar:

$ø + o$: *bleo* 33: 4, 35: 20, *egho* gs 44: 10, *egho* vb 35: 1, 35: 1, 35: 2, 35: 3, 35: 3, 36: 14, 44: 10, 44: 14, 48: 6, *eno* 28: 10, 28: 12, *ennor* 42: 11, 61: 11, *huspreo* 55: 7, *hvspreo* 55: 8, *legho* 66: 16, 66: 17, *leghomapær* 66: 13, 66: 19, 66: 20; sma 23.

$ø + u$: *eghu* 25: 13, 29: 9, 35: 2, 35: 2, 35: 12, 48: 8, *eghur* 61: 19, *enu* 4: 7, 28: 15, *heþnu* 49: 6, 49: 8, *leghu* 66: 7, *leghu* fæ 64: 17, *skenu* 20: 2; sma 14.

$ø + o$: *ørtogh* 47 ggr, *annøpogher* 12: 2, 34: 11, *lagløfo* 53: 23, 54: 25, *vituløfor* 54: 4; sma 52.

$ø + u$: *brøp(r)ungær* 35: 2, 35: 6, *brøprungæ* 35: 4, *løghu* 23: 11, *sakløfu* 11: 15, 62: 1, 62: 3, *vangømflu* 64: 18, *øghun* 23: 12, *ørtugh* 9: 4, 21: 8; sma 11.

$o + o$: *bono* 26: 3, *bornu* 43: 1, *broþor* 24: 11, 24: 11, 25: 4, 35: 5, 35: 8, *ðottor* 8 ggr, *fostro* 33: 14, 34: 7, *horo* 69: 1, 69: 2, *houoþ* 10 ggr, *komo* 30: 9, *kono* 44 ggr, *koppofund* 65: 2, 65: 8, 65: 8, *moþor*¹ 11 ggr, *nokor* 40: 16, *nokon* 41: 2, *nokot* 64: 6, *konongær*² 30 ggr,

¹ *moþer faþur* för *moþor faþur* har utelämnats.

² *konongær* 21: 9 har medtagits, då felskrivningen ligger i ändelsen (*kononge*).

ouormaghi 21: 12, 21: 13, 21: 13, 43: 20, 55: 9, *oþolfæstir* 42: 13, *oþolfskipti* 48: 9, *roppo* 67: 4, 67: 6, *topfto* 46: 10, (-) *ortoghær* 9 ggr *ørtogho* gp 61: 12; sma 141.

o + u: *bloþukt* 21: 20, *broþrung* 35: 6, *ðotur* 26: 14, *fornu* 52: 18, *konungf* 37: 3, *mopghur* 35: 3, *fkolu* 33: 12, *vfoktu* 38: 1, *stopu* 52: 4, *torvu* 9: 13; sma 10.

I öppen stavelse står efter

<i>e</i>	21 o,	13 u
ø	2 o,	5 u
o	58 o,	5 u

Procenttalen för o bli sålunda resp. 61,8, (28,6), 92,3.

I sluten stavelse står efter

<i>e</i>	2 o,	1 u
ø	50 o,	6 u
o	83 o,	5 u

vilket ger följande procenttal för o: (66,7), 89,3, 94,3.

Som bekant inträder vokalarmonien emellertid lättare i öppen än i sluten stavelse (jfr ovan om *i* : *e* i ifrågavarande text), och då den enda avvikelsern (ø + u) grundar sig på mycket låga tal, är det mer än sannolikt, att tillfälligheter spelat in, och att i öppen stavelse o genomgående var normalvokal. I betraktande av beläggens fåtalighet är det likaledes möjligt, att normalvokalen efter *e* var u i sluten stavelse: detta stode åtminstone i överensstämmelse både med att i motsvarande ställning procenttalet för *e* efter *e* är synnerligen lågt, 25 % (se Pipping loc. cit.), och därmed att -um (icke -om) är det normala efter *e*.

Olikhet mellan bruket av *e* och o i ändelser visar sig med säkerhet blott efter ø i sluten stavelse, där *e* förekommer i 38,0 %, o i 89,3 %; procenttalen grunda sig i båda fallen på tillräckligt höga tal för att kunna betraktas såsom utslaggivande.

De anförda siffrorna torde berättiga till att i

det följande icke skilja fallen, där $o : u$ står i öppen från dem där $o : u$ stå i sluten stavelse.

Siffrorna bliva då följande:

$e + o$	23	$\emptyset + o$	52	$o + o$	141
$e + u$	14	$\emptyset + u$	11	$o + u$	10

Procenttalet för u blir efter e 37,8, efter \emptyset 17,4, efter o 7,1.

Fördelningen av u på A och B får följande utseende:

	A	B
$\left\{ \begin{array}{l} e + u \\ e + o \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 8 \\ 10 \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 6 \\ 13 \end{array} \right.$
$\left\{ \begin{array}{l} \emptyset + u \\ \emptyset + o \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 8 \\ 19 \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 3 \\ 33 \end{array} \right.$
$\left\{ \begin{array}{l} o + u \\ o + o \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 8 \\ 102 \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 2 \\ 39 \end{array} \right.$
	44,4 % 29,5 % 7,8 %	31,6 % 8,3 % 5,2 %

Av dessa siffror torde framgå, att förlagans 'normalvokal' efter e , \emptyset , o varit u , vilken sedan av skrivaren utbytt mot o . Detta står sålunda i full överensstämmelse med behandlingen av $i : e$ i öppen stavelse.

Då o står istf. väntat u efter övriga vokaler, beror detta på ofullständig vokalbalans, som Pipping visat (SNF III.10, s. 1 ff.)¹

Materialet för bedömande av växlingen $-um : -om$ är följande:

$\emptyset + om$: *enom* 38: 11; sma 1.

$\emptyset + um$: *enum* 26: 7, 39: 24, 61: 16, 62: 19, *helum* 62: 22; sma 5.

¹ Ur Pippings materialsamling (s. 2) bör *gangé* 45: 8, som är inf., utgå. Ett icke omnämnt restfall är *brøþvngor* 35: 4; *gipftær* 3spi 29: 16 kan bero på dittografi från *biþær*, som i hskr. står ovanför ordet.

ø + om: *annørghom* 31: 12, *ðørom* 52: 13, *ðøpom* 17: 4, *gønom* 19: 7, 62: 2, 62: 20, *gøtom* 37: 2, *løsom* 44: 9, 43: 20, *ørom* 44: 1, 44: 1, 44: 9, 61: 11; sma 13 (+ *løsom* 44: 1).

ø + um: *ðøpum* 14: 14, 14: 18, 15: 3, 15: 7, *gønum* 19: 3, 62: 18, *løsum* 23: 6, 23: 9, *ørum* 14: 9, 23: 9, 31: 10, 39: 20; sma 12.

o + om: *bopom* 60: 23, *ðorom* 5: 6, 52: 15, *opnom* 5: 6, *fuornom* 6: 3, 39: 18, 53: 4, *ortoghom* 46: 18, *ørtoghom* 55: 19; sma 9.

o + um: *botum* 13: 8, 18: 16, *fotum* 14: 2, 28: 6, *fkoghum* 15: 2, 29: 13, *fuornum* 6: 3, 37: 18, 40: 2, *ætbornum* 18: 21; sma 10.

Såsom Noreen (Aschw. Gr. § 139) uppger, är sålunda *-um* något vanligare än *-om* (27 : 23), men att i stöd av 54,0 % *-um* utan vidare betrakta denna som 'normalform', är givetvis vågat. Detta framträder än tydligare, då såvitt av det magra materialet framgår, *-um* synes vara genomfört efter *e*; *enom* 38: 11 kunde möjligen bero på dittografi, om förlagan haft *enō ok*. Att betrakta *-um* efter *e* som normalt stämmer för övrigt med det föregående, såtillvida som *e + u : o* visar en synnerlig hög procent 'undantag' till förmån för *u*: i A 44,4 %, i B 31,6 %. Medräknas således ej orden, där *e* står framför *-um* : *-om*, finnes efter *ø*, *o* sammanlagt 22 *-um* mot 22 *-om*. Här visar sig fördelningen av formerna inom lagen synnerligen tydligt. A har 8 *-om*, 24 *-um*, B har 14 *-om*, 1 *-um* eller resp. 72,4 % och 6,7 % *-um*, dvs. *-um* är avgjort normalvokal i förra delen, liksom *-om* i den senare. Detta får väl fattas så, att *-um* varit förlagans, *-om* skrivarens uttal. Att *-om* först mot slutet av texten vinner majoritet, beror väl på det synnerligen stora antalet *-um*, som normalt stod efter andra vokaler, och på den labialiserande förmågan hos *-m*, som kanske lät skillnaden

mellan *-um* och *-om* mindre tydligt framträda, än då *-u*, *o* stod i slutljud eller framför annan konsonant.

Såsom av Pippings redogörelse (Ark. XXVII s. 289 f.) för växlingen hos ändelsevokalerna *a* : *æ* i Vg I framgår, är *æ* den avgjort vanligaste, i synnerhet i former, där föregående stavelse innehåller *u*, *ø* eller *æ*. Måhända kunde också här spåras olika frekvens hos de båda vokalerna i textens förra och senare del, men säkerligen ha också andra faktorer spelat in. Följande siffror belysa bruket av *a* efter *ǣ* i stamstavelsen; blott lekmannabalkarna medtagas, då ju såsom jag tidigare sökt visa (SNF VI.4, s. 1 ff.) KB består av olika delar, vilka bland annat i detta avseende skilja sig från varandra. I alla händelser har denna balk en säregen karaktär, som bestämt skiljer den från de övriga.

Efter stamstavelsens *ǣ* uppvisar ändelsen i 200 fall *a*, i 526¹ *æ*; *a* förekommer sålunda i 27,5 %. Dessa *a*-former fördela sig å textens förra och senare del, så att A har 118 *a*, 246 *æ*, B däremot 82 *a*, 280 *æ*, vilket för *a* ger procenttalen 32,4 resp. 22,6, alltså en rätt betydande skillnad, som är desto mera beaktansvärd, då talen äro så stora, att tillfälligheter knappast kunna spela in. Emellertid visar sig en egendomlig olikhet, om beläggen med *ǣ* i stamstavelsen skiljas från dem med *ā*. De förra äro ojämförligt vanligare: i A 108 *a*, 205 *æ*, i B 73 *a*, 257 *æ*, efter *ǣ*: i A 10 *a*, 41 *æ*, i B 9 *a*, 23 *æ* efter *ā*. Detta ger uttryckt i procent ett rätt anmärkningsvärt resultat: efter *ǣ* äro procenttalen för *a* i A 30,3, i B 22,1, efter *ā* däremot i A 19,6, i B 28,1, dvs. tendensen att begagna *a* i ändelsen avtager efter *ǣ*, men tilltager efter *ā*.

¹ Dessa siffror avvika något från Pippings, beroende på huru olika former betraktats: P:s siffror äro resp. 193 och 527, alltså *a* i 27 %.

I förbigående må följande meddelande få plats, då det är egnat att visa nödvändigheten av detaljgranskning av det statistiska materialet. Efter *e* anger Pippings statistik 39 *a*, 102 *æ*, alltså 28 % *a*, eller det högsta procenttal för *a*, som den summariska statistiken ger. Granskar man nu, vilka dessa belägg med *a* äro, skall man finna, att icke färre än 17 ha *a* omedelbart efter *e* (*fearføling* (3), *freadaghær*, *husprea* (2), *lea* (3), *prea(r)* (7), *præa*¹), medan *æ* i denna ställning uppträder blott 7 ggr (*feærføling*, *huspreæ* (2), *leæ*, *fwæær*, *preær*, *fæér*¹). Sålunda förekommer *a* mer än dubbelt så ofta som *æ* (70,8 %), medan i övriga fall procenttalet för *a* blir blott 18,8 %.

Också vid bruket av svarabhaktivokaler kunna olika tendenser i förra och senare delen av texten spåras. Pipping (Neuphil. Mitt. 1909, s. 182 not 2) har påpekat, att *e* såsom svarabhakti är övervägande i KB, medan i de övriga balkarna *æ* är i avgjord majoritet. Svarabhaktivokalerna i Vg I äro i KB: *æ* 28, *e* 67, *a* 3, *o* 1, sma 99; i lekm.balkarna: *æ* 498, *e* 41, *a* 48, *o* 6, *i* 5, sma 598. Procenttalen bliva sålunda:

	KB	Lekm. balk.
<i>æ</i>	28,3 %	83,2 %
<i>e</i>	67,7 %	6,8 %
<i>a</i>	3,0 %	8,0 %
<i>o</i>	1,0 %	1,0 %
<i>i</i>	—	0,8 %

e står sålunda sammanlagt i 15,5 % som svarabhakti, icke som Noreen (Aschw. Gr. § 160 b.) uppger 'fast ebenso häufig wie *æ*', vilket förekom-

¹ Dessa former ha medtagits, då i dem tecknet *æ* kan vara infört från ns och motsvara ljudet *e*; annorlunda Noreen Aschw. Gr. § 114,1.

mer i 75,5 %. En blick på den vidfogade statistiken visar, att *e* i lekmannabalkarna icke är särskilt vanligt i någon viss del av lagen, och en specialstatistik ger icke heller vid handen, att en viss föregående vokal oftare än andra skulle följas av *e*. Bruket av *e* i lekmannabalkarna är sålunda uppenbarligen att fatta på samma sätt som användningen av *c* istf. *k*, dvs. som reminiscenser från KB:s ortografi (eller språk). Att *e* är särskilt vanligt i vissa delar av KB, har jag tidigare sökt visa (SNF VI.6, sid. 5 ff.).

Antalet ord med svarabhaktivokalen *i* har jag angivit vara 5, då säkerligen *huggir* (*huggær* 8 ggr) 61:12 beror på dittografi: följande ord är nämligen *vndir*. Måhända har dittografiskt inflytande medverkat vid formen *fitir* 25:19 (*fitær* 8 ggr), då föregående ord är *firi*, men sannolikare är dock, att den bör fattas på samma sätt som *fitir* 24:1, *vitir*¹ 56:3, *stingir* 23:11, *fripir* ns 20:12, dvs. så, att *i* införts istf. *æ*, en tendens till en vokalharmonisk övergång *æ* > *i* efter *i*, liknande den av *o* > *ø* efter *ø* (jfr Pipping SNF VII.1, s. 47 och cit. litt.).

En liknande vokal-harmonisk tendens är det väl som vållat, att *a* och *o* stundom brukas som svarabhakti². Av de 45 formerna med svarabh. *a* hava nämligen 33 i föregående stavelse *a*, 6 *æ*, 4 *i*, 1 *u*, 1 *o*. Att det icke beror på en tillfällighet, att i 73,3 % svarabh. *a* föregås av *a*, framgår av att om *a* uppträdde framför *a* i samma proportion som *æ* framför *a*, förbindelsen *a* + *a* skulle förekomma blott 5 ggr istf. 33; ytterligare kan nämnas, att *a*

¹ Böjningen av *vitæ* är osäker: *vitir* kan bero på att ordet är böjt efter III sv. konj., medan *vitæt* ptc nsn 45:16, 49:14 synes tyda på I sv. konj. Båda böjningarna förekomma, Kock Ljudl. s. 253, Noreen Aschw. Gr. § 526 och Anm. 2, 3.

² Då KB, också vad svarabhakti beträffar, intager en särställning, är det kanske försiktigast att tillsvidare utesluta den.

följes av *a* i 16,8 %, *æ* däremot av *a* i blott 3,9 %; jfr ock Schwartz-Noreen, Ä. Vgl. s. II, Noreen, Aschw. Gr. § 160 b.

Exemplen med svarabh. *a* efter *a* äro: *akar* as 62: 11, *akargærpi* 47: 14, *aptar* 39: 26, 44: 1, *afptar* 11: 8, *gangar* 67: 3, *-garpar* ns 45: 21, *marchar* ap 13: 14, *maþar* 13: 5, 43: 15, *fakar* 35: 22, 61: 10, *takar* 21 ggr, (i KB *maþar* ns 6: 9, *fakar* 8: 13, *fialvar* 6: 8). Det intressanta med dessa ord är, att såsom den bifogade statistiska tabellen visar, frekvensen är rätt olika i förra och senare delen av texten. I A äro fallen 10 dvs. 3,1 %, i B 23 dvs. 9,8 %¹. — De övriga exemplen på *a* som svarabh. tvekar jag ej att beteckna som felskrivningar; de äro: *ðræpar* 13: 7, 13: 9, *hænþar* 54: 3, *mærkar* np 11: 12, *rætar* ns 67: 1, *lærghæpar* 19: 3. — *biþar* 37: 4, *giuar* 38: 9, *niþar* 16: 20, *viþar* 55: 1 — *huggar* 17: 28 — *bolkar* ns 17: 1.

o som svarabhaktivokal förekommer blott i *ørtoghor* nap och på följande ställen: 7: 8, 11: 13, 21: 9, 47: 1, 62: 12, 62: 15, 62: 19. I detta ord är *æ* svarabh. 19: 17, 21: 1, 39: 2, 39: 10, *e* åter 13: 6 och i ett fall saknas svarabh. Man kunde möjligen tänka sig, att *o* uppträder just i detta ord genom samfällt inflytande av de föregående *ø* och *o*².

Naturligtvis kunna de här berörda företeelserna, *i + i*, *a + a*, *a + a*, *ø + ø* och *ørtoghor* (för *ørtoghær*) betraktas såsom beroende på dittografiskt inflytande från den föregående vokalen. Detta motsäges dock av det jämförelsevis stora antalet belägg, och säkerligen har man att i dessa företeelser närmast se ett

¹ I procentberäkningen äro orden med svarabh. *a* efter annan vokal än *a* ej medtagna. Om Pl. anses följa annat språkbruk än de andra lekm.balkarna, blir procenttalet för B 15,5 %.

² Här kan annoteras, att i förra delen svarabhaktivokalen alltid är *æ* (*e*); i senare delen är *o* vanligare än *æ* (*e*).

uttryck för den strävan efter vokalharmoni, som i synnerhet i senare delen av texten visar sig.

För fullständighetens skull må ännu anföras de ord, där svarabhaktivokal ej är utsatt, utan antingen utelämnad eller angiven genom förkortningstecken: *ørtøghr* ap 11: 19, *koldør* ns 11: 21, *hældør* 17: 4, *mæþr* ns 26: 18, *viþr* 27: 17, 41: 17, 54: 3; sma 7. Huru *mæð'r*, *við'r*, *huemled'r*, *hand'r*, *hund'r* mfl. äro att fatta, torde jag framdeles få tillfälle att beröra.

Blott en enda gång är svarabhaktivokalen ensam säkert betecknad med förkortningstecken: *ðragh'r* 54: 5, medan detta ofta är fallet med ändelsevokaler t. ex. *viþ'r* gs 65: 15.

Då det gäller att uppvisa språkolikheter i starktoniga stavelser, äro beläggen i allmänhet så få, att det blott jämförelsevis sällan blir möjligt att draga säkra slutsatser. Härvid bör dessutom uttryckligen upprepas, att sid. 40 ingalunda är något slags motiverad gräns, utan hoh. godtyckligt vald: just när det gäller företeelser av mer pregnant art, händer det ofta, att skrivaren långt tidigare genomfört sitt språkbruk än t. ex. vid de mindre markerade ändelsevokalerna.

Den i tabellen upptagna statistiken *eghæ* : *æghæ* upptager endast verbformerna med *e*, *æ* (och *ei*, vilket väl måste anses angiva uttalet *ē*) och dessutom subst. *eghæ*; *aghæ* behöver ej vara felskrivning för *æghæ* och har därför ej medtagits. Resultatet blir

	<i>e</i> -former	14		16
A	<i>æ</i> -	15	B	8

vilket för *e*-formerna ger procenttalen 48,3 resp. 66,7. Som statistiken visar, ha *e*-formerna, vilka skrivaren infört eller (om sådana funnos förut) anslutit sig till, redan före sid. 40 tagit överhand, vilket framgår av att om gränsen drages tidigare, t. ex. efter sid. 33,

respektive procenttal för *e*-formerna bliva 27,2 och 71,4. I alla händelser är det väl obestridligt, att siffrorna tyda på att förlagan haft mer eller mindre konsekvent genomförda *æ*-former, vilka den siste skrivaren småningom ersatt med *e*-former, vilka slutligen (efter s. 51) äro de enda förekommande. Den absoluta majoriteten hos *e*-formen är ju icke nämnvärt stor: 56,6 %.

Av stort värde äro de upplysningar orden med *pt*: *ft* lämna, dels emedan flere uppenbara kompromissformer finnas, dels emedan antalet belägg är så stort, att procenttalen bli fullt säkra. Materialet är följande:

pt: *aptær* 32 ggr, *gipt* 9: 4, 32: 11, 35: 19, *giptæ* vb 14 ggr, *haptum* 58: 22; *næptir* (= *hæptir*) 35: 16, *lopt* 15: 12, *skipt* f. 7 ggr, *skipti* n. 6 ggr, *skiptæ* vb 28 ggr, *skriptæ* brut 35: 12, *skæptarvi* 31: 5, *skiept* 60: 22, *topt* 9 ggr, *toptærgarþær* 31: 7, 45: 21, *tylpt* 36 ggr, *tylptær* *ep* 26 ggr, *Vartoptæ* 70: 8, 70: 8, 70: 19, *æptir* adv. 8 ggr, *æptir* prp 12 ggr, *æptirmæla* 17: 4, 17: 5, *æptimælaendi* 11: 9, 14: 12. 22: 13; sma 197.

ft: *aftær* 6 ggr, *giftæröl* 15: 17, *giftæ* vb 25: 12, 26: 11, 26: 15, *giftæ* f. 26: 11, *kæfti* 54: 10, *toft* 9 ggr, *tylft* 10 ggr, *æftir* prp 28: 11, 55: 12, 57: 5, *æftirmæla* 10: 4, *æftirmælaendi* 53: 15; sma 36.

pft, fpt: *afptar* 11: 8, *giptær* vb 26: 20, 29: 16, *topfto* 46: 10, *tylft* 43: 8; sma 5.

Om de 5 kompromissformerna ej medtagas, är sålunda formernas frekvens följande:

	A	B
<i>pt</i>	114	83
<i>ft</i>	14	22

vilket ger 10,9 % *ft* för A, 20,9 % för B. Att döma av detta ser det således ut, som skulle skrivarens dialekt haft *ft*, men det är onekligen påfallande, att

dessas former ej äro flere än sammanlagt 15,4 % av hela antalet.

I ett icke ringa antal ord tecknas y istf. normal-fsv. i ; i synnerhet sker detta ofta, då i står konsonantiskt framför starktonig vokal. Exempelen äro förtecknade av Pipping (SNF VII.1, sid. 26 ff.). Framför labial vokal står y 24 ggr, i däremot 149 ggr, alltså 13,9 %; framför icke labial vokal står y 8 ggr, i 27 ggr, alltså 22,9 %. Majoritet för y istf. i i denna ställning ernås, såsom Pipping visat, blott då halv-vokalen föregås av nasal eller likvida och följes av labial vokal. Det förefaller dock sannolikt, att regeln ursprungligen varit den, att $i > y$ (åtminstone) framför labial vokal, då labial eller labialiserad konsonant föregår: denna slutsats kan väl dragas av det faktum, att alla de kombinationer, som motsvara denna fordran, uppvisa exempel med y , ehuru dessa ej ha majoritet. (l , n kunna ha varit labialiserade, se Noreen, Aschw. Gr. § 108 och där cit. litt.)

En sådan regel stode också i överensstämmelse med villkoren för den kända övergången av sonantiskt $i > y$. Denna tendens att i vissa fall utbyta i mot y har enligt min mening varit främmande för skrivaren av cod. B 59, åtminstone i den utsträckning förlagan haft den. Detta synes mig framgå av de resultat fördelningen av exemplen på förra och senare delen av lagen giver. Tabellen upptager blott de fall, där i följes av labial vokal. Man får då

A	B
51 i	98 i
15 y = 22,7 %	9 y = 8,4 %.

Sakförhållandet förändras ej nämnvärt, om de 8 återstående exemplen medtagas. Siffrorna bliva då

A	B
59 i	116 i
18 y = 23,4 %	14 y = 10,7 %.

Medräknas slutligen blott sådana kombinationer, som uppvisa någon form med y , bli siffrorna

A	B
28 \dot{y}	38 \dot{y}
15 $y = 34,8 \%$	9 $y = 19,1 \%$

Huru än växlingen $\dot{y} : y$ granskas, blir således resultatet, att förra delen av texten har avgjort flere y än den senare delen; i skrivarens dialekt har således \dot{y} åtm. i allmänhet ej ersatts av y .

Slutligen må ännu upptagas en företeelse, där växlingen icke (lika litet som vid $c : k$) får sin förklaring på samma grund som de tidigare behandlade, emedan den ena gruppen former uppträder inom en mycket begränsad del av texten.

Som bekant konstrueras *bøtæ* så, att bötesbeloppet än står i dat., än i acc., och i ett fall står t. o. m. det ena objektet i dat., det andra i acc. (13: 13), (se A. Wadstein Kasusläran i Ä.Vgl. s. 17, Otman s. 17 not 24). Med objektets kasus tydligt utsatt finnas 53 belägg. I den förra delen står *bøtæ* 12 ggr med dat., 35 ggr med acc., i den senare aldrig med dat., 6 ggr med acc. Härpå kan emellertid ingen slutsats byggas, ty det visar sig, att de 12 dativformerna på en enda när (KB 5: 7) samtliga förekomma i Mdr, där acc. brukas blott 9 ggr. Jag vedervågar ingen förklaring av detta förhållande, men det torde vara tydligt, att en slutsats i samma riktning som den, med vars tillhjälp jag sökt förklara de tidigare påvisade frekvensolikheterna i texten, icke här är tillämplig: det är knappast tänkbart, att den sista skrivaren skulle i blott 13 fall av 26 utbytt den äldre dat. mot acc., men i återstoden av texten konsekvent lyckats genomföra acc.

Jämte tablåerna över de olika formernas fördelning i texten bifogar jag en översikt av resultaten, vilken jag hoppas skall visa de behandlade egenomligheter i (den siste?) skrivarens språk.

Översikt.

A.				B.	
Öppen stav.	$\begin{cases} e + e \\ e + i \end{cases}$	27 11		37 3	
" "	$\begin{cases} e + e \\ e + i \end{cases}$		28,9 0/0		7,5 0/0
" "	$\begin{cases} \emptyset + e \\ \emptyset + i \end{cases}$	50 18		37 2	
" "	$\begin{cases} \emptyset + e \\ \emptyset + i \end{cases}$		26,5 0/0		5,1 0/0
" "	$\begin{cases} o + e \\ o + i \end{cases}$	39 10		30 6	
" "	$\begin{cases} o + e \\ o + i \end{cases}$		20,4 0/0		16,7 0/0
" "	$\begin{cases} e, \emptyset, o + e \\ e, \emptyset, o + i \end{cases}$	116 39		104 11	
" "	$\begin{cases} e, \emptyset, o + e \\ e, \emptyset, o + i \end{cases}$		22,9 0/0		9,5 0/0
Sluten stav.	$\begin{cases} e + e \\ e + i \end{cases}$	1 7		5 11	
" "	$\begin{cases} e + e \\ e + i \end{cases}$		(87,5 0/0)		68,7 0/0
" "	$\begin{cases} \emptyset + e \\ \emptyset + i \end{cases}$	9 7		5 16	
" "	$\begin{cases} \emptyset + e \\ \emptyset + i \end{cases}$		43,7 0/0		75,2 0/0
" "	$\begin{cases} o + e \\ o + i \end{cases}$	40 12		73 1	
" "	$\begin{cases} o + e \\ o + i \end{cases}$		23,1 0/0		7,1 0/0
	$\begin{cases} e + o \\ e + u \end{cases}$	10 8		13 6	
	$\begin{cases} e + o \\ e + u \end{cases}$		44,4 0/0		31,6 0/0
	$\begin{cases} \emptyset + o \\ \emptyset + u \end{cases}$	19 9		33 3	
	$\begin{cases} \emptyset + o \\ \emptyset + u \end{cases}$		29,5 0/0		8,3 0/0
	$\begin{cases} o + o \\ o + u \end{cases}$	103 8		39 2	
	$\begin{cases} o + o \\ o + u \end{cases}$		7,8 0/0		5,2 0/0
	$\begin{cases} e, \emptyset, o + o \\ e, \emptyset, o + u \end{cases}$	131 25		85 11	
	$\begin{cases} e, \emptyset, o + o \\ e, \emptyset, o + u \end{cases}$		16,0 0/0		11,4 0/0
	$\begin{cases} o, \emptyset + om \\ o, \emptyset + um \end{cases}$	8 24		14 1	
	$\begin{cases} o, \emptyset + om \\ o, \emptyset + um \end{cases}$		72,4 0/0		6,7 0/0
	$\begin{cases} a + sv. a \\ a + sv. \ae \end{cases}$	10 75		23 89	
	$\begin{cases} a + sv. a \\ a + sv. \ae \end{cases}$		11,8 0/0		20,5 0/0
	$\begin{cases} \check{a} + \text{änd. } a \\ \check{a} + \text{änd. } \ae \end{cases}$	118 205		73 257	
	$\begin{cases} \check{a} + \text{änd. } a \\ \check{a} + \text{änd. } \ae \end{cases}$		30,8 0/0		22,1 0/0
	$\begin{cases} \bar{a} + \text{änd. } a \\ \bar{a} + \text{änd. } \ae \end{cases}$	10 41		9 23	
	$\begin{cases} \bar{a} + \text{änd. } a \\ \bar{a} + \text{änd. } \ae \end{cases}$		19,6 0/0		28,1 0/0
	$\begin{cases} \check{a} + \text{änd. } a \\ \check{a} + \text{änd. } \ae \end{cases}$	118 246		82 280	
	$\begin{cases} \check{a} + \text{änd. } a \\ \check{a} + \text{änd. } \ae \end{cases}$		32,4 0/0		22,6 0/0
	$\begin{cases} egh\ae, eg\ho \\ \ae gh\ae, \ae gh\ho \end{cases}$	14 15		16 8	
	$\begin{cases} egh\ae, eg\ho \\ \ae gh\ae, \ae gh\ho \end{cases}$		48,3 0/0		66,7 0/0
	$\begin{matrix} pt \\ ft \end{matrix}$	114 14		83 22	
	$\begin{matrix} pt \\ ft \end{matrix}$		10,9 0/0		20,9 0/0
	$\begin{matrix} i + \text{lab. vok.} \\ y + \text{lab. vok.} \end{matrix}$	51 15		98 9	
	$\begin{matrix} i + \text{lab. vok.} \\ y + \text{lab. vok.} \end{matrix}$		22,7 0/0		8,4 0/0
	$\begin{matrix} i + \text{vok.} \\ y + \text{vok.} \end{matrix}$	59 18		116 14	
	$\begin{matrix} i + \text{vok.} \\ y + \text{vok.} \end{matrix}$		23,4 0/0		10,7 0/0

	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>e</i> + <i>e</i> i öppen stavelse	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—
<i>e</i> + <i>i</i> „ „ „	—	—	—	1	—	—	2	—	—	—	—
<i>ø</i> + <i>e</i> „ „ „	—	—	1	3	—	—	—	—	—	4	—
<i>ø</i> + <i>i</i> „ „ „	—	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—
<i>o</i> + <i>e</i> „ „ „	1	—	2	—	1	2	—	—	1	—	—
<i>o</i> + <i>i</i> „ „ „	—	—	1	—	1	2	2	1	—	—	—
<i>e</i> + <i>e</i> i sluten stavelse	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>e</i> + <i>i</i> „ „ „	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>ø</i> + <i>e</i> „ „ „	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
<i>ø</i> + <i>i</i> „ „ „	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
<i>o</i> + <i>e</i> „ „ „	5	—	2	1	1	—	—	—	—	—	—
<i>o</i> + <i>i</i> „ „ „	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—

	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47
<i>e</i> + <i>e</i> i öppen stavelse	—	1	6	2	—	1	—	—	1	—	—
<i>e</i> + <i>i</i> „ „ „	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>ø</i> + <i>e</i> „ „ „	—	1	2	1	1	4	3	1	—	1	—
<i>ø</i> + <i>i</i> „ „ „	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>o</i> + <i>e</i> „ „ „	1	—	—	—	—	—	1	2	1	—	—
<i>o</i> + <i>i</i> „ „ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>e</i> + <i>e</i> i sluten stavelse	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>e</i> + <i>i</i> „ „ „	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—
<i>ø</i> + <i>e</i> „ „ „	—	—	2	2	—	—	—	1	1	—	—
<i>ø</i> + <i>i</i> „ „ „	—	—	2	—	—	2	—	1	2	2	—
<i>o</i> + <i>e</i> „ „ „	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>o</i> + <i>i</i> „ „ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

4	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
2	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	3	—	—	1	—	2
1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	1	—
1	1	4	1	8	7	—	6	1	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	2	—	—
3	4	1	—	2	—	—	—	1	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	—	1	1	1	1	—	1	—	4	2	1	1	2	1	—	6	3	1	2	1
—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
2	—	1	—	—	—	—	—	—	2	10	4	—	—	—	1	3	4	1	1	—	—	—
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	3	4	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	1
48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
—	—	—	1	—	2	1	1	3	2	4	1	4	—	—	6	—	5	2	—	1	—	—
—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—
—	—	—	—	1	—	1	1	—	—	1	1	—	7	4	6	—	—	2	—	1	—	—
—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	1	4	5	3	1	—	—	4	—	1	—	1	2	2	1	1	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1	1	—	2	—	—
—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
—	—	3	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	1	2	1	—	—	2	2	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	3	1	1	1	3	—	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Sida	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>e</i> + <i>o</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>e</i> + <i>u</i>	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>o</i> + <i>o</i>	1	4	1	3	2	1	—	—	—	2	—
<i>o</i> + <i>u</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>ø</i> + <i>o</i>	—	—	—	—	1	2	—	—	1	2	—
<i>ø</i> + <i>u</i>	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
<i>o, ø</i> + <i>om</i>	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—
<i>o, ø</i> + <i>um</i>	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—

Sida	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47
<i>e</i> + <i>o</i>	—	—	—	—	—	1	—	2	—	—	—
<i>e</i> + <i>u</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>o</i> + <i>o</i>	3	8	1	1	1	2	3	1	—	2	—
<i>o</i> + <i>u</i>	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>ø</i> + <i>o</i>	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>ø</i> + <i>u</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>o, ø</i> + <i>om</i>	1	—	1	—	—	—	1	4	—	1	—
<i>o, ø</i> + <i>um</i>	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—

Sida	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
svarabh. <i>æ</i>	3	—	2	—	7	9	7	4	11	4	10
” <i>e</i>	6	11	14	14	9	8	5	—	—	1	2
” <i>a</i>	—	—	—	2	—	1	—	—	1	—	2
<i>a</i> + svarabh. <i>æ</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4
<i>æ</i> + ” <i>æ</i>	—	—	—	—	—	—	—	2	5	1	6

Sida	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47
svarabh. <i>æ</i>	5	5	10	7	9	6	6	8	2	9	12
” <i>e</i>	4	—	—	3	1	—	—	2	1	—	—
” <i>a</i>	—	—	1	—	1	—	1	1	1	—	1
<i>a</i> + svarabh. <i>æ</i>	5	2	3	4	5	3	—	2	—	4	5
<i>æ</i> + ” <i>æ</i>	—	1	6	2	4	1	1	7	2	2	1

4	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
														2	—	—	—	—	1	—	6	1
						1	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	3	—
	2	—	2	—	2	—	5	—	1	7	8	4	5	—	4	1	1	7	5	5	11	1
	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—
	—	—	2	—	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—
3	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
				2	1	—	—	—	3	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—
48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	5	—	—	—	—
1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—
1	—	—	—	—	1	—	3	1	—	—	—	1	1	1	2	1	3	1	4	6	2	—
—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	2	1	—	2	1	—	1	—	1	—	5	8	3	1	4	3	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	2	1	—	1	—	—	—	—	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
12	10	13	14	11	10	6	11	8	15	7	7	13	12	11	10	10	8	5	8	12	5	7
—	1	1	—	—	—	1	—	—	1	—	2	1	1	1	—	2	—	1	1	—	1	—
—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—
3	1	6	4	—	—	—	1	5	1	2	1	8	2	2	4	3	3	—	3	1	1	2
5	4	5	7	2	10	2	3	—	10	—	3	3	2	3	3	3	—	1	3	6	1	3
48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
3	6	4	2	7	18	16	10	5	7	3	9	5	9	6	19	7	10	9	7	1	—	2
1	1	1	1	2	—	2	1	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	3	1	—	—	—	—	—	2	4	—	3	—	—	1	—	6	1
1	—	2	1	2	7	5	4	1	1	1	3	3	6	5	13	2	2	6	3	—	—	2
—	3	2	—	3	2	2	1	2	3	—	3	—	—	1	—	2	2	1	—	—	—	—

Sida	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>ǣ + a</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	6	4	—
<i>ǣ + æ</i>	—	—	—	—	—	—	—	8	7	10	—
<i>ā + a</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
<i>ā + æ</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—

Sida	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47
<i>ǣ + a</i>	4	7	—	2	2	3	3	4	7	1	—
<i>ǣ + æ</i>	3	10	8	3	8	13	8	4	9	8	7
<i>ā + a</i>	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—
<i>ā + æ</i>	—	2	4	—	—	2	3	—	1	—	5

Sida	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>eghæ, eghe (-u)</i>	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
<i>æghæ, æghu (-o)</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>pt</i>	—	—	2	1	1	2	1	1	6	4	—
<i>ft</i>	—	—	1	—	—	—	1	1	2	—	—
<i>pft, fpt</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
<i>i + labial vokal</i>	—	—	—	—	5	1	—	—	1	—	2
<i>y + labial vokal</i>	2	—	4	—	—	—	—	—	1	—	—
<i>botæ m. dat.</i>	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	3
<i>botæ m. acc.</i>	—	—	2	2	—	—	—	—	2	3	4

Sida	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47
<i>eghæ, eghe(u)</i>	—	—	—	—	—	—	—	3	1	—	—
<i>æghæ, æghu(o)</i>	—	—	2	—	—	1	—	1	—	—	1
<i>pt</i>	—	1	4	2	3	5	3	5	11	4	3
<i>ft</i>	—	—	1	—	1	—	—	—	—	7	2
<i>pft, fpt</i>	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—
<i>i + labial vokal</i>	1	—	4	1	4	5	4	4	2	1	3
<i>y + labial vokal</i>	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>botæ m. dat.</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>botæ m. acc.</i>	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	1

4	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
—	4	4	1	—	2	5	3	4	2	—	5	5	12	10	2	3	3	3	4	4	1	7
3	2	10	6	4	7	7	8	10	1	2	10	3	12	9	13	5	10	5	5	2	9	7
—	—	—	—	—	3	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
—	—	—	3	1	7	4	3	1	1	—	2	—	1	—	2	1	2	2	—	—	2	—
8	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
3	3	3	2	6	—	2	2	2	3	5	2	3	2	1	1	1	1	—	3	1	5	2
2	8	11	7	13	12	16	10	7	9	7	9	8	7	4	9	7	10	7	7	7	9	2
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—
2	1	1	—	—	1	2	2	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
4	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	8	1
—	—	2	1	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	3	—	1	1	1	—	—	—
5	1	5	2	—	1	4	2	7	—	1	3	12	3	—	1	7	10	3	4	4	7	5
2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
4	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
—	—	—	—	—	1	3	3	—	3	—	—	—	1	1	4	1	2	—	2	2	1	2
—	—	—	—	—	1	2	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—
—	4	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1	2	8	1	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—
48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
3	2	1	—	1	—	2	—	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	—	3	1	1	2	2	1	4	2	3	4	4	1	1	4	2	2	1	—	1	3	4
—	3	—	—	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	—	1	—	—	17	12	10	2	1	3	5	4	1	2	3	2	3	2	2	—	2	1
—	—	—	—	1	—	—	—	2	2	1	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	3	—	1	—	—	—	—	—

Ett par språkhistoriska anmärkningar.

Av *T. E. Karsten.*

1. *Namnen Finne och Finland.*

Namnet *finne* tydes som bekant redan av O. F. Hultman, Finskt Museum 1906 och A. Noreen, Spridda studier II som 'vandrare (nomad)' eller 'flyttare'. Men medan Hultman utgick från ett till vb. *finna* hörande förlorat adjektiv **fenþnoz*, **fennoz*, varav folknamnet **fennoz*, **fennēn* vore en substantivering (eg. = 'vandrare'), förutsatte Noreen med ledning av fht. *findo* 'upppinnare' och östnordiska folk- och personnamnet *Finne* ett till samma vb. *finna* bildat substantiv med stamformerna **fenþan-* och **fenþn-*, vilken senare form redan på Tacitus tid skulle uppträtt som *fenn-*. Enligt Hultman avsåge det taciteiska *Fenni* ett finskt folk, som på den tiden skulle bott någonstädes i sydost från Östersjön, medan Noreen antog, att namnet ursprungligen åsyftat germaner, som långt ned i tiden skulle levat på ett primitivt flyttarstadium. I mina 'Germanisch-finnische Lehnwortstudien' (H:fors 1915) yttrade även jag mig om namnet och anslöt mig i fråga om formutvecklingen närmast till Noreen. Men i motsats till Hultman och Noreen tänkte

jag mig, att namnet tidigast betecknat Skandinavians bekanta paläotitiska fiskar- och jägarkultur (Kjøkkenmødding-folket), därefter lappar och sist och slutligt egentliga finnar.

Om man också kan vara av olika mening i den svårlösta, ja sannolikt för all tid olösbara frågan om namnets allra äldsta *etniska* betydelse — ännu i vår tid är det som bekant i användning både om lappar (i Norge) och eg. finnar — synes man mig däremot ej mer kunna sätta namnets etymon i tvivelsmål. Den ovan antydda uppfattningen måste i huvudsak vara riktig, ty den vilar på inhemskt ordmaterial och har även i övrigt den inre sannolikheten för sig. I 'Namn och bygd' 1917, s. 41 ff. ägnar emellertid doc. Hj. Lindroth, i en recension av mitt ovan cit. arbete 'Germanisch-finnische Lehnwortstudien', denna uppfattning en ingående kritik, som blir negerande¹. I förra leden av namnet *Finland*, vilket enligt L. ligger till grund för folknamnet, ser han en terrängbeteckning. Dennas betydelse finner han visserligen oklar, men tänker dock närmast på samband med keltiska ordet *penna* 'höjd, topp', ur vilket man velat härleda tyska bärgnamnet *Finne*. Då emellertid ett motsvarande germanskt appellativ ingenstädes, vare sig å skandinaviskt eller annat germanskt område, kunnat uppvisas, svävar Lindroths förslag helt i luften, ty det tyska *Finne* kunde vara ett keltiskt namn, som germanerna upptagit redan före ljudskridningen, men i fråga om Skandinavien och Finland är ju den möjligheten utesluten.

Lika ohållbara äro emellertid Lindroths invändningar mot den tolkning av namnet, som här ovan

¹ En del andra i denna rec. framställda anmärkningar ha bragts på tal i min uppsats 'De nordiska ortnamnen som historiska minnesmärken med särskild hänsyn till Finland' (Historisk tidskrift för Finland, 1917, h. 3).

refererats. Tvänne av dem, vilka L. själv synes tillmätta större vikt, skola nedan upptagas till granskning.

Den hos Tacitus belagda namnformen *Fenni* förutsätter, att den inljudande dentalen i stammen *fenpn-* fallit redan *före* Tacitus' dagar, men det gåves enligt L. intetsomhelst bevis härför. Ja, litterära bevis kunna naturligtvis ej väntas, då den ifrågakommande litteraturen före Tacitus är minimal. Men på allmänt fonetiska grunder anses detta dentalbortfall av alla vara förhistoriskt: indoeuropeiskt eller urgermanskt (se senast Brugmann Grundriss I², s. 707). Vill Lindroth hävda en annan mening, måste han bevisa den. Det av L. åberopade got. *swinþnan* bevisar naturligtvis intet, då det är bildat på got. adj. *swinþs* (jfr Brugmann a. st.).

Enligt Lindroth skulle folk- och personnamnet *finne* överhuvud ej alls återgå på en *n*-stam, utan vara en *a*-stam. Då gamla folknamn ha *a*- och *an*-stam vid sidan av varandra, såsom här, vore *an*-stammen en i regeln *yngre sekundär variant* med svag böjning. Detta är icke riktigt. Bland de forn-germanska folknamnen förekomma såväl *a*-stammar som även rätt talrika *n*-stammar: *Irminones*, *Gutones*, *Saxones*, *Sitones*, *Suiones*, *Teutones* o. a., och då den senare typen har paralleller bl. a. hos greker och kelter, har den utan tvivel djupgående indoeuropeiska rötter (jfr H. Hirt, *Die Indogermanen* II, 709). Är nu vår utgångspunkt, d. v. s. antagandet att Finnamnet från början är ett nomen agentis till vb. *finþan*, riktig, har man osökt anledning att i detta fall förutsätta en *n*-stam som grund för namnet, ty *an*-suffixet var i urgermansk tid det allra vanligaste medlet för bildning av nomina agentis till rötter resp. verb (Kluge, *Nom. Stammbildungslehre*², § 15). Men hos de forna germ. folknamnen går ej sällan

en vokal- och konsonantstam jämsides: jfr fall sådana som isl. *Frísir*, ags. *Friese* — ags. *Frísan*, fht. *Frieson*, ags. *Wéalas* — fra. *Wallons*, lat. *Langobardi* — ags. *Heaðo-Bardan* samt ags. folknamnsformer som *Mierce* gen. *Myrcna*, *Seaxe* gen. *Searna* med blandflexion (Kluge a. a., § 16 a). Kronologiskt viktiga äro särskilt lat. dublettformer som *Burgundiones* (fr. o. m. 1. årh. e. Kr.) — *Burgundii* (4—5 årh. e. Kr.), *Frisiones* (3—4 årh. e. Kr.) — *Frisii* (fr. o. m. 1 årh. e. Kr.), *Gutones* (fr. o. m. c. 300 f. Kr.) — *Goti* (fr. o. m. 3 årh. e. Kr.) o. s. v. Denna olikhet i de lat. namnformerna härrör ytterst från den tidens germanska språkbruk och visar, att de germanska folknamnen ännu i början av vår tidräkning med lätthet kunde ombildas, än med ett suffix, än med ett annat, än efter stark, än efter svag böjningsform (jfr M. Schönfeld, *Wörterbuch der altgerm. Personen- und Völkernamen*, Heidelberg 1911, s. XXIV). Det kan därför ej förvåna, att *n*-stammen **fenþan-* i lat. *Fenni* (Tacitus) och gr. *Φίννοι* (Ptolemæus) uppträder ombildad till *a*-stam, hålst som ju ombildningen skett i god överensstämmelse med dåtida germanskt bildningssätt: framför vokal bör suffixet *-en-* framträda som *-n-*, i sitt svagaste stadium (jfr got. gen. pl. *aúhsnē*), därför är stamformen *fen(p)n-* här även den väntade. Att det starka suffixstadiet *-on-*, *-en-* ej är företrätt bland de gamla klassiska beläggen, innebär ej heller det en överraskning, då dessa belägg äro så ytterst fåtaliga och representera blott tvänne auktorer (ty Jordanes har säkerligen lånat sin namnform, *Finni*, av Tacitus och Ptolemæus). Den starka suffixformen är emellertid även den belagd: den förutsattes av fsv. folk- och personnamnet *Finne* samt fornvästnordiska personnamnet *Finni*, möjligen även av fht. *findo*, vilket dock kan vara en nybildning. Det nämnda personnamnet äger ifråga om namnformen samma bevis-

kraft som folknamnet, ty de gamla germanska personnamnen ha bildats enligt samma principer som folknamnen och ej sällan just med suffixet *n*. Här märkas sådana bekanta namn som de fornnordiska *Are* och *Bjare*, de forntyska *Berhto*, *Frido*, *Harto*, *Wolfo*, och typen är mycket gammal, att döma av paralleller som gr. *Βίων*, *Πλούτων*, lat. *Cato*, *Scipio*)Brugmann, Grundriss II, 1, s. 300, 302, Hirt, Die Indogermanen II, 709). Hit hör även det urnordiska kvinnonamnet *Fin(n)o* å Berga-stenen (6. årh.). Liksom folknamnet uppträder även personnamnet i fråga som *a*-stam: jfr fno. *Finnr*, fsv. *Fin*, ags. fs. fht. *Finn*, men här föreligger måhända blott en kortform av sammansatta namn såsom isl. *Finnviör*, fht. *Finngast*, *Finnolf*, vilka tillhöra en bekant urgammal, tvåledad personnamnstyp.

I sistberörda sammansatta personnamn representerar förleden *Finn-* samma svaga stadium av *n*-stammen **fenþan-*, som antogs ingå i lat. *Fenni*, och denna samma svagform av namnet ha vi även i ortnamnen *Finnland*, fno. *Finn-mörk*, rikssv. *Finnveden* (Jordanes' *Finn-aithae*), *Finhult* o. s. v. Däri att dessa ortnamn icke lyda *Finnaland*, *Finnamörk* o. s. v., vilket man närmast kunde vänta sig, om namnen vore bildade med ett folknamn, vill emellertid Lindroth se ett bevis för att förleden i *Finnland* etc. ursprungligen var ett terrängbetecknande ord, ovisst vad för ett (se ovan). Men att en gammal *n*-stam som förled i sammansättning, vars efterled begynner konsonantiskt, kan uppträda i sin svagaste suffixform, därtill kan åtminstone en god parallell åberopas: förleden i smss. fvnord. *mann-blót* 'människooffer', *mann-dauði* 'stor dödlighet bland människor', *mann-dráp*, *mann-fall*, *mann-heimar* pl. o. s. v., fht. *man-kunni* 'människosläkte', *man-slago*, *-slaht* o. s. v., ty förleden i dessa sammansättningar repre-

senterar det till urgerm. *n*-stammen *manan*- hörande svagaste stadiet: *mann*-, det som föreligger t. ex. i got. gen. pl. *mannē* (Brugmann, Grundriss I, s. 303).

Är det vidare en ren tillfällighet, att *finn*-namnet ingått förening med de tre synonymer — beteckningar för skog och hed (jfr fkymr. *coit* 'skog', besl. med germ. *haiþi*) — vi ha som efterleder i de gamla ortnamnen *Finn(h)aithae* 'Finnveden' i Småland (6. årh.), *Finnmørk* i det forna Norge, *Finmarken* i nutida Sverge o. Finland, *Finhult* i Skåne, *Finholt* i Norge (Raumarike)? Antyda ej dessa namnförbindelser i sin mån även de, att Nordens äldsta 'finnar' framför allt varit ett jägarfolk? Förlederna i de germanska landnamnen utgöras visserligen kanske oftast av lokalbeteckningar (jfr *Estland*, *Livland*, *Kurland*, *Gottland*, *Danmark* o. a. exempel härpå, som sammanställts i mitt arbete *Germanisch-finnische Lehnwortstudien*, sidd. 221 f.). Men detta är ingalunda den enda 'lagbundna typen' av dessa namn. Jag behöver blott hänvisa till de jämförelsevis unga och därför fullt klara landnamnen *Sverge* och *Tyskland*, i vilka förlederna utgöras av folknamn. Till denna (yngre?) typ höra sannolikt även namnen *Lappland* och *Lappmarken*. Med hänsyn till de synnerligen vidsträckta landområden, å vilka lapparna bevisligen redan i äldsta tid rört sig, torde deras germansk-finska namn svårligen låta förklara sig ur någon terrängbeteckning.

2. *Ett fall av w-förlust i ljudförbindelsen wr- i svenskt uddljud.*

I mina *Germanisch-finnische Lehnwortstudien*, s. 81 uppför jag finska adjektivet *rietas*, gen. *rietta(h)an* 'foedus, obscenus, impudicus (homo, mulier)', 'otuktig, liderlig' som lån av ett därmed synonymt

förgermanskt adj. **wrētos*, urg. **wrēþaz*, som varit nära besläktat med skr. *vrāta-* 'skara, hop, mängd', got. *wriþus* (eg. **wrēþus*) 'hjord av svin', fda. *wrath* 'svinahjord', ags. *wrēþ*, *wrēd* 'hjord, skara', fvn. *ráði* m. 'hansvin', *ráða* vb. 'lägra en kvinna' (med ett därtill hörande verbalabstrakt *ráð* n.), *ræða* adj. 'brunstig, begärlig efter att befruktas av handjur', nno. dial. *vræda* adj. 'brunstig, mest om sugga, men även om hona av hund och katt', *vræda* subst. 'otuktig kvinna', *vræda* vb. 'löpa i brunst'. Till denna ordfamilj, som enligt Falk-Torp, Ordbog II, 456 å östnordisk botten ännu kan beläggas med sv. dial. *vræda* 'gaa sagte og i flok', da. och sv. dial. *vræd* 'parrelysten', har jag i mitt ovan cit. arb. även hänfört nsv. *rå(da)* 'virginem gravidam facere', *rådd* part. pret. 'hävdad, lägrad'. Denna sammanställning, som man redan finner hos Fritzner, Ordbog² III, s. 13 b (u. *ráða* 24) och s. 143 b (u. *ræða*), men däremot ej t. ex. hos Falk-Torp a. o., har Lindroth i Namn och bygd 1917, s. 2 betecknat som 'ren lapsus, ehuru på grund av förf:s kombinationer ej av oskyldigt slag', men utan att ange, än mindre motivera sin egen uppfattning av ordet. L:s antagande är emellertid falskt. Då jag ställde nu ifrågavarande nsv. verb *råda* till ovan nämnda germanska ordfamilj, skedde detta fullt avsiktligt, ej på grund av någon 'lapsus'. För egen del finner jag kombinationen, med hänsyn till betydelseernas fullständiga överensstämmelse, någorlunda självklar, men då L. på formell grund synes avvisa densamma, skall jag här giva skäl för min mening.

Nsv. vb. *råda* 'virginem gravidam facere' är, som vi se, en fullständig synonym till fvn. vb. *ráða* (se ovan), men att vilja avsöndra detta senare från fvn. subst. *ráði* m. 'hansvin', adj. *ræða* 'brunstig' och nyno. *vræda* ds. borde, om man behörigen ger akt

på betydelserna, knappast kunna falla någon in. Att det uddljudande *v*:et i nsv. *råda* saknas, får då ej heller hindra sammanställandet av detta ord med ifrågavarande ordgrupp. Här har *w*-ljudet fallit i strid med nu gällande regel — *w* försvann i ställning framför *r* redan i samnordisk tid, om någon av vokalerne *ō*, *ū*, *ǫ*, *ȳ* följde efter detsamma (Noreen, *Gesch. der nord. Spr.*³, § 85,2, a) —, men *w*-bortfallet har i detta fall sin särskilda grund. Det har sin utgångspunkt i någon ny-svensk dialekt, där *v*-ljudet i förb. *vr*- saknas på grund av ett följande *ō*. Ett exempel härpå erbjuder nsv. subst. *vrå* (fsv. *vrā*). Detta ord heter i norra Ångermanland, i övre delen av södra Ångermanland och åtminstone ställvis i Medelpad *rō*¹. 'Ordbok öfver allmogeord i Helsingland' åter upptager² för Bergsjö socken ordet *rå* fem. 'vrå'. I Tuna socken i samma landskap finnas nu — allt enligt Nordlander —, vitt skilda från varandra, byarna *V. Rå* och *S. Rå*. Den förra skrevs *Wästerråd* 1636, *Wråå* 1543, 42, *Wrå* 1535, den senare *Söderråå* 1631, *Råå* och *Wråå* i en och samma bok 1543, *Råå* 1535. I Selånger i Medelpad åter finnes byn *V. Roo* och ett gott stycke därifrån *Ö. Roo*, båda skrivna *Roo* 1543, alltså med ljudövergången $\bar{a} (\bar{o}) > \bar{o}$. I Österbotten, *Vörå* uppträder ordet i fråga nu under formen *rōw*, medan det i andra dialekter i samma landskap, åtminstone i Kvevlaks- och Malaksmålen, lyder *rā*. Den ljudlagsenliga fsv. böjningen nom. sg. *rō* (< **wranhō*): gen. sg. *vrār* har således genom kompromiss lett till nsv. riksspråksnominativen *vrå*, men å andra sidan i ett flertal rikssvenska och östsvenska dialekter till en nom. sg. *rå*. Enligt pro-

¹ Se J. Nordlander K. Vitt. Hist. o. Antiqv. Akad. Månadsblad 1895, nr 277—88, s. 15 och där cit. lit.

² Enligt Nordlander a. st.

portionsanalogien riksspråkets *vrå* : dial. *rå* kunde man nu till riksspråkets **vråda* bilda ett dialektiskt *råda*, och genom förväxling med det i allmänt bruk varande vb. *råda* = fsv. *rāpa* 'raten' har det dialektala *råda* 'v. gravidam facere' även vunnit bur-skap i riksspråket.

P. S. Vid korrekturet av det ovanstående får jag del av prof. E. Hellquists rec. av mina 'Germanisch-finnische Lehnwortstudien' i Ark. f. nord. fil. 34: 179 ff. Även H. finner den av mig omfattade härledningen av Finn-namnet oantaglig, men blott på redan av Lindroth åberopade grunder (*n*-stammen i *Finne* vore 'säkerligen relativt ung' och det vore 'ej säkert, att *-nþn-* så tidigt givit *-nn-*'), vilkas hållbarhet jag granskat här ovan. Vad särskilt den senare invändningen beträffar, har ljudförbindelsen *-nþn-* (som fonetiskt omöjlig) icke påvisats i något enda isolerat germanskt ord. Man måste därför med alla handböcker (Brugmann, Streitberg, Noreen, Kluge) anse densamma åtminstone redan i urgermansk tid ha förlorat sitt midljud. — Min sammanställning fi. *rietas* 'foedus, obscenus' ~ nsv. *rādd* 'geschwängert' avvisas även av Hellquist under hänvisning till avsaknaden av det begynnande *v*-ljudet i det nsv. ordet, vilken invändning jag belyst här ovan. I anledning av Hellquists anmärkning att den 'antagna betydelseutvecklingen' vore osannolik, vill jag särskilt ännu framhålla det (i Germanisch-finn. Lehnwortst. icke nämnda) nynorska *vræda* 'utugtig Kvinde' (Ross), som är en fullständig synonym till finska *rietas* i dess hos Lönnrot citerade förbindelse med *tyttö* 'flicka'. Min tydning av finska ordet *rietas*

torde därför vara oantastlig även om man från den germanska ordgruppen i fråga ville eliminera det svenska *råda*, vilket på ovan angivna grunder dock ej synes mig möjligt.

T. E. K.

Tilltalsskicket i svenskan.

Av *Ann-Mari Nordman*.

Denna uppsats är avsedd att behandla användningen av rikssvenskans tilltalsord, för så vitt dessa kunna stå såsom satsdelar. Vokativerna, till vilka höra bl. a. skymford och smekord, falla således utanför ramen och beröras blott undantagsvis, t. ex. ifall deras kombination med tilltalspronomen o. d. är särskilt belysande. Imperativformer av verbet upptas däremot i samband med pronominellt tilltal.

Som del i satsen vid tilltal är 2 pers. pron. det ursprungliga och naturliga. Svenskan har emellertid många uttryck, som ofta få ersätta detta, 'vid pass en million pronomen', skriver L. de Geer¹ — ja, den undviker 2 pers. pron. i sådan utsträckning, 'att denna besynnerlighet hos vårt talspråk ofta framkallar andra nationers åtlöje och vår egen förargelse'².

Här avses emellertid icke en närmare undersökning av tilltalsskicket i nusvenskan, utan en historik över den skiftande utveckling, som ägt rum på detta område.

¹ L. de Geer, Om andra personen i svenska språket, Valda skrifter I.

² Cit. Cederschiöld, Om svenskan som skriftspråk s. 83.

Fornsvenska tiden.

Fornsvenska tiden behandlas endast i korthet. Dels är tilltalsskicket under denna relativt ensartat, dels äro källorna knapphändiga och — vad värre är — av den art, att det är svårt att ur deras bruk av tilltalsord dra bestämda slutsatser. Tidbestämningen är osäker, och en stor del av de källor, som erbjuda det rikligaste materialet, utgöres av översättningar, beträffande vilka man kan befara påverkan av originalens språk och vilka därför ej äro fullt tillförlitliga för vårt ändamål.

I äldre tider var *þu* (älv. med *th*), senare *tu*, det enda och naturliga tilltalsordet till en person, så även i lagspråkets allmänna uppmaningar, t. ex. *her böriass hormala balker, vaktha tik ffor honom* (Söderwall Ordbok¹ II s. 741). Den plurala formen *ir, i* användes blott vid tal till flere, t. ex. *väl hauin ii þu ok þin kona, biþat* (Codex Bureanus, Söd. II s. 741).

Under medeltiden röjer sig i många språk en genomgående tendens att ersätta singularen av tilltalspron. med en 'pluralis reverentiæ' i fall, som särskilt fordra hövlighet. I Tyskland uppkommer denna sed enligt Tegnér² redan på 800-talet, till Skandinavien hinner den senare. Vad 'Konge-Speilet'³ upplyser om norskt språkbruk vid slutet av tolvte århundradet, kunna vi godtaga också vad beträffar det svenska. Faderns råd till sonen angående uppträdande inför konungen innefattar även en anvisning om bruket av tilltalsord. Han fastslår: *betr*

¹ Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket I, II, betecknas Söd.

² Tegnér, Tyska inflytelser på svenskan, Ark. V s. 305.

³ Konge-Speilet s. 69—71 (utg. 1848).

vera mælt til ríkismanna með margföldu atkvæði heldr en einföldu . . . at eigi virðir þú þik jafnan hinum, er þú ræðir við, ok meiri er en þú. Denna teori följes även i Konge-Speilets dialog mellan fadern och sonen: den förre använder singular, den senare plural form av 2 pers. pron.

Ett något mer framskridet stadium i utvecklingen representeras av Erikskrönikan¹, där *I* överskrider de gränser, som uppdragits i Konge-Speilet: *tha wände konungin sik om Ok sagde til herra knwt swa wilin i mik hielpa myna bröder at faa* (vers 3801—03). I denna ställning var väl *du* dock ännu regel.

Till de kungliga användes *I*, undantag göras vid tillfällen, då den talande är förbittrad. Torgils Knutsson säger visserligen till Birger (v. 2454—55): *Thz i mik snödelika wt giffwin tess hawen i blygd ä mädhan i liffwin.* Men 'herra Knut' utbrister vid Nyköpings gästabud: *herra i skulin ey wardha wredh* (v. 3805), *Hwat wilin i swika idra bröder i tro* (v. 3813), slutligen (v. 3822): *Thu skulle ey haffua swa fula akt*, (v. 3826) *Tik warder till heder huat tik ma engen kanttw här aff faa.* — *Thz samma sölff tw hawer loffvat mik* fordrar en riddare av Magnus Ladulås (v. 981).

När de kungliga fångslas och avsättas, förlora de även privilegiet att tilltalas med *I*. Så sker det Valdemar (v. 746 ff.), Birger (v. 2613), Junker Magnus (v. 4405). Själva tilltala de kungliga varandra ömsevis med *I* och *du*, även bröder emellan förekommer det förra, t. ex. Valdemar och Magnus (v. 754—775). Konung Kristoffer kallar sin syster, drottning Märta, *du* (v. 4391). I ett samtal mellan hertigarna Erik

¹ Svenska Medeltidens Rimkrönikor, utg. Klemming, I Gamla eller Eriks-krönikan, bet. R. K. I.

och Valdemar, som återges v. 3675—3701, använder den äldre *du*, den yngre *I*. *Hertogh Waldemar swarade tha ther tenken aldrigh en tid aa Then hugh torffwen i ey haffwa at ider skal . . . Tha sagde hertogh Erik broder myn hwat sigher tw mik weyst tw . . .* Hertigarna bruka *I* till svågern Erik Menved (v. 2167), då de be om hans hjälp, Erik åter säger *du* till Birger, då denne är i samma situation (v. 2871—5). Till sina blivande svärföräldrar, konungen och drottningen i Norge, säger hertig Erik *I*. *Han sagde myn kere sötha moder nw wil jak giffua jder gudi j wall före jdra dygd swa marghfall* (v. 1919). Till konung Håkan: *gathin i mik wardbergh läth* (v. 2404), men v. 2685 ff. förklarar han: *viltu hona ey giwa mik . . . wardbergh faar tw ey ather i aar*. Håkan däremot har *du* även med älskvärd betoning, v. 1911: *tha late gud tik wel at fara ok läti tik lykko ok äro skee*.

Ett märkligt fall av tilltal finna vi v. 362—381 i krönikan, där det skildras, hur det *En tidh kom birge jerl i hugha at han skulle tala til sin husfrwa*. Hon är av furstlig börd, men han säger icke desto mindre helt enkelt: *huro tycker tik här vm wara ther skaltu mik wel til swara . . . Ingeborgh huat sigher tw mik*. Och hon svarar som hon wel kunne söth ordh aff rödhum mwnne *J skulin spörya idra men at radha . . . huat the sighia thz maghen i höra swa som ider sämber swa maghen i göra*. Liknande fall från senare tid behandlas nedan.

Som vi sett kan man spåra en mening i växlingen mellan *I* och *du*, sådan den framträder i Erikskrönikan. Cederschiöld¹ skriver t. o. m.: „Sin bekantskap med 'höfviskhetens' fordringar visar författaren bland annat i det väl avvägda bruk, han i

¹ Cederschiöld, Om Erikskrönikan s. 244—5. Göteborg 1899.

dialogen gör af tilltalsorden; han låter nämligen de talande använda pluralen *I*, så snart en formell artighet är på sin plats, men singularen *du* för att uttrycka förtrolighet, nedlåtenhet, sinnesrörelse eller råhet.“

I andra urkunder finner man liknande förhållanden, ehuru de knappast framträda så tydligt. I 'De septem sapientibus'¹ säger riddaren till frun (s. 71, 21): *Aldra kærasta frw, i funnin et got raadh* o. s. v., men (s. 72, 10): *Thu æst en fwl qvinna. Thu ware wærdh at brænnas oc slipas.* — Vi finna dock växlingar, som ej kunna motiveras med den talandes sinnesstämning. R. K. I. v. 2485: *fore thy myn herra konungen wil tik ekki lenger latha lifswa thy skulin i mik thz forgiffua.* — *Han sagdhe til drotningina sinna tha: ij skulin ok minu gafuor vntfa; thenne qvinne gifuer iak thik til thærna* (Flores och Blanzeflor² v. 71 ff.).

De talrika övergångarna tyda även på att *du* ännu intog en viktig ställning på områden, där *I* senare kom att råda. Överhuvud är det svårt att veta, vilken omfattning bruket av *I* som hövlighetspron. får under fornsvensk tid. — Hur allmänt antaget det blivit redan på 1300-talet vid tal till konungen, bevisar sakförhållandet, att icke ens jungfru Maria använder *du*, då hon i drömmen delger heliga Birgitta³ den dundrande straffpredikan, som denna skall hålla för Magnus Eriksson: *i ærin vara krono røfare . . . vilin i syndena bætra* o. s. v.

Mot slutet av fornsvenska tiden är *I* rätt vanligt i de bildades språk. *Tacker jach idher kärlica,*

¹ Hskr. 1430—1450, Noreen, Altschwedisches Lesebuch 1904 s. 71—72.

² Flores och Blanzeflor, Hskr. 1430—1450, utg. Klemming, bet. Fl.

³ Birgittas autograf, Hskr. 1360. Noreen A. L. s. 44.

kære fru Märete . . . för all kärlech, äro och dygd, som i myn broder och myk bevisth haffua, skriver Sten Sture 1466 till Åke Axelssons hustru (Söd. II s. 742), och i slutet av 1400-talet förekommer *I* i en anvisning till en hantverkare¹: *Kære nielz göre wel ok sæthen brædhin wppa thæssa bok, ok skærin ey formyket aff henne*.

Titlar äro överhuvudtaget relativt litet i bruk under fornsvenska tiden; sådana vinna dock, såsom Ågren² framhåller, småningom allmänt burskap i kanslistilens skrivelser. Vid tilltal äro de mindre vanliga. Med undantag av typen *Eder nåde*, som senare upptas till behandling, användas titlarna blott vokativiskt, men det är dock skäl att här beröra villkoren för bruket av de allmännaste, vilka i nysvenskan delvis ha en helt annan klang. De nedan behandlades tyska ursprung har påpekats av Tegnér³, som även nämner, att *herre* egentligen betydde 'den högre' och *fru* 'härskarinna'.

Titlarna *herre* och *fru* gåvos i fornsvenskan t. o. m. åt konungen och drottningen; *nådige herre thz segher iag edher*, yttras i R. K. III v. 5162 till konung Hans, och R. K. I v. 1143—44 heter det om konung Valdemars gemål: *for en frwa hon sik forslog ok for enkte högra nampn en slikt*. För övrigt äro dessa benämningar förbehållna riddare och deras hustrur. I en rimkrönika⁴ uppges detta förhållande t. o. m. som grund för att konung Hans 1497 kallas

¹ Råd och anvisningar till en svensk bokbindare under medeltiden. Saml(aren) 24 s. 144.

² Ågren, Om användningen av bestämd slutartikel i svenskan, Uppsala 1912 s. 121 ff.

³ Tegnér, Hemmets ord s. 34—36.

⁴ Svenska medeltidens 'Rimkrönikor III, sista fortsättningen 1520, v. 5097—5102 och v. 5189—5200, bet. R. K. III;

in till Sverige. *For then skull monde the honom hylle ty herra nampn the haffua wille. — The friborne wille haffua riddareslag ty drog the honom in emott Sveriges lag. — Pa thz the Svenske skulle herra wara.* Särskilt kvinnorna beskyllas för svår fåfänga; *aff herra nampn monde the sa mykit holla, att de t. o. m. drevo kungen att till riddare sla them som än i tånom lå.* Och som en mäktig drivfjäder till männens strävan efter det hedrande riddarslaget uppger krönikan: *Theres qvinnor wille ey slätt hwstrwr hetha ty monde the epther fruga nampn letha. — Hvar frelses qvinna wille hetha frwgha pa thz andra skulle them sa mykit bwga.*

I Ivan Lejonriddaren¹ finna vi titlarna i denna användning både med och utan poss. pron.: *Kere herra iak bidher idher æn* (v. 5238) — *Min herra ij thörfuin ey iæffuigh væra* (v. 5601) — *Herra Ivan iak spör thz aff idher* (v. 1420) — *gudh thakke idher frugha sagdhe han* (v. 5699) — *Min fru om iak ma sighia swo* (v. 1424). Vi se här, att formerna *min herre* och *min fru*, som enligt Hellquist² aldrig känt sig rätt hemmastadda i vårt språk, dock ha gamla anor.

Herre kallades dessutom även andlige, 'utpote nullo honoraris gradu Laicis postponendos'³.

Benämningen *hustru*, som dock enligt ovan anförda citat ur rimkrönikan ej längre vid slutet av femtonde seklet var de gifta adliga damerna i lag, motsvarar under fornsvensk tid det nusvenska *fru*, t. ex. *hans hustrw hustrw birgitta* (1494 Söd. I s. 525); *Sanctus germanus sagdhe* (til ena hustru) *hustru*

¹ Herr Ivan Lejonriddaren, en svensk rimmad dikt från 1300-talet. Utg. Liffman & Stephens 1849, bet. Iv.

² Hellquist, Studier i 1600-talets svenska s. 14.

³ Cit. Ihre, Glossarium Suiogothicum sp. 857.

hafvir thu the gudhena nokontidh seeth (Själens tröst¹ s. 31).

Junker som titel tillägges främst prinsar (R. K. I 'jonker magnus' v. 1666 o. s. v.); *jonker vilin i mz oss stridha* (R. K. I v. 302), till 'junker karl'. — Eljes betecknar det ung adelsman, som ännu ej är riddare.

Jungfru är en 'ung ogift kvinna af högre börd'²; *gudh weeth iomfru sagdhe han* (Iv. v. 797); *ij saghin thz vel iomfrugha* (Iv. v. 253).

Alldeles undantagsvis kan omskrivning med någon av dessa titlar förekomma. Iv. v. 1120 säger 'iomfru Luneta' till sin 'fru', d. v. s. sin matmoder: *gudh miin frua læti thz swa ganga att ij mattin han til husbonda fanga*.

Som led i satsen vid tilltal står däremot ofta ett annat slag av titlar, som genom inverkan utifrån uppträder redan i fornsvenskan. Dessa tilltalsord bestå av ett abstrakt substantiv, utmärkande en egenskap hos den tilltalade och föregånget av ett poss. pron., och ha, såsom Schwartz³ fastslår, ursprungligen uppkommit genom metonymi. Via tyskan ha de från romanska språk inträngt i fornsvenskan, där de användas främst till högt stående som en utomordentlig artighet.

Redan från början av 1400-talet ha vi belägg på *Nåd* såsom tilltal till konung och drottning, senare tillkommer det även biskopar: *som nw i thetta sin til idhers kerlekx nadh äro wtnemdhe idhre kerlekx naadh ath berätttha* (1425 till konung Erik, Söd. II s. 95) — *for ider wärdoge konwrlige naadh* (1463 till konung Karl, Söd. II s. 95) — *konungh haniss jak talar tiil idhra naadh thz saa skeer thz är*

¹ Själens tröst, utg. Klemming 1871—1873.

² Cit. Söderwall, Ordb. I s. 614.

³ Schwartz, Om användningen av possessivt pronomén i *din stackare* och liknande uttryck. Ark. XV s. 188.

idhert radh (R. K. III v. 3587); till en biskop 1495: *werduges ider nade welia wetha* (Söd. II s. 96); *kongörum wi idhre nadh oc wärdugheet*, skrives 1411 till drottning Margaretha (Söd. II s. 95). Mot slutet av seklet uppstå nya kombinationer och uttryck av detta slag, t. ex. *eder högmektighet werdigens wele sette folkomlige tro til* (1497 till konung Hans, Söd. I s. 572); *medh ider nadis stormektighetz medh ärfva* (1493 Söd. II s. 516); *iders naadis hög-borenhet* (1497—1501 Söd. I s. 569).

Isynnerhet riksföreståndaren hugnas med många handa titlar, av vilka den vanligaste är *eder herredöme* (*herredom*): *som iak screff iderth herredöme til* (1506 Söd. I s. 564); *eders herradömmilse gud befallandes* (1517 Söd. I s. 564); *edher verdughetz herredöme scriffuer om peninger tiil laans* (1509 Söd. II s. 1048), Södervall upptar dessutom *eder högbyrdelegghet, högbördighet* (I s. 569), *mechtughed* (II s. 79).

Titlarna *värdighet* och *herredöme* ges även åt riksrådets medlemmar, t. ex. *haffuer iach . . . epter edre werdugiste verdoghetz begären . . lathit . . läsa och forkynna edhre verdughetz bref offuer alt aboo län* (1504 till ärkebiskopen och rikets råd, Söd. II s. 1049); *bedie wi alle ider verdugheter och herredöme* (1505 Söd. I s. 564); *at idhers herredöme alle werdes wilia nogeth förtöffwa* (1506 Söd.); *Eder fadherliga werdhoghet* förekommer i brev till erkebiskop J. Ulfsson (Söd. II s. 1049). I en dialog mellan en biskop och en hövding i legenden om S:t Germanus heter det: *Bidher iac innelika thina werdughet thu erlikin höfdhinge herra iuli — mädhan gud hawer han enkannelica vtwalt suasom thiina helighet witnar* (F. Lg. v. 200)¹.

¹ Ett fornsvenskt Legendarium innehållande medeltids klostersagor om Helgon, påfvar och kejsare, utg. Georg Stephens III 1874.

Av denna art har Söderwall ett enstaka exempel på ännu ett tilltalsord, som vi senare återfinna i nysvenskan: *skwlde waar mödha gerna wara eder kerlighet till redho nw och altidh* (1507 Söd. I s. 714).

Äldre nysvenska tiden.

Under det äldre nysvenska tidevarvet försiggå genomgripande förändringar i tilltalsskicket. Bruket av 2 pers. pluralis i stället för singularis av personligt pronomén vid tilltal vinner allt mera terräng. Och framför allt: mot slutet av 1500-talet intränger från tyskan omskrivning i 3 pers. (med titlar och pronomina), först i kurialstilen, men småningom i allt vidare kretsar, så att detta uttryckssätt vid periodens slut är fullt gångbart i dagligt tal.

Formen för pron. tilltal i 2 pers.

Om vi betrakta användningen av 2 pers. pron. vid tilltal, finna vi viktiga ändringar i formen.

Angående singularen är icke annat att säga, än att det äldre *tu* småningom undantränges av nsv. *du*. *Tu*, *tig*, *tin*, *titt*, och *du*, *dig*, *din*, *ditt* växla hos samma författare och t. o. m. i samma mening — icke ägnat att förvåna i dessa den ortografiska förbistringens tider. Även skrivningar med *th* uppträda ännu. Osäkert är om man i dessa till synes regellösa växlingar kan uppdaga spår av den eventuella motsättning mellan *thu* (uttalat *ðu*), *thin*, och *tik*, *tit*, som Sahlgren¹ påpekat i fsv. dialekter.

¹ Jöran Sahlgren, En fornsvensk ljudlag kompletterad. SNF VI.2.

Brasck 'Filius Prodigus' s. 55¹: *Du skall nu bijda jagh säger tigh.* 'Tobie Comedia' 1550² har endast *tu*, men redan i 'Holofernes och Judit'³ finner man *du*: *Huru kompst du hijt, thet säg oss nu, Hvem haffuer tig hängdt, eller huadan äst du kommen, eller huadh äst du ...* (s. 15). Förekomsten av *du* på detta ställe är i viss mån märklig, då verbet är böjt enligt gammalt mönster. I dylika fall brukar *tu* eljes föredras. — Även enklitiskt brukas *tu*. *Och itt så wil iag bidie tigh. Attu migh the iu icke wilt neka* (Hol. s. 38); Columbus 'Mål-roo'⁴ s. 247: *Jo, sågstu Pälle fick gå in han läll.*

Det låge nära till hands att vänta en stilskillnad mellan *tu* och *du*. Den första, hos vilken en sådan tyckes kunna spåras, är emellertid Columbus. I Mål-roo är *du* med ovan anförda undantag det enda förekommande i dialogerna, men i dikten 'Den dödas persons tal'⁵ heter det högtidligt (s. 156): *Hvad iag är nu, thet skal tu blij; gör hvad tig bör och känn tig sielf* —.

Långsamt, men säkert vinner *d*-formen terräng, enligt Hellquist⁶ segrar den i talspråket på 1680-talet. I skrift är *tu* ännu vanligt, så t. ex. övervägande i 'Vitulus'⁷ (1685) och 'Disa'⁸ (1687). Av

¹ S. Brasck, Filius Prodigus... Thet är een comoedia om then förlorade sonen, Linköping 1645, i Hanselli Samlade Vitterhetsarbeten 22: 1—103, bet. FP.

² Olaus Petri, Tobie Comedia, Stockholm 1550, Sveriges Nationallitteratur I s. 159—206, bet. Tobie C.

³ Holofernes och Judit, ett drama från reformationstiden, utg. av Otto Sylvan (Sv. litt.sällsk. 16), förf. c. 1599, bet. Hol. o. Jud.

⁴ Samuel Columbus, Mål-Roo eller Roo-Mål (medlet av 1670-talet). Hans. II s. 243—298.

⁵ Columbus, Samlade Vitterhets arb. Hans. II.

⁶ Hellquist, Studier s. 75.

⁷ Chr. Moræus, Vitulus 1685. Hans. 21: 381—472.

⁸ J. Celsius, Comoedia de Disa, Uppsala 1687. Samlaren 13: 21—46, bet. Disa 1687.

grammatikerna omnämner Aurivillius¹ endast *tu* (s. 16, 113—115) — fastän hans behandling av pronomina är relativt utförlig — Columbus² (s. 66) och Tiällman³ (s. 198) föredra *du*, medan Svedberg⁴ ännu i början av 1700-talet förordar 'de gamles skrifart' *tu*. Ännu långt senare förekommer *tu*, främst i poetiskt och religiöst bruk, där det har en viss högtidlig, åldrig prägel. — Även i nusvenskan kan det uppträda någon enstaka gång i skämtsamt arkaiserande stil, helst följt av gammal böjningsform av verbet.

2 pers. pl. av pers. pron. erbjuder större växlingar. (Nominativformerna *I, Ni* behandlas senare.) Det gamla invecklade böjningsschemat viker för det förenklade 'edher vos in omni genere'. Motsvarande poss. pron. undergår en liknande förvandling från de gamla formerna på *e* och *i*, särskilda för vart genus, till 'sing eder edert, pl. edre in omni genere'.

Aurivillius (s. 113--115) och Tiällman föredra de nya formerna, medan Svedberg som vanligt representerar de konservativa intressena. I Schibboleth (s. 451) är han indignerad över att 'ingen skilnad göra the på eder *vos*, edar (edor) edart *vester, vestra, vestrum*', men får dock (s. 140) medge: 'Men thetta är nu hos the flesta af sig kommit'. Columbus' En svensk ordeskötsel står i detta fall, som även i andra, i fullkomlig motsats till Schibboleth. Där heter det s. 86: 'Tramontera *Ehr* stundom för *Eder* ty *d* är där inte af roten (ihr) *Ehre* för *Edre*'.

Litteraturen återspeglar denna övergång. I Tobie

¹ Aurivillius, *Grammaticæ suecanæ specimen* (1684). Utg. Uppsala 1884 Gust. Stjernström.

² En Svensk Orde-skötsel af Samuel Columbus 1678, utg. Bengt Hesselman. Uppsala 1908.

³ Nils Tiällman, *Grammatica suecana* 1696.

⁴ Jesper Svedberg, *Schibboleth Swenska Språkets Rycht och Richtighet*. Skara 1716 (färdig 1701).

C. och Hol. o. Jud. följes i stort ännu den gamla böjningen; senare finner man gamla och nya former jämsides. Rondeletius 'Judas redivivus'¹ s. 103: *Hey idhra skelmar tå skolen i få Thz edher förtienst wara må*, Laurbechius Simon Magus'²: *Till edher iag vphöijer min röst* (s. 253); *och kommer ey meer til ider igen* (s. 255).

Er, Ert förekommer från början av 1600-talet. Ibland hos Messenius; Prytz Comoedia om Gustaf I³ s. 23: *I welen ehr wäl see före*. 1621 i brev från Carl Horn, Förhandlingar och uppsatser⁴ s. 106: *... befaller migh uthi bägges er kärlek växer till och föröker edher*. Denna förkortade form vinner allt fastare fotfäste (t. ex. hos Brasck) — Hellquist⁵ räknar den dock till talspråket. I 1680-talets dramatik användes den även i högtidligaste stil, till gudarna (Orpheus och Eurydice⁶ s. 116, 166). Likaså Rudeen i en gravskrift (Hanselli VIII s. 321): *Ehr, ehr förtror iag henne*.

Den efter *I* följande verbformen är oftast plural, även vid fråga om en enda person, men ändelsen är ingalunda alltid *-en*, som grammatikorna uppgiva. Vi anföra ett par exx. Tobie C. s. 173: *j ären* och *j äre*. Rond. JR s. 76: *i woro*; Brasck FP s. 43: *Hwadh j begära få j wäl*, s. 269: *komma j*,

¹ Rondeletius, Judas redivivus (1614). Stockholm 1871 Klemmings antikvariat, bet. Rond. JR.

² P. Laurbechius, Simon Magus. Linköping 1652 (Hans. 21: 241—255), bet. SM.

³ A. J. Prytz, Comoedia om ... Konung Gustaf then första (1622). Sv. landsmålen Bih. I 1, bet. G. I.

⁴ Några bref från början av 1600-talet: Svenska Litteratursällskapets i Finland Förhandlingar och uppsatser 13. 1899 s. 97—116, bet. Förh. o. upps. 13.

⁵ Hellquist, Studier s. 91.

⁶ J. Celsius, Tragedien om Orpheus och Eurydice (uppf. 1687), utg. av Preben Nodermann Lund 1901, bet. O. o. E.

haa j; s. 75: *wilie j* (formen på -e är utomordentligt vanlig). Även i vårdad brevstil; Per Brahe¹ II s. 154: *Eder intimation som I på Academie dörren läto uppslå . . . Men oftast: . . . den stylen som I bruken.*

Vid tilltal till en person kan predikatet stå i 3 pers. sing. Så redan i Tisbe² s. 90: *Huru drögsam och seen I ähr.* Hos Brasck när rimmet så fordrar och även eljes, s. 25 i en replik: *i är, i beer, därjämte: i willen, i sku bekomma.* PB II s. 104: *I hafver*; Ekeblad³ I s. 368: *I får.*

Detta bruk är i tilltagande. Mot slutet av det ä. nsv. skedet förekommer t. o. m. predikat i singularis vid hänvändning till flere. Psyche⁴ s. 107: *I Muser såm åg är utaf Apollos Hop.* Frese⁵, Valda Skrifter s. 73, Till tvenne systrar: *Kan I med er sång allt hela*; s. 74: *I ä' — I lär.* Detta sammanhänger naturligtvis med en tendens att överhuvud i talspråket använda predikat blott i sing.

Även predikatsfyllnaden och predikativa attributet till *I*, använt till en person, växlar mellan sing. och pl. Detta är fallet redan i fornsvenskan, t. ex. (Iv.) *Min kæra frw warin blidha* (v. 101), *ij ærin hæR gömd* (v. 795). I Tisbe ha vi

¹ Ur Per Brahes brefvexling. Brev från och till Per Brahe af K. K. Tigerstedt. I H:fors 1880, II Åbo 1888, 1632—1679, bet. PB.

² Magnus Olai Asteropherus, En lwztigh Comedia widh Nampn Tisbe. Acta Arbogia: Anno 1610, utg. Ernst Meyer Stockholm. Bet. Tisbe.

³ Johan Ekeblads bref, utg. N. Sjöberg I, II. Från Kristinas och Cromwells hof. Sthlm 1911—16. Bet. J. E.

⁴ Fredrich Th. Bergman, Psyches Sång- åkk Frögde-spel (uppf. 1689), bet. Psyche. Lejonkulans Dramer, utg. E. Ljunggren o. E. Pollack (Camille) 1907—1912, Sv. litt.sällsk. skr. s. 55—110.

⁵ Frese, Valda skrifter, utg. Arvid Hultin. Sv. litt. i Finland 52. 1902, bet. V. skr.

sing. genomförd, oberoende av verbformen: *Att I ähren migh så nådigh och blijdh* (s. 91); *Warer j och mykit säll igen* (s. 8); Rond. JR: *Som i siälff medh öghon skolen see* (s. 29). Men hos Prytz: *I welen ehr wäl see före, Ey sielffue obestånd göra* (G. I s. 23). Brasck 'Mars germanicus victus'¹: *Ädle jungfru warer wälkomna*. I Chronanders 'Belesnack'² i samma replik: ... *i säijen i ären siukliga och swaga — i säijen i ären gammal* (s. 188). Mot slutet av 1600-talet tränges pluralen allt mer tillbaka på detta område, t. ex. i Lejonkulans dramer förekommer den blott någon enstaka gång.

Imperativen rättar sig icke alltid efter indikativens person. Rätt ofta finner man 2 pers. sing. av den förre, då den senare har pl. Brasck (FP s. 21): *Men hör een wening skeppare här I fåå trettijo*. — I 1680-talets dramer även till flere: *Kåm Nymphes* (Celsius O. o. E. s. 87); *Lyft edra ögon upp I alla hwilka skåda* (Lykko-Prijs³ s. 28).

Detta drag är icke speciellt betecknande för ä. nsv., det återfinnes också senare.

I 2 pers. pl. av imperativen växla ändelsen *-en* och den på 1400-talet utifrån inkomma *-er* hos de flesta författare i ungefär lika proportion, Hol. o. Jud. Prologus s. 2: *Nu hören huadh the idher vidare tilkenne giffue Och låter idher nu icke förtrijta thet*. — Frese har: *Går ut, mitt folk, och flyn*. Ännu andra former uppträda enstaka gånger. (Jfr Svedberg, Schibboleth s. 152). Brasck MGV: *Förbarmar ehr, hörer min böön*. FP s. 25: *Bijfalle migh*.

¹ S. Brasck, Mars germanicus victus etc. Linköping 1649 (Hans. 22: 215—303), bet. MGV.

² J. Chronander, Bele-snack etc. Åbo 1649 (Hans. 21: 93—200), bet. Bele.

³ Lykko-Prijs av Isaac Börk, Johan O. Widman, Georg Josuæ Törnquist. Uppf. 1689. Lejonkulans dramar s. 1—54.

Den viktigaste formella ändringen träffar 2 pers. pl. av pers. pron., *I*, ur vilket utvecklas ett nytt pronomen, som i sinom tid kommer att göra det äldre rangen stridig som tilltalsord. *Ni* uppkommer 'exinde quod adjungi soleat secundæ personæ verborum, quæ in *n* exit. E. g. *tron I, sægen I*, quod male divisum sonat *tro-ni, sæge-ni*'¹.

Tiden för dess uppkomst är svår att exakt bestämma. Ljungstedt² uppger, att *ni* synes vinna burskap i medlet av 1600-talet, Hellquist³ förlägger tidpunkten till 1680-talet för talspråkets vidkommande och förklarar, att det under hela århundradet är alldeles främmande för normalprosan. I den dramatiska litteraturen uppträder *ni* först mot slutet av 1680-talet, även då rätt sparsamt, men redan ett decennium tidigare användes det i skrift av Columbus. Fåfängt söker man en antydning därom i de fåtaliga 1600-talsgrammatikerna — dock med ett vägande undantag: Columbus' En svensk ordeskötsel 1678.

I sin språkhistoriska inledning till denna fastslår Noreen⁴: 'Bland pronomina är *Ni* i fullt bruk och konstrueras med verbet i 3 pers. sing. eller pl.'. Noreen hänvisar till tre ställen, men flere finnas. Dels växlar *I* med *ni*, dels föredras det senare i hänvändning till *en* person. Så s. 25 o. 101⁵ i vardagliga glosor, som exemplifiera andra regler. S. 71 uppräknas 'partiklar eller Ollen som *du, i, ni, de*'. Till flere förekommer *ni* s. 91: *Wij hafwom. i hafwe. the hafwa. Ju länger wij äre från de gamle ju oriktigare skrifwe wij. wij draan ihop wij haa, nii haa.*

¹ Cit. Ihre, Gloss. sui. sp. 979.

² Ljungstedt, Grunddragen af modersmålets historia. s. 168.

³ Hellquist, Studier s. 75.

⁴ Columbus, En svensk ordeskötsel. Utg. Stjernström o. Noreen s. XXIV.

⁵ Citaten enligt Hesselmanns upplaga.

S. 63 skriver Columbus på tal 'Om bokstäfver i synnerhet' om *i*: '*ij* dubbel i *ålijt*; *flijt*. *wij* eller *wi* — i beflita. Kan ok wäl skrifwas *ni* som *wi*, *di*. *ni* göre nå annat'. Columbus förklarar här formen *ni* teoretiskt riktig. Vi vilja nu undersöka, hur han genomför sin teori i sin egen litterära produktion, som denna är representerad hos Hanselli. I poesien, 'Den bibliske Werlden' och tillfällighetsdikterna, finner man intet *ni*. Här är tilltalet fullt överensstämmande med bruket hos övriga tidens författare; detta kan väl förklaras genom versens större konservatism.

Annat är förhållandet i Mål-Roo eller Roo-Mål, som är skriven 'för lust skull' i Paris omkring 1677. Här är *ni* det övervägande i de talrika dialoger, som förekomma bland anekdoterna (t. ex. s. 280, 286). Ofta växlande med *I* t. o. m. i samma mening: *Om ni inte har fått någon god här i världen, måtten i draga till andra världen ock sökja där* (s. 273). *Ni* till en person står med verbet i 3 pers. sing., en enda gång 2 pers. plur. *En gång öfver en Måltijdh sade en: Stiernhielm, ni skulle hänga en skiöld af gamble Ord uth, der ni bor, så finge alla deth sij, och ni blefve bekant. Och ni sade Stiernhielm, ett par Pijkar i korss effter som ni willen fara medh och pijka alle* (s. 253).

Även vid tal till flere omväxla *I* och *ni*, efter *I* följer 2 eller 3 pers. plur. av verbet, efter *ni* 3 pers. sing. eller plur. *J ären Unge . . . Menar ni . . .* (s. 258); *så giöra J ock . . . men ni blij kvar i helfveti* (s. 277).

Columbus lägger ogenerat *ni* i munnen på personer, som levat under tidigare tid, t. ex. s. 253, s. 262—t. o. m. 'Kung Jahn' till en uppvaktande (s. 279). Man kan dock ej tillmäta detta förhållande beviskraft för annat än författarens eget språkbruk, konsekvenserna bleve eljes alltför vittgående.

Utom hos Columbus finner man, som Hellquist¹ påpekar, första belägg för *ni* i Disa 1687: *Höör min Jungfru, är nij intet i Upsala redan?* (s. 37). Men eljes: *sku J, j är, i klaga att i frysa* o. s. v. Undantagsvis förekommer ett enstaka *ni* i en av Lejonkulans dramer, 'Philomela'², där konungasonen Itys säger till sin far (s. 196): *Ja härr Far skulle nij på samma sätt Er kwällja.*

I 'Den Olyckeligen gifte Putzdrummel'³ finna vi flere fall. Här är *ni* t. o. m. övervägande som tilltalsord till *en* person. Verbet står i 3 pers. sing. eller plur. S. 74: *ni wil, ni wilia, ni ska, ni skola.* Till flere (s. 89): *Nu ä ni så bittida här? Nå, nå, ni komma rätt frukostdagz.*

Det är omöjligt att i växlingen mellan *I* och *ni*, sådan den kommer till synes hos de få författare, som överhuvudtaget använda *ni*, upptäcka den ringaste betydelsenynans. Associationer från nyare språkbruk gör en benägen att anta, att *I* redan under ä. nsv. tid haft en högtidligare eller artigare prägel, skönjbar överallt i dess användning. Ett par exempel visa, att så icke är fallet. I Mål-Roo lägges *ni* ett par gånger i munnen på präster vid predikan — låt vara att de citerade ställena ej äro särskilt högt travande. Putzdrummel begagnar *ni* i sin ödmjuka bön om pengar till sin 'goda bedrägne herre, husbonde och Patron' (s. 75), medan han s. 78 mindre hövligt utbrister: *I gamble, utförflugna Rackhöns hwad menen I?* o. s. v.

Exemplen på *ni* äro som synes relativt mycket sällsynta. I allmänhet torde denna form ansetts in-

¹ Hellquist, Studier s. 14.

² Philomela Sångespel uti 5 öppningar 1688. Lejonkulans dramer s. 159—225.

³ Den olyckeligen gifte Putzdrummel (Saml. 13: 72—90). 1680-talet, bet. Putzdr.

korrekt, efter den i så ringa grad inträngt i den konservativare skriften — måhända var dess användning endast lokal. Att Columbus försvarar och favoriserar *ni*, får väl tillskrivas hans för tiden ovanligt radikala hävdande av talspråkets rättigheter.

Icke ens i tal tyckes *ni* vara fullt hemmastatt under denna tid. Hellquist¹ påpekar, att det saknas i en parlör från 1703, som tydligen följer det vårdade talspråket. Emellertid vinner det otvivelaktigt terräng. I 'Två svenska kärlekskorrespondenser från den sirliga stilens tid' påträffas det hos en av de skrivande. Anna Catharina Boor till Georg de Besche² 1707: ... *om ny anna gör så tänk att guds stora straf komme öfver Eder, men jag bär den stora förtrolighet till Eder att ny är densamma såm håller Er ord* (s. 35).

Växlingen mellan du och I.

Det är svårt att få en klar uppfattning av tilltalsskicket under början av den nsv. tiden. Den viktigaste källan — dramatiken — saknas här. Genom denna kan man senare skönja vissa regler, som följas och som bli mer och mer konstanta.

I synnerhet i början av utvecklingen äro undantagen utomordentligt talrika. T. ex. hos Messenius händer det ofta, att tilltalsorden växla utan synbar anledning (s. 7, 54); ett *du* kan plötsligt uppträda, där man minst väntar det, så jämte *I* och *Ers Nåde* i tal till en kung (Disa³ s. 9, 24, s. 21, 23). Detta

¹ Hellquist, Studier s. 14.

² Levertin, Essayer I s. 27—35. Bref från Georg de Besche till Anna Catharina Boor, 1705—1707, bet. Ess. I.

³ Johannes Messenius' samlade dramer, utg. av Henrik Schück 1886—1888: Disa (1611), bet. Mess. Disa.

måste man i viss grad bortse ifrån, då det gäller att för det levande språket under ä. nsv. tid finna de ledande principerna, som naturligtvis hade större fasthet än de, vilka Messenius följer i sina arkaiserande dramer — om man ock å andra sidan måste ha klart för sig, att godtycket på detta område fick råda i mycket högre grad än vad som är fallet i nusvenskan. T. ex. i Chr. Surge¹ växla *I* och *du* i tal mellan studenterna och 'Cellarius' (s. 30, s. 46), s. 32 likaså i tal till 'Mercator'.

Vi vilja först uppmärksamma användningen av *du* och *I* till en person och utvecklingen på detta område.

Tobie C. har i stil med bibelns språk alltid *du*. I Hol. o. Jud. är *I* sällsynt, *du* begagnas även till fullkomligt främmande (s. 15 o. 43) och av underordnade, s. 23 till Holofernes: *Som tu mig nu herre haffuer befalt*. Hos Messenius är *du* ännu i övervikt, men enligt andra dramer från början av 1600-talet är *I* 'det vanliga mellan mindre förtroligt bekanta personer'². Här kunde anföras massor av exempel, jag nöjer mig emellertid med att påpeka, att Gustaf Eriksson i Prytz G. I använder endast *I*, oberoende av den tilltalades samhällsställning, och att detta tilltalsord är det övervägande i Rond. JR och Tisbe. Redan förekommer *I* mellan rätt nära bekanta, jämbördiga — ehuru ännu ej mellan 'bröder', jfr sidd. 1, 35. Ex. Tisbe s. 8 'Marscalkus' och 'Cancellarius': *Häll säll, her Canzler, gode wen! — Warer J och mykit säll igen!*

Under loppet av det sjuttonde seklet befäster *I* ytterligare sin ställning på bekostnad av *du*. Be-

¹ J. Chronander, Surge eller Flijt och oflijtighetz Skode-spegel etc. Åbo 1647 (Hans. 23: 1—91), bet. Chr. Surge.

² Cit. Hellquist, Studier s. 13.

tecknande är, att det rätt ofta insmyger sig i Lejonkulans dramer i samtal mellan gudar, gudinnor och nymfer o. s. v.; till förmån för *du* talar känslan för det stilenliga, som dessa författare dock ha en skymt av i motsats till flere tidigare, och *I* kan här betraktas som en eftergift åt författarnas eget språkbruk.

Huru långt man kunde gå i sitt undvikande av *du*, visar ett citat från Columbus' Ordeskötsel. S. 14 undrar han 'Om man icke i Boken må sättia til Läsaren *ni*. Ehr. ok äfwen i taal. ok icke *du*, *dig*, eij heller *min Herre* besynnerli til ens gelijke, däd ene förgroft, däd andre förmiukt'. Men s. 59 och 103 följer han i praktiken de gamla patriarkaliska sederna, som f. ö. fortleva ännu i våra dagar i författarens hänvändning till sin läsare — om ock deras herravälde icke är oinskränkt.

Vi gå nu att granska villkoren för bruket av *I* och *du*, som ofta betingas av situationen och personernas ställning.

Allmogespråket ligger utanför ramen för denna uppsats, men det bör dock i förbigående påpekas, att tilltalet i dialekterna ingalunda överensstämmer med riksspråkets. Även oavsett dessa ligger det nära till hands att antaga, att den hövlighet, som tilltal med *I* till en person innebär, varit mera av nöden högre upp på den sociala rangskalan än lägre. I Mess. Disa använda 'Rustici' blott *du* sinsemellan. I början av 'Nachspiel'¹, där de sirliga herdarna representera överklassen, undvikes *du*, men de burleska personerna i slutet begagna blott detta. Emellertid har *I*, använt som artigt tilltal mellan ungefär lika ställda, åtminstone delvis redan cirka 1600 trängt

¹ Nachspiel Uti en wijsa stält och representerat genom 5 personer. Saml. XIII s. 58—71. (1680—1690).

ned i lägre samhällslager, att döma av de vittnesbörd, som avges i våra tidigare dramer. I Tisbe titulera varandra omsorgsfullt en 'Centurio' och 'Custos arcis': *Haar I godh natt här höfuitzman! — Alt när I kommen, här wachtemästar* (s. 81). I brukas även av bönderna Alguter och Marqwardh i Rond. JR (s. 83, 84) — detta avsnitt har framhållits som folkligt svenskt av Lundell¹.

Mellan husbondfolk ock tjänare är tilltalet *du* å de förras, *I* å de senares sida. Hol. o. Jud. s. 29 säger Judit: *Abra, min pige, tu hör nu migh, Gack och gör, som iag befaller tig! — Min frw, iag wil gå och bestelle flijtelig Thet som i haffue befalet mig.* 'Ladislaus Comes' och 'Bonaventura Servus Comis' samtala (Tisbe s. 29): *Bonaventura, du ähr en skalk — Skola I weta, min herre kiär* (s. 30). Betecknande är också, att 'De oflijtighe bönderna' i Chr. Surge säga *I* till Negligentia (*Een goodh mat-moor mån I wist wara Tager oss båda i dienst och försvara*), men studenten Circeius: *Tin dienst o sköna gudinna . . .* (s. 14).

Överhuvud följes samma norm i tal mellan personer av olika stånd, även där det direkta subordinationsförhållandet saknas. Man kunde anföra en mångfald exx. Redan i Rond. JR (t. ex. s. 50) och Tisbe (t. ex. s. 47, 48, s. 75, 76) är detta genomfört. Messenius låter Tabellio, kungens bud, begagna *I* till 'här Sixten' och hans dotter Disa, men dessa säga båda *du* (s. 15, 18). Blanckamäreta² s. 151—153 användes *I* av 'Godfredh Philosophus' till den högättade 'Philippus Folkunge', som svarar med *du*; förhållandet hade varit omvänt, om åldern här verkat bestämmande. Brasck FP erbjuder belägg bl. a. i de

¹ Lundell, Inledning i Svenska Landsmålen Bihang I 1 s. 101.

² Messenius, Blanckamäreta (1614), bet. Mess. BM.

samtal, som föras mellan Acolastus' utsända tjänare och fäktmästarn (s. 30), beridarn (s. 37), språkmästarn (s. 44). Ett par repliker, som förekomma i ett utdrag ur Stockholms Stads Kämnersprotokoll för 21 aug. 1648, som Schück¹ publicerat, visa styrkan av denna tendens att låta samhällsställningen avgöra tilltalet. Där är fråga om en sammanstötning mellan en studiosus och 'tvenne Köpmanne drängiar'; medan den förre säger *du*, använda de senare *I* även i förbittrade moment (jfr s. 25 ff.): *springer Jöran Henne och tager hatten aff huffwudet på Buller, säiandes, ij få ingen hatt igen, för än iagh får min igen.* — Så länge Venus i Psyche är förklädd till nymf, titulerar hon Psyche *I* (s. 85), men då hon uppträder i sin rätta skepnad som gudinna, heter det *du*.

Undantagslöst gäller detta dock ej — ståndskillnaden bör vara tillräckligt stor. Kungliga personer använda oftast *I* till högtställda undersåtar. Konung Gustaf I:s registratur² ger exempel härpå. Messenius står i sina dramer på en något föråldrad ståndpunkt, han har övervägande *du* i dylika fall. Tisbe åter: *Hafven I godh dagh, hofmestarinna!* (Tisbe till 'Tuscnelda, Magistra aulæ' s. 18). *Marskalk, I tale och råde well* (Dulichius, fursten, till Albertus s. 12). Men: *Hvar äst tu hemma danneman?* (Fursten till 'Raffual rusticus' s. 116).

Till medlemmarna av furstliga hus begagnas oftast *I* i dramatiken; därjämte omskrivning och *du*, det senare mest i antikiserande pjäser. Prytz G. I s. 50, 'M. Lars Cancellarius' till 'H. Göst': *Her Göstaff, jagh påminner tigh Thed iagh wil tala tijdeligh I weten, at Gudh then högste Haar ehr giordt til en landzförste Een vthwald Konung i ären.* Emellertid

¹ Samlaren XIII s. 6. not.

² Gustaf I:s registratur III—IV (1526, 1527).

är det antagligt att det levande språket på detta område mycket tidigt föredragit omskrivning. (Jfr sidd. 41 ff.) I skrift är denna ofrånkomlig redan under sextonde seklet. Endast poesien kan mot slutet av den ä. nsv. perioden ta sig friheten av pronominent tilltal — vilket t. o. m. gynnas i högtidlig stil. 2 pers. sing. och pl. tyckas i detta fall ungefär lika ställda. I en versifierad dedikation till Karl XII 1705 skriver Olof Gyllenborg¹: *Ja! Store Kung, Ehrt namn ock Ehr exempel visar*, men undertecknar med den gängse prosaiska formeln *Eders Kongl. May:tz* o. s. v. Wollimhaus 'Svea Lycksalighets Triumph'² har *I* till Karl XI, Frese är modernare, har *du* både till Karl XII (1715 V. skr. s. 49) och till Ulrika (s. 59).

Mellan ungefär lika ställda personer spelar åldern en avgörande roll (jfr s. 30 om den utsträckta användningen av *far*, *mor*). Rond. JR s. 22 säger 'Magila käringen': *Hvadh är thz tu Agoras talar Hwart skaltu nu gå, sägh migh thz*, och 'tjänstepigan' svarar: *I skullen strax komma till min fru*. S. 32—33 finns ett liknande samtal mellan 'jordegumman' och 'frustugepigan'. Samma norm gäller i Tisbe mellan 'Felix, adolescens nobilis' och 'Amatus, puer Tisbe' (s. 61): *Sägh migh allenast, min frende kiär Huadh thz ähr, du under skiörtet bäär. — Finge I thz see, thz wore ingen nödh*. Likaså hos Chronader mellan professorn och studenten (Surge s. 35) och mellan den rådsökande ynglingen och 'Prudentius' (Bele s. 136).

Det har redan påpekats, att fullständigt godtyckliga växlingar mellan tilltalsorden talrikt förekomma — även i brev. Stundom är dock övergången från ett tilltalsord till ett annat fullt motiverad av

¹ Gyllenborg, Olof, Hans. 5 s. 52.

² Wollimhaus, And., Hans. 5 s. 9—26 (1672).

situationen, och man kan lära rätt mycket om den valör, som de olika pronomina ägde för 1600-talets svenskar, genom att beakta omständigheterna vid dessa växlingar.

I vår ä. nsv. dramatik är det ett genomgående drag, att meningsskiljaktigheter och gräl åtföljas av *du*. En främmande person kallar man oftast vid hövligt bemötande *I*, men skär man ihop, ger man 'sin förtrytelse luft i tilltal med *du*'¹. Bland de talrika skällsorden har jag icke råkat på ett enda, som varit riktat till en person och förenat med 2 pers. pl. av pronomen. Belysande är Judas' replik till Ruben, som överraskar honom stjälande äpplen: *Willen i ett paar äple haffwa, Will iagh them edher wäll nidh tagha. Men brukar tin gamble narr ond mund Tå wittnas tigh ondt i thenna stund* (Rond. JR s. 87). I Tisbe växla *I* och *du* till Jarib med den talandes, Holfredhs, lynne: *I pläge wäldigt löna migh för* (s. 67); *Her Jarib, hui komme I så bråt?* (s. 98); *Gack man din koos!* (s. 68). Den förlorade sonen degraderas tre gånger (Brasck FP s. 53—55, s. 77, s. 80—84) från *I* till *du*, på grund av sin bristande förmåga eller lust att betala sina skulder. S. 77: *Mine kläder sku j betaala migh*. Men: *Wil tu icke betala migh, Pannan i tu klyfver jagh digh*. O.s.v. Acolastus själv: *Dricker migh til, min wärd kära* (s. 53) — *Hör buss, hwad wil tu nu här begynna Häller hwadh wiltu medh orätt winna* (s. 55). När två bönder i Chr. Surge vägra betala skatt och överfalla 'Prætor', avvika de naturligt från sitt vanliga ödmjuka tilltal: *Altså fnaska tigh strax aff min stufwa Eller iagh skal boota tigh för snufwa* (s. 56 jfr s. 67). Ett mycket roligt exempel ur Brasck MG V (s. 224—5) kan jag ej neka mig nöjet att citera en-

¹ Cit. Tegnér, T. infl. på sv. s. 306.

ligt Tegnér:¹ „man och hustru kalla varandra för *I* så länge ömheten varar, men när Erinnys stiftat ofrid mellan dem, säga båda *du* och de fortsätta därmed ända tills hustrun 'kraffsat' sin man så duktigt att han måste falla till bönboken. Då börjar han åter med *I*, hon fortsätter med *du*.“

Detta förhållande är ingalunda oförklarligt: då lidelserna göra sig gällande, brytas de skrankor, vilka det konventionella umgängesvettet rest, man står mot varandra som människa mot människa och försmår de fraser artigheten bjuder. Det har sin motsvarighet också i y. nsv. och den dag i dag åtminstone i enskilda individers och allmogens språkbruk. En yttring av samma tendens är det, att *du* är det enda, som kommer i fråga vid retoriskt tilltal i våra äldre dramer; även i nusvenskan är *du* gynnat på detta område. T. ex. Tisbe Miles till Bonaventura *I* (s. 83), men *du* (s. 89), då han är död.

Avvikelsen från nusvenskan är dock iögonenfallande. Den framträder tydligt, om vi t. ex. jämföra Tegnér's ovan anförda ex. med uttryckssättet i ett av Strindbergs Svenska öden och äventyr², 'En triumf', som förlägges till slutet av 1500-talet. Där begagnas *du* i vänligt tal mellan hovmarskalken och marskalkinnan, men när det kommer till sammanstötning, det kyligare *ni*: *Om förlof, fru, lagen ger mig lof att förskjuta er, när mig lyster*. — Enligt exemplens vittnesbörd tyckes *du* på 1600-talet i och för sig inneburi en förolämpning, som måste gottgöras, ifall den talande genom handgripligheter eller på annat sätt bragts att ändra sin uppfattning. Så i nämnda ex. ur Brasck MGV. — I Swanhuita³ s. 98 skildras en kamp mellan 'Lurer skytte' och 'Wåge-

¹ Tegnér, T. infl. på sv. s. 306.

² s. 291, illustrerad upplaga. Söderström & C:o 1906.

³ Messenius, Swanhuita (1613), bet. Swanh.

hals', där den övervunne går över till det ödmjuka *I*. I Disa låter Messenius kungen kalla Disa *du*, så länge hon endast är en av hans undersåtar, dessutom uppstudsigt, men då hon vunnit hans ynnest och han beslutit upphöja henne till sin maka, slår han om till *I*: *Then ähra skal edher bliffua betedd* (s. 24).

Sådana exempel vittna, att den ä. nsv. tiden åtminstone icke i samma grad som vår inlagt något intimt och varmt i tilltalsordet *du*, det som Tegnér per analogiam uttryckt genom citatet: 'Le vous me parait plus galant, mais je trouve le toi plus tendre'. Mess. BM innehåller visserligen 'om frijeri en skiön wijsa', där bland andra goda råd och förmaningar till ungersvennen även påpekas (strof 15): *Brodher-skap drijcka du icke förglöm* — men i praktiken ringaktas *du* icke desto mindre. I denna riktning pekar även förskjutningen från *du* till andra tilltalsord inom familjerna (se sidd. 29 ff.). — I full överensstämmelse med det ovan sagda står, att *du* ingalunda dominerar i dialoger mellan älskande par. Messenius har i dylika fall *du* och *I* ungefär i samma utsträckning (Signill¹ s. 49: *J ären mijn och iagh edher*), Tisbe mest *I*. Tisbe s. 130: *Ach min aldrahiertans kiär Säger huru I kommen här*; Pyramus s. 95: *Der iagh finge niuta eder famtagh Och kyssa Eders Nådh efter mitt beger*. I kärleksdialogerna hos Chronander innehar *du* likaså en undanskymd plats — men när Virgo i Surge ger Circeius respass, säger hon bara *du*. T. o. m. Cupido och Psyche hos Bergman bruka då och då *I* (Psyche s. 77—79). Från slutet av ä. nsv. tid finnas undantag. Medan Georg de Besche och Anna Catharina Boor konsekvent titulera varandra (i ett brev *du*, s. 35), skriver den

¹ Messenius, Signill (1612).

mindre förnäma Nyman¹ endast *du* till sin tillbedda (s. 39—42) — men på modernt sätt överger han det, då förlovningen blivit bruten (s. 43). Den högtställde Erik Sparre² skriver 1709 till sin fästmö: ... *och gick öfver till dig, min grefvinna, för att berätta dig* ... (s. 55).

Tegnér³ fastslår, att 'det naturliga inhemska uttryckssättet med *du* bevarats på alla de områden, som stå vare sig över den ceremoniella hövlighetens nivå eller under den. Å ena sidan religionens och den mera ideala poesiens, å andra sidan det vardagliga hemlivets och den nära vänskapens sfärer hava därför lyckats undandraga sig den ifrågasvarande förkonstlingen.' Vad hemlivets och vänskapens sfärer beträffar, ha vi sett, att detta ej gäller för ä. nsv. (från 1500-talets slut eller något senare) i samma grad som för nusvenskan. Vidkommande områdena över den ceremoniella hövlighetens nivå är förhållandet likartat, om ock ej så utpräglat. *Du* är icke särskilt gynnat i hög poesi. I vissa fall tyckes det dock få företrädet, t. ex. i vålnadernas tal i Hjärnes 'Rosimunda'⁴: Till Gud vände man sig nu som förr och senare med *du* och vokativiskt *Fader*. Undantagsvis kunde den världsliga tilltalsnormen få göra intrång t. o. m. på detta avskilda område. En författare⁵ låter 'Rättfärdigheten' säga till Gud: *Men om en så stor medynkan rörer Fadrens hierta, (...)*

¹ Nyman till Brita-Lisken Gripenklo. Levertin Ess. I s. 39—43.

² Sigrid Lejonhufvud: Erik Sparre och Stina Lillie. Skildring efter bref från Karolinska tiden. Sthlm 1911. Norstedt & Söner.

³ Tegnér, T. infl. på sv. s. 304, 305.

⁴ Urban Hjärne, Rosimunda, uppf. 1665. Hans. 3, bet. Ros.

⁵ Thet Himmelska Consistorium aff M. Petro Carstenio 1674, cit. Klemming, Sveriges Dram. litt. s. 54.

*så löse han Lucifer ifrån the eviga kädjorne. Då ärkeängeln Raphael i Kolmodins 'Genesis Aetherea'*¹ uppenbarar sig för Joseph, titulerar denne honom *I* (s. 313).

Vid hänvändning till flere brukas endast *I*, innan omskrivningen blir gängse (*Ni* betraktas här blott som en form av *I*). Brevstilen har dock upfunnit ett sätt att uttrycka större hövlighet genom att till pronominet varje gång föga en titel appositionellt: 'gode män' eller 'gode herrar'. Per Brahe (II s. 180) till Kammar-kollegium 1661: *Mig åligger det fördenskull att hos Eder, gode herrar, tjenst och vänligen anhålla det I, gode herrar, (...) ville mig den vänskap bevisa (...) förmedelst Eder, gode herrars assistance.* Denna utväg tillgripes ibland även vid tilltal i sing., t. ex. *hafver jagh Edher, Vålborne Her Cantzler, velatt der om ahnmodhe, begärandes på dedh vänligste, dedh I, Vålborne Herre, ville ...* (Wrangel till Oxenstjerna² II 9 s. 31, 1623).

Tilltal inom familjerna.

Förrän vi skärskåda tilltalsförhållandena inom familjerna, är det skäl att påpeka det sekundära bruket av släktskapsord vid hänvändning till personer, till vilka den talande icke står i det släktskapsförhållande, det begagnade uttrycket anger. Tilltalsnormen är den samma vid ursprunglig och utsträckt användning, och vad som säges om bruket mellan familjemedlemmar, gäller således även utanför familjekretsen.

¹ E. Kolmodin, *Genesis Aetherea* etc. Åbo 1659. Hans. 21: 261—371.

² Axel Oxenstjernas skrifter och brefvexling. Afd. 2 band 9, bet. Ax. Ox. Bref från Herman Wrangel m. fl. generaler.

Fader och *moder*, jämte förkortningarna *far* och *mor* i vardagligt tal, begagnas till svärföräldrar (Tobie C. s. 196, 200, Chr. Bele. s. 176) — 'även om husfadern och husmodern och sedan som tilltalsord till äldre personer i allmänhet'¹. — *Gudh signe edher, mijn käre moor*. säger Magila käringen till den antagligen yngre Cyboræa (Rond. JR s. 12). I Mess. Disa säga bönderna till fogden (s. 46): *Fahren wäl nu käre Fahr, helser fljttigt More hemma*. — *Käre faar, min fader godh* kallas bonden i Brasck FP av den tiggande Acolastus (s. 90). I Chr. Bele s. 187 förekommer *gamble moor, kära moor*, där situationen tyckes så litet lämplig som möjligt: vid frieri. *Min lilla fahr* (el. fader) kan t. o. m. tjäna som ett slags smeknamn, ibland förenat med *du* (Vitulus s. 421, 430). — 1673 skriver 'en diplomatfru'² till sin man: *Om I voren här själf, min far, skullen I...* (II s. 215); *Densamme guden låter mig få behålla eder, min hjärtans far...* (II s. 220). — Den gamla seden att tilltala andliga med *Fader* fortlever. Gustaf I skriver till biskop Brask: *Som j scriffwe oss till werduge fadher* (G. I reg. IV s. 3). Ännu 1712 under-tecknar en kyrkoherde en skrivelse till ärkebiskop Spegel: *Högwyrldigste Fadrens* o. s. v. (Saml. 18 s. 11).

Son och *dotter* brukas av svärföräldrar och i allmänhet av äldre till yngre, detta senare har dock ingalunda vunnit burskap i samma grad som motsvarande användning av *far* och *mor*. *Min dotter kiär*, säger Vesta till Tisbe (s. 129). I nyss nämnda scen ur Bele-snack kallar änkan Decrepitia den unge friaren *min son* — pronominet är växlande *I* och *du* (s. 187).

¹ Cit. Ågren, Best. art. s. 21.

² Ellen Fries, Teckningar ur Svenska adels familjelif i gamla tider. I 1895, II 1901, bet. Fries.

Bror och *syster* användas ofta mellan besvärgade. I ett brev från 1621 kallar Carl Horn sin brors hustru, som han antagligen själv varit förlovad med, både *min K. s(yster)* och *min K. h(ustru)* (Förh. o. upps. 13 s. 105). Överhuvud brukas dessa uttryck mellan släktingar och nära vänner.

Jag har funnit endast appositionella belägg på *syster* i denna utsträckta användning. Det är vanligt i poetisk stil, mellan de nymfer, gudinnor och personifikationer, som uppträda t. ex. i Lejonkulans dramer. Även eljes; *Wälkommen Fräncka syster kär*, säger 'Konungh Månss Smek' till 'Sanct Brita' (Mess. BM s. 187). I Tisbe och Rond. JR är *syster* den benämning trollpackorna oftast få av djävlarna. JR s. 60 förekommer den i en sammanställning, som är absurd i nutida ögon; Karick yttrar: *Wel kommen syster, mitt wäna wiff*.

Broder, *bror* är bland släktskapsorden otvivelaktigt det, som oftast brukas mellan icke besläktade personer. Det är mycket vanligt i av bibeln påverkad stil. Brasck 'Apostlagärningarna'¹ låter t. o. m. Stephanus ropa till dem, som martera honom: *Hoy, hoy bröder, hwadh plåga är thet!* Men ännu mindre än vad fallet är vid övriga släktskapsord, vilka alla kunna begagnas sekundärt i högtidlig eller poetisk stil, är det utsträckta bruket av *broder* begränsat till detta område. Det är utomordentligt vanligt både i skrift och i tal i olika samhällsklasser och stilarter. I Tisbe användes det av vänparen Ludovicus-Fredericus och Pyramus-Felix. *Välborne herre, broder och svåger*, skriver Jakob de la Gardie² till Gabriel

¹ S. Brasck, Acta et martyria apostolorum, thet är een tragico-comoedia om apostlarnas gärningar etc. Linköping 1648 (Hans 22: 105—213), bet. Ap.

² Tvenne bref från Jakob de la Gardie till Gabriel Gustafsson Oxenstjerna (1636), Hist. tidskr. 29 s. 169—175, bet. H. T.

Gustafsson Oxenstjerna, som var gift med hans syster (s. 170). *Broder kiär* användes mellan konungarna Magnus och Valdemar i Mess. BM, likaså mellan Acolastus och hans dryckeskumpaner i Brasck FP (s. 16); därjämte *stalbroder*, t. ex. Tisbe s. 86, (Miles). Karl IX:des dotter Maria Elisabeth¹, skriver t. o. m.: *Til min kere hiertens Stalbror fruw margarete gunsteleg oc kerleg (...). Kere stalbror wi tacke min stalbror för det Brödded i have sent ås.* Som förkortning använder hon *min h. k. s. b.*

Reglerna för tilltal inom familjerna synas måhända något mindre utsatta för rent tillfälliga variationer än de, vilka hänföra sig till andra förhållanden i ä. nsv. tid.

Mest svårbestämd är formen för tilltal mellan man och hustru. Tegnér² har påvisat en förefintlig, om ock ej genomgående tendens, enligt vilken mannen använder *du*, hustrun åter det underdånigare *I*. Tegnér hänvisar till ett ex. redan ur äldre Rimkrönikan (anfört s. 4) samt till Rond. JR s. 10; Cyboræa: *Min käre man hwadh i haffwen sagt Thz är sant.* — Ruben: *Sij iagh wiste wäll tw skulle komma ther mz.* — En antydning till detta finnes i Brasck Ap. s. 140: *Hustru, kom hijt, hör hwadh jagh spør.* — *Ja, käre man, hwadh ehr behagar.* Samma princip följes mellan Agneta Horn och hennes man, att döma av de visserligen få och fragmentariska citaten i fru Agnetas memoarer³.

Som förlovad säger Cruus *I* (s. 116), men som äkta man *du* (s. 118, 120, 124, 144). *Därföre må I*

¹ Handlingar rörande Skandinaviens historia V s. 41, bet. Handl.

² Tegnér, T. infl. på sv. s. 305.

³ Agneta Horns lefverne (c. 1657). Efter Ellen Friis efterlämnade manuskript. Utg. med tillägg af Sigrid Leijonhufvud. Sthlm 1908, bet. A. H. 1.

inte tänka att detta är mig besvärligt, säger författarinnan s. 124, och mannen svarar: *Min aldrig käraste du har fattat en god resolution*. Att denna sed dock ej var absolut bindande, visar en replik från hustrun (s. 118): ... *så må I försäkra er på, att I aldrig få se mig lefvandes igen utan död. Därföre, min hjärtans aldrig kärast, låt mig få följa dig*. Likaså Rond. JR där — för att citera Tegnér¹ — 'när nyssnämnde Ruben av sin hustru ertappas drucken och känner sig något generad, tilltalar han henne inställsamt med *I*. Och 'landzherren' Sarde-lius använder blott detta till sin fru (s. 31, 46). I Messenius' dramer är *I* det övervägande, blott undantagsvis kan *du* smyga sig in (t. ex. s. 112) — dock ej i hustruns tal. Kolmodin låter t. o. m. Josef och Maria titulera varandra *I* (GAe, t. ex. s. 275, 315). *Min Cecilia! Hwad är det I säjen?* utbrister hjälten i Olof Bromans roman² Stilpho Thorgilsson, då han kommer underfund med att hustrun stämplat mot hans liv. Enligt andra ex. gäller för förhållandet mellan makar den allmänna regeln, att *du* föredrages vid vredesutbrott och gräl (jfr anförda ex. s. 25 f.). Så Helmiges i Hjärne Ros. s. 174, då han tvingar sin hustru att själv dricka av samma dryck, varmed hon förgiftat honom.

Av barn till föräldrar är *I* det vanligaste — under senare delen av ä. nsv. perioden gör dock 3 pers. det rangen stridig. I högtidlig stil kan *du* förekomma, så i bibeldramat Tobie C. Som ett arkaiserande drag kan man också tyda dess f. ö. ej konsekventa förekomst i ett par av dramerna med ämne ur forntiden. T. o. m. Isak till Abraham *I* jämte

¹ Tegnér, T. infl. på sv. s. 305.

² Knut Barr: Olof Broman. Vår förste romanförfattare. Stilpho Thorgilssons historia (Före 1710). Saml. 18 s. 1—19.

du (Beronius¹ 'Rebecka' s. 346). Ett par exempel på *du* finner man hos Messenius. Då hertig Erik i BM s. 200 kommit underfund med att drottning Blancka förgiftat honom, utbrister han: *Trå digh Frumoor för sådan list!* I Brasck FP har likaså ett *titt* insmugit sig i Acolastus' tal till fadern (s. 14), men detta är ett sällsynt undantag, i regel heter det *I*, även då tonen f. ö. ej är särskilt vördnadsfull: *Ehr åstundan är platt omsyss I migh heller ehr gunst bewijs* (s. 15). — Vokativiskt och sedermera även som led i satsen förekomma olika former. Jämte enkelt *fadher*, *faar*, *modher*, *moor* äro *farkiär*, *mor-kiär* stående uttryck. *Högtärade käre farkär*, så formulerar Ekeblad överskriften på breven till fadern (Inledning till J. E:s brev s. V). *Herfar* och *frwmor* användas inom förnäma familjer. I skrift föregås dessa uttryck ofta av artiga och kärliga epitet. Ännu sirligare tilltal kan komma i fråga. *Hjärtans allra käraste fru mor jag tackar Ers nåde på det allra ödmjukaste* (Fries I s. 83), skriver Per Brahe 1619; riksrådet Gustaf Adolf de la Gardie 14 april 1675 till sin far Magnus Gabriel (H. T. 33² s. 316): *Jagh recommenderar migh uti Ederss Excell: så ofta så mildeligen försporde höga nåde (...) och förblifver Ederss Excell: min nådig H. Faderss ödmiuke o. s. v.*

Föräldrar, i dramerna även de mest högättade, kalla sina barn *du*. Ett undantag har jag dock funnit i Mess. Swanh. s. 133, där Thorila, drottningen, då hon dömes till döden, går över till 2 pers. plur. — Agneta Horns styvmor kallar henne *I* (A. H. I. s. 80, s. 90), likaså Gustaf Horn sin svärson: *Min*

¹ J. Beronius, Rebecka. Linköping 1674. Hans. 21: 323—376, bet. Reb.

² Valda bref till M. G. de la Gardie från fränder och vänner, 1656—1678. Hist. tidskr. 33 s. 293—326.

kära son, jag sir inte gärna att I taga min dotter med er ut. — Du användes däremot till Agneta — utom av far och morföräldrar — av farbrors fru (s. 52, 56), moster (s. 64), morbror (s. 46). Men till sin 'högl. k. Broderon' skriver Jesper Svedberg i början av 1700-talet I, fastän tonen i brevet¹ eljes är ganska faderligt befallande: Ser, til I kunnen komma till Examen Philosophicum. Och reser nu strax til Stocholm. Gifwer Eder an hos . . .

Mellan syskon är *du* det naturliga tilltalet. Så ock ursprungligen mellan personer, som stå varandra så nära, att de kalla varandra 'broder', t. ex. Tisbe. Men småningom gör *I* framsteg också här. Kunga-sönerna i Mess. BM bruka ömsevis *du*, *I* och *Ehrs Kärlighet*. I Philomela säger Drias till Tereus, fursten, först *I*, men när brodern beskyller honom för svek och i överensstämmelse med vad vi tidigare påpekat då använder *du*, svarar han med samma pron. (s. 203—204). I A. H. l. s. 93 säger Ebba Leijonhufvud till svågern Gustaf Horn: *Min bror, din dotter är så odygdig . . .*, men åtminstone i skrift blir *du* allt ovanligare mellan syskon i de högre samhällsklasserna. Se breven från 1600-talets början i Förh. o. upps. 13, där *du* förekommer då och då till omväxling med omskrivande tilltal, och t. ex. breven till M. G. de la Gardie H. T. 33, där dess roll övertagits av *I*. (Pontus Fredrik de la Gardie har t. o. m. *E. E.*)

Från slutet av 1500-talet finns ännu en möjlighet för tilltal inom familjerna: omskrivning med 3 pers. Denna får främst ersätta *I* och tillgripes ojämförligt oftast i brev, men även i dramatiken, där dock det direkta pronomina tilltalet i 2 pers. är övervägande.

¹ Bref från Jesper Svedberg. Kyrkohistorisk årsskrift II s. 241. Bet. K. Å.

Vi ha belägg på släktskapsord som delar i satsen vid tilltal redan från t. ex. Rond. JR och senare t. ex. från Lejonkulans antikiserande dramer, där de alls ej passa i stilen. *Hwad kan för dätta fel min Syster mer begära*, säger Bellona till Pax (Lycko-Prijs s. 17). Omskrivningen med släktskapsord behandlas här för sig och ej i samband med övriga 'titlar', emedan den delvis följer andra regler.

Det har framhållits av Ågren,¹ att släktskapsord i allmänhet, och i synnerhet då de syfta till den närvarande situationen, röja en stark tendens att bortkasta artikeln, som sålunda mycket sällan förekommer vid tilltal. Emellertid kunna släktskapsord, då de i skrift börja användas vid tilltal som satsdelar, behandlas som vanliga titlar, d. v. s. stå med artikel. Tegnér² påpekar, att *broderen* överhuvud är det vanligaste tilltalsordet i de i Silfverstolpes Historiskt Bibliotek II tryckta brev³, som rådsherrarna på 1590-talet skrevo till varandra. *Kere broder her Hogenschildt jagh skulle medh retta fulle schrifue broderen till något...* (Thure Bielke till Hog. Bielke s. 285) ... *lather jag brodern k. förnimme att...* (Gustaf Banér till Hog. Bielke s. 285). — I dramatiken finna vi ett par eller tre ex. på *fadren*; Chr. Bele, s. 27: *Wij effterföllia medh stoor flijt Fadrens troгна förmaning*. Den artikulerade formen får dock snart ge vika. Överväldet har åtminstone i skrift en artikellös form, föregången av poss. pron. *min*, ibland *vår*. Hellquist⁴ har framhållit som en egenhet för 1600-talets språk, att poss. pron. *min* i tilltal då var mycket vanligare än i nusvenskan och

¹ Ågren, Best. art. s. 21.

² Tegnér, T. infl. på sv. s. 309.

³ Historiskt Bibliotek II, utg. af Carl Silfverstolpe. Om hertig Carl och rådsherrarne s. 257—354. Bet. Hist. Bibl.

⁴ Hellquist, Studier s. 14.

Hylén¹, att poss. pron. överhuvud gärna begagnas släktingar eller andra närstående emellan. Också ha vi snart sagt otaliga ex. på kombinationer av poss. pron. och olika släktskapsord. Redan i rådsherrarnas brev ofta *min B.*, *min k. b.*; och i breven från 1600-talets början i Förh. o. upps. endast med poss. pron.: *min K. s.*, *min K. b.*, *min K. h.* (hustru). Sten Banér (Hist. Bibl. II s. 339): *förmaner troligen att min h. ted inthz wil utgiffue lathe.* — *Min hiärtans käre man har skrifvit att kongen ville*, skriver Barbro Bielke 1600 till sin man (Fries II s. 41): andra fruar skriva *min herre*, *min äkta herre* (Fries I s. 178). — Även i dramatiken finna vi belägg: *min brodher* (Rond. JR s. 37); *Önskar min Härfar än åhr mång Mätte lefva* (Mess. BM s. 154); *Så länge som vår broders pung Warar* (Brasck FP s. 81); *Wij tacke vår fadher ödmiukeligh För sine wäl-gärningar* (Chr. Bele. s. 127); *som jag sade min faar*, säger Rebecka i Beronius likabenämnda pjes (s. 355); *Med min käraste faders willia är iag och mycket wäll tillfreds*, förklarar Ascanius för Aeneas i 'Dido'² s. 121, och Anna frågar Dido, om kärleken *hafver sig min sisters kyska hierta betwingat*. Liksom dessa de vanligaste användas även uttrycken för något fjärmare släktskapsförhållanden: *Min morfar*, *min moster* (A. H. I. s. 112, s. 65), *min svåger* (t. ex. Svenskars bref³ s. 26), *min frände* (t. ex. Axel Oxenstjerna till Abraham Brahe, Fries II s. 58). *Min Cousin* användes 1690 av Carl Sparre till Johan Sparre (Sv. bref s. 18), omväxlande med 'mon cher frère'. Fullt burskap vinner *Cousin* väl knappast förrän under

¹ Hylén, Personligt pron. i tilltal. Språk o. Stil 10 s. 76.

² Anders Wollimhaus, Didos Tragedia. Warburg Saml. 1 s. 110—127.

³ Strödda bref från Svenskar i Italien, utg. Enni Lundström. Göteborg 1914, bet. Sv. bref.

y. nsv. tid, Svedberg upptar det i Schibboleths 'Ordalista på Fremmande ord'. Undantagsvis kan omskrivning förekomma även vid hänvändning av de äldre inom familjen till de yngre. *Därföre är min kärlige begäran till min kära systerdotter, I villen . . .*, skriver Barbro Bielke till Elsa Gyllenstjerna (Fries II s. 44), och Agneta Horn skriver t. o. m. (s. 210) jämte *I: Gudh befaler iag min a(ldra) k(äraste) son och förblifver min a. k. s. trogna modher*.

Även former utan artikel och poss. pron. förekomma, *broder* redan i rådsherrarnas ovannämnda brev: *mhere warder broder aff h. Thures bref förnimmændhz* (Gustaf Banér till Hog. Bielke s. 293). *Fader* finna vi först hos Chronander: *Jagh sätter thet vthi faar kärs godha behagh . . . hwadh fadher tycker migh rådeligast wara* (Bele. s. 171). Att artikellösa former ej förr anträffas i litteraturen, beror enligt Ågren¹ på källornas brister, ty *fader* och *moder* t. ex. ha naturligtvis fortlevat i talspråket tiderna igenom. Under ä. nsv:s sista decennier uppträda dessa och liknande former även i brev, ehuru de ej tyckas fullt motsvara de största artighetskraven (jfr Bele., där Apollonius säger *min k. f.* till sin blivande svärfar s. 176, dottern däremot oftast *fader*, *far-kär*). *Jag tackar farkär sontjänstligen för sina goda råd och förmaningar, såsom och ber tjänstligen, farkär icke ville ta det til ondo opp, att jag så flitigt besöker farkärs bönder*, skriver Ekeblad (II s. 31). Men oftare *min (högtärade) käre farkär* (t. ex. II s. 188). — *i medler tijd will iagh bedia K. Moor att hälsa min kiäresta, och låta migh wetta huru hon för håller sigh emot K. Mood.*, skriver Mikael Dahl 1687 (Sv. bref s. 8). *Bror* insmyger sig ibland i P. F. de la Gardies brev till brodern (H. T. 33 s. 320);

¹ Ågren, Best. art. s. 22.

likaså hos Ekeblad (I s. 250); *Bror härmed gud befallandes* — eljes har han omväxlande *I* och *min käre bror* (han). *Mycken ähra och tack skall högtärade K. Swåger för sitt stora omak*, skriver Olof Rudbeck¹ 1760 till E. Benzelius (s. 380). — I de dialoger, som förekomma hos Agneta Horn, finna vi dessutom *herr far* (t. ex. s. 95, s. 118), *fru mor* (t. ex. s. 108), *moster* (s. 65).

Vi ha funnit, att omskrivning med släktskapsord dominerar vid skriftligt tilltal under 1600-talet. Vilken roll den spelar i talspråket, är svårare att avgöra. Å ena sidan är det otvivelaktigt, att detta icke helt överensstämmer med skriften, där — för att citera Tegnér² — 'kurialstilen liksom hade vuxit fast vid skrivpennan och den kunde ej ens när man talade till sina allra närmaste lösgöras därifrån'. Men å andra sidan förefaller det sannolikt, att det verkliga talade språket, åtminstone till de äldre inom familjen, använt släktskapsord som satsdelar vid tilltal i större utsträckning, än detta är fallet i dramatiken, som ju för det mesta är i versform. Detta antagande bekräftas i viss grad av faktum, att de appellativa tilltalsorden dominera i de prosastycken, som förekomma i Chr. Bele., och likaså i de av Agneta Horn återgivna dialogerna. Om vi få döma av dessa, tyckes talet även i mycket ringare grad än skriften ge efter för tendensen att ersätta släktskapsordet med 3 pers. pron. — ehuru även detta kan förekomma — utan hellre upprepa appellativet (i fråga om släktskapsord, ej eljes) eller gå över till 2 pers. pron. *Jagh hörer, gamble moor klagar så mycket öfwer sin bedröfvelse, men ther til kan wäl boot*

¹ Olof Rudbeck d. ä., Bref rörande Upsala universitet (1661—1702). Utg. med inledning af Annerstedt 1—4, Upsala 1893—1905. Bet. O. R.

² Tegnér, T. infl. på sv. s. 309.

finnas, ty när iagh edhert godha namn och rychte öfverwäger . . . (Chr. Bele. s. 187). Ekeblad, vars brevstil anses särskilt ledig, har visserligen icke *I* till fadern, men även sällan *han*. Detta påpekats i förbigående, se f. ö. nedan angående *han*, *hon* som tilltalsord.

Ers Nåd o. dyl.

De titlar, som tidigast i annan ställning än vokativiskt finna användning vid tilltal i svenskan, äro — såsom nämnts — av typen *Eders Nåd*. Tegnér¹ påpekar, att det pronomen, som syftade på ett av ovannämnda uttryck, ännu vid början av nsv. skedet följde icke personens, utan substantivets genus. Så i Olaus Petris kröningspredikan för Gustaf I 1528: *haffuer nw jdher nådhe hört then regle som hon sich epter rätta skal*. Men snart inträder en förändring, den grammatikaliska genuskänslan försvagas, metonymien står ej längre klar för språkmedvetandet.

Det pronomen, som ingår i dessa uttryck, är övervägande oftast 2 pers. pl. poss. Det dubbla genitiv- eller possessivmärket i *Ers*, som kännetecknar dessa vändningar i nusvenskan, och som enligt Schwartz² beror på danskt inflytande, saknas ännu ofta i början av den ä. nsv. perioden. *Vår nådh dricker edher nådh ett godt år till* (Peder Swart, G. I krönika³ s. 93). Hol. o. Jud. har båda formerna. *Eder Höga Nåde* finnes i en dedikation från 1674 (Klemming Dram. litt. s. 52). Ännu 1696 skriver

¹ Tegnér, Om genus i svenskan. Svenska Akademiens Handlingar 1886 s. 233.

² Schwartz, Om *din stackare* o. l. s. 186.

³ Peder Swart, Konung Gustaf I Krönika, utg. Nils Edén, Sthlm 1912.

Tiällman (s. 198): 'Nu tuistas om eders (dins) nåd / vördighet : skrifes rätt äfter vårt språks natur / äller så / edhert / ditt / sitt Majestet / Excellence.conf. Matth. 25: 31 Ep. Jud. v. 8 din / eder nåd / vördighet'. Undantagsvis uppträder den äldre formen ännu senare; *Eder Årew*: (1736) till en prost (Saml. 18 s. 41—42).

Åtminstone i dramernas språk får 2 pers. sing. av pron. vid tilltal till en person ibland ersätta pluralen. Hol. o. Jud. s. 48: *Wij tackom tine nådh*; s. 39: *Effter thet tijn nådh nu så behagar*. Genitiv av 3 pers. personligt pron. förekommer ibland, även när 2 pers. avses, d. v. s. vid tilltal. . . . *förblifvandes Hans Mangnificens tjänare*, undertecknar Rudbeck 1685, men i samma brev till rektor har han *Eders Magnificens. Jagh wil uthaf h(ans) k(ungliga) R(åd) hafva dhes betenkandhe* (Karl XI 1689, Hist. Handl. XVIII 2: 65). I Lycko-Prijs s. 19 finna vi ett enstaka från övriga fall avvikande ex.: *Dåkk såm däss Maijestät i Nåder har behagat*.

Vi gå nu att skärskåda några hithörande uttryck, av vilka en del vinna utomordentligt stor terräng.

Användningen av *Eders Nåd* undergår en betydlig förskjutning under loppet av ä. nsv. perioden. Därmed tilltalades allmänt konung Gustaf I, t. ex. *Iac fik i thenne dager eder nadis högmechtighetz* (obs. denna modifikation) *breff lydendis bland annet om thet prænterij i Sudercöping tha verdis eder nade vethe att . . .* (G. I reg. III s. 425). Därjämte förekommer t. ex. *eders nadis konungxlige maiestath* (III s. 355). Till kung Fredrik av Danmark skriver Gustaf I, *eder stormegtughet* (III s. 359), *eder högmegtughet*. Dessa senare former försvinna snart. Ännu i Messenius' dramer är ett *Eders Majestät* sällsynt till konungen. Däremot förbittras Johan III

1582 över det polska sändebudet: *du bevisar mig icke de hedersbetygelser, du borde bevisa mig; du gifver mig allenast titeln Ers Nåde, icke Ers Kungl. Majestät — antingen att skymfa mig eller av oförstånd.* (H. T. 29 s. 89, Almquist). För den vidare utvecklingen av *Ers Nåd* kunna vi citera Schibboleth (s. 367): *Then tiden het Konungen allena Eders Nåde. Nu wil hwar och en / som adel är fast han hafwer hwarken emne eller wilja at bewisa någon nåd / heta Eders Nåde / ja Eders Höga Nåde,* och författarn tillägger: *'Si / ther lærer Gud icke tyckia mykit wel om'* (s. 455). Han anför ett slående ex. på att denna tilltalsnorm mot slutet av ä. nsv. vunnit fullt burskap i vardagligt tal på bekostnad av *I*. En förnäm dam är sjuk; *'Pigan stod wid sengen at henne skiöta. När frun för mykit ängslades och ropade sade pigan: Wil Eders höga Nåde / at jag skal wenda Eders höga nåde'*. — Ett mellanstadium representerar språket i 1600-talets dramatik, där *Eders Nåd* jämte *I* användes till personer av furstlig börd. *Lycko skee E. F. Nådh I all ider anslagh och råd* (Tisbe s. 10).

Eders Härlighet förekommer ibland till förnäma personer: *Dernest önskendes E. Her:t all godh och lyckesam wälmåge* (En sekreterare 1597 till Erik Sparre, Hist. Bibl. II s. 308). *Eders Härlighet ieg tackar,* säger 'Fuxman Köpman' till 'Trögfaster Cantzler' i Mess. Swanh. s. 106. I ett brev till Clas Horn 1622: *befallandes her medh C. H. sampt C. H. elskelige käre hustru medh heela eders herligheeters kere Omwårdnat uthi Gudz nådige beskydd* (Förh. o. upps. 13^s. 111).

Jämte det talrikare *Eders Härlighet* förekommer det gamla, vackra *Eders Herredöme* ännu i början av sjuttonde seklet i brev till Ax. Ox. (II 9 s. 2): *Välborne Herr Cantzelär, jagh kan Eders Herre-*

döme icke oförmält låta (1618). Som övergång (före 1630) uppträder ibland *Eders Nåd* och *Eders Velbohrenhet*, t. ex. s. 180. Från slutet av 1630-talet är *Ers Excellens* — som de tyska breven använda redan tidigare — allena härskande. Denna titel tillkom snart med nödvändighet innehavarna av de fem höga riksämbetena:¹ drots, marsk, amiral, kansler och skattmästare, t. ex. i Rudbecks brev till Magnus Gabriel de la Gardie. I breven till Per Brahe finna vi *E. E.*, *E. G. E. E. Hg. Exc.* och i kombination: *E. Hg. Ex. och Nåde* o. s. v.

Eders frudom förekommer en gång i Rond. JR s. 28, jämte *I* använt av 'frustugepigan' till 'landzherrens' fru: *jagh wil edherss frudomme gärna höra.*

Som tilltal till andliga brukas talrikt *Eders Vördighet*, *Ärevördighet*, *Högärevördighet* o. d. *Jagh bewijsar er wyrdighet Tacksamheet och lydachtighet*, säger studenten till professorn i Chr. Surge s. 35. Med *E. Ärew. o. V:ter* vänder sig Per Brahe till domkapitlen (t. ex. 1662, II s. 37). Spegel skriver till Svedberg och Kolmodin: *Så mycken hugnad som Ed:s Hög-ärewördigheters behagelige bref hafwer mig förorsakat* (K. Å. I s. 151).

I Chr. Bele. s. 119 finner man i hånfullt tal till en munk: *Ney, tin helighet måtte nu töfwa Medh tigh litet taala wij behöfwa.*

Eders Kärlighet tyckes på 1600-talet vara vanligt mellan släktingar av högsta börd. Gustaf Adolf skriver 1613 till sin halvsyster prinsessan Katharina (Handl. V s. 39): *Thernäst hiertans käre syster kan jagh E. K. icke förholla att iagh hafwer E. K. systerlige och kärliche schriwelse bekommit. — Eders kärligheter både tacke wij för thenne Nåde*, säger hertig Erik till kung Birger och drottning Märta i

¹ Se A. F. Dalin, Ordbok öfver Svenska Språket 1850, s. 410.

Mess. BM s. 179. Åtminstone i skrift brukas denna och liknande vändningar även i lägre svärer. Rondeletius undertecknar sin dedikation av JR till sina 'elskelighe brödher, gunstige befordrare och synnerlighe godhe wenner' (som han även kallar *I*) på följande sätt: *E. Kärligheeterss och Wänligheeterss tjänstwilligh . . .* Messenius åter titulerar såväl de 'Hederliga, Gudfruchtige och Dygdesamma Matroner', som de ädla, välborna och välbördiga fruar, vilka han tillägnar resp. Disa och Swanh. *Eders Fromheeter. Här medh E. F. sampt edhers F. elskelige kiäre Män (. . .) uthi Gudz beskydd befallandes* (s. 1).

Predikatsverbet till 'titlar' av ovan behandlade typ står med få undantag, såsom Tegnér¹ påpekat, i 3 pers., och i överensstämmelse härmed är reflexivet *sig, sin*. *Therföre kan tin keijserlige nådh Göra hwadh sigh är til behagh* (Laurbechius, SM s. 251). Från de appellativa titlarna skilja sig de av typen *Ers Nåd* genom att lättare låta sig förena med pronominellt tilltal i 2 pers. och mindre gärna tolerera 3 pers. pron. i st. f. upprepning. *Edhers Nådh sigh fången giffue Welen j blijffua i lijffue* (Mess. BM s. 174); *Jagh taker Edhers Kärlighet För alt gott migh aff ehr beteedt* (BM s. 195); *E:s M:t ey twifwelsmål drager Om det iagh för eder sagt hafwer* (Kolmodin GAe s. 297). Det är f. ö. lätt förklarligt, att *Eders Nåd* m. fl. enahanda tilltal på det tidigare utvecklingsstadium, som man får anse dramatiken representera, ogenerat växla med *I* (och *du*), ty de uppträda ju, innan appellativa tilltalsord kommit i bruk, och förbereda enligt Tegnér² övergången till det omskrivande tilltalet. I skrift börja de dock helt undantränga *I*, detta sker i brev till konungen redan

¹ Tegnér, Om genus S. A. H. s. 338.

² Tegnér, T. infl. på sv. s. 308.

på Gustaf I:s tid. Vid medlet av 1600-talet äro artighetens fordringar så stränga, att man alltid i skrivelser till personer, som äro högre eller lika ställda på den sociala rangskalan, är tvungen att upprepa ifrågavarande tilltalsord. Vi se detta t. ex. i breven till Per Brahe, i vilka jag icke funnit ett enda *I* eller *han*, t. ex. riksrådet Bengt Skytte skriver även *E. E.* (I s. 41). — *Han* förekommer (I s. 51), men i förbindelse med släktskapsord, ej *E. E.* eller *E. N.* — Däremot när generalguvernören själv skriver till professorer och biskopar, begagnar han växelvis *I* och upprepning av titeln, t. ex. II s. 52: *Vi betackederhos E. Ä:t fliteligen för den försorg som I också drage*, o. s. v.

Relativt sällan användes i förbindelse med dessa uttryck det eljes av tiden så omhuldade 3 pers. pron. Förklaringen ligger väl däri, att det allt för mycket svär mot det 2 pers. pron., som ingår i själva titeln. Belysande är följande ex., där 2 pers. pron. återkommer i slutet, ehuru 3 pers. tidigare lyckats intränga: . . . *och förse oss jämväl till E. Ärew. och V:ter vänligen, att de göra oss uti detta sitt goda bifall (. . .) sig försäkrandes att vi icke skola underlåta att alltid inclinera till all god affection och vänskap emot eder igen* (P. B. II s. 37).

I detta sammanhang böra behandlas de för nordiska språk egendomliga vändningarna, skýmford (och smekord) av typen *din skälm*. Deras bruk i nusvenskan faller utanför området för denna uppsats, då de användas blott vokativiskt. Men i äldre tider var fallet ett annat. De kunde då stå vid tilltal som integrerande delar av satsen, ja, enligt Kocks¹

¹ Kock, Axel, Till de nordiska språkens historia. 1 En syntaktisk egendomlighet i nordiska språk. Ark. XVI s. 241—254.

förklaring av uttryckets uppkomst var detta t. o. m. det ursprungliga. Tegnér¹ har ett ex. från Snorre: *eigi af hundinum þínum*, Söderwall har belägg ur medeltidssvenska: *hwat wille thin skiffting ther görä; mik löster ey längher liffua vtan jagh far hempth på tin ondha hwnd*. Liknande finna vi i 1600-talets dramatik, där orden i allmänhet ej skrädas. Rond. JR s. 87: *Men brukar tin gamble narr ond mund*; Tisbe: *Det lögst din skelm och geck* (s. 126); *Sörier din säck när illa går* (s. 99). Och i pluralis: *Men edhra skälmar iagh wist beetaaler* (Chr. Bele. s. 179). Ännu hos karolinen Torsten Rudeen finner man, som Tegnér påpekat, denna användning: *Men himlen som tin skälm med reetat öga märker skall laga tig en hämd...* (Hanselli VIII s. 205). Emellertid kan man anse att detta bruk i rikssv. upphör med ä. nsv. perioden, i motsats till förhållandet i danskan, ur vilken Kock enligt Mikkel-sens grammatik anför ex. från nyare språkbruk.

Titlar och 3 pers. pron.

Slutet av 1500-talet är enligt Tegnér² den tidpunkt, då man i svenskan efter tyskt mönster började undvika det direkta tilltalet med 2 pers. pron. *I* hade småningom förlorat sin förra utomordentligt artiga prägel och var ej längre tillfylles, då större hövlighet var av nöden. 'Av blygsamhet liksom undvek man att se den tilltalade rakt i ansiktet; han flyttades upp i en högre svär, där man ej kunde tala *till* honom endast *om* honom'. För att fortfarande citera Tegnér: 'Man använde härvid ej ursprungligen 3 pers. pron., utan något artigt substan-

¹ Tegnér, Genus i sv. S. A. H. s. 337.

² Tegnér, T. infl. på sv. s. 308.

tiv, efterhand mest *herre* och *fru*, men också andra mera speciella uttryck'.

Här ovan är utvecklingen till omskrivning redan påvisad vidkommande släktskapsorden och uttryck som *Ers Nåd* m. fl., och det sades, att den gör sig gällande även i dramernas språk. Eljes är den av kanslistilen påverkade skriftliga framställningen i mycket högre grad än talet mottaglig för detta tyska inflytande, som här tidigast och allmännast framträder. Talet har svårare att frångå det direkta pronominella tilltalet. Utom 'allmänna titlar', vilka tillkämpat sig en plats mot slutet av 1600-talet (se s. 49 ff.), smekord och släktskapsord, finna vi mycket få ex. på omskrivning med 'artiga substantiv' i dramatiken. De första påträffas egendomligt nog i Brasck Ap., där denna omskrivning är så litet på sin plats som möjligt. *Thetta kan landshöfddingen stilla* (s. 101); s. 162 säger Paulus (jämte *I* och 'välborne herre'): *Thetta jagh vthi all ödmiukheet För landshöfddingen berätta weet*. Kolmodin GAe s. 298 har *Kungen* jämte *I* och *E:s M:t*. I Dido kallar Æneas Dido *du*, men s. 117: *jag föllier Drottningen gärna effter*. Hos Hiärne säger Diletta till Rosimunda (s. 105): *Till dess att eer förnuft Medh tijden måtte giffva Furstinnan bättre råd*. Chronander, som bland dramatikerna oftast har omskrivning, låter i Bele. (s. 160) Politius vända sig till Minerva med följande tirad: *Therföre bedie wij nu tjensteligh At gudinnan oss swarar gunsteligh Och gifwer oss sina döttrar tree. Wij äre tree brödher som i wäl see. Vår förmyndare* (Bele. s. 159); *vår husbonde* (Surge s. 44); *husbondan min* och *därjämte*: *Till husbonden är vårt högsta begär* (bönderna till fogden).

Dessa belägg äro ju försvinnande få i den överväldigande mängden av pronominella tilltalsord och verka snarast som otympliga försök, vilka dock,

jämte de talrikare släktskapsorden som satsdelar vid tilltal, äga sin betydelse såsom yttringar av en tendens, för vilken kanslistilen erbjuder tacksammare jordmån. Här utbildas den sed, som sedermera vinner spridning, att — om det finns möjlighet därtill — undvika *I* och, i något ringare grad, *du*. Utom släktskapsord och *E. N.* o. dyl., vilka såsom nämndes överflöda i brevens tilltal, användas utomordentligt talrikt verkliga appellativa titlar, angivande ställning eller befattning, och vad dessa sistnämnda beträffar, är klyftan mellan brevens och dramernas språk ofantlig. Emellertid uppträda dessa som delar i satsen något senare än andra 'artiga substantiv' (jfr s. 35 f.). Vid medlet av 1600-talet ha de dock fullt slagit igenom. Ofta tillfogas ett *Herr* och ett artigt epitet. Vi anteckna ur hopen. *Begärer fördenskulldh vänligasth att Vålborne Cantzleren ville den forskaffa* (Det tidigaste exempel jag funnit. 1621 Ax. Ox. II 9). Per Brahe har *Hr. Lanshöfd.* (1662 II s. 55); *h:r generalguvernören; her Biskoppen* (jämte *E. Ähr:hett*, I s. 121); *h:r prosten* (I s. 155). Hos Rudbeck finna vi *H. H. Hofmarskalcken* (s. 194), *H. H. Secreteraren* (s. 370), *Hr. Professoren* (s. 235), *H. H. Bookhollaren* (s. 210), o. s. v. Mot slutet av skedet få även de kungliga underkasta sig besväret med titelväsendet. Karl X skriver *I* till Per Brahe (Handl. V s. 165—204), men 1679 skriver Karl XI *H(er) R(ijkz) R(åådet)* (s. 261). Och 1718 mottar greve Meyerfelt följande försäkran: *Jag städse förblifver Herr Grefvens, Kongl. Rådets, Generalens och Generalguverneurens helt velaffectionerade och Nådiga Drottning Ulrika Eleonora* (s. 323).

Såsom framgår av de anförda exx., stå dessa speciella titlar med best. slutartikeln. *H. General Maiors H. fadher* anträffas hos Torstenson (Handl. V s. 18), men är en tillfällig form, beroende av det

starka tyska inflytandet. Obestämd form föregången av poss. pron. *min* kan förekomma. Banér¹ till Oxenstjerna: *Befaller min her Cantzler her med uthi den Högstras bescherm* (Ax. Ox. II 6 s. 2); *Min nådiga grefve (och Herre)*, till Per Brahe (II s. 86); Rudbeck till Piper 1697: *Nu sosom iagh i många stycken set min goda och redliga H. Cantzliråds stora förfodring . . .* (O. R. s. 359).

Vi övergå nu till de 'allmänna titlarna', vilka i motsats till de ovan behandlade förekomma relativt talrikare i dramerna än i breven. Vid den tidpunkt, då de blivit sadelfasta som delar i satsen vid tilltal och ej längre äro hänvisade till sin förra användning blott som appositioner och vokativer, ha de undergått en betydlig degradering, som det är skäl att först uppmärksamma.

Herre och *fru* upptas ännu hos Spegel² som 'Dominus nobilis', 'adelig fri qwinde, domina', och detta tyckes täcka användningen under förra delen av ä. nsv. tiden. Messenius vänder sig i prologen till BM (s. 147) till *Wälborne Herrar / Fruger / tillijke Wälachtade Män / Matroner slijke / Edle Jungfruger / dygdesamma Möör / ährlige Ungerswenner*. Men på 1600-talet inträder en förändring. *Likwäl ästu icke nögder med nådige herre / nådiga fru: utan Eders Nåde / Eders Höga Nåde moste tu i hwart ord och hwarje skriff tituleras*, skriver Svedberg om 'Titlars prong hos the ringare af Adelen' (Schibboleth s. 457). Och som de flesta språkliga frågor avgör han denna genom hänvisning till bibeln. Det bekymrar honom att *högmodet så högt stigit / att snarast sagt ingen är så gemen / som ju icke wil heta och helsas herre*

¹ Ax. Ox. II 6. Johan Banérs bref, 1624—1641.

² Spegel, Glossarium Sveo-Gothicum eller Svensk ordabok (Lund 1712) s. 179.

(s. 40) — och likaså *at wi prester kalloms herrar / her / Eric / her Måns / her Anders / och intet gerna herdar mera* (s. 42), men han medger dock, att *numera är fåfengt tala på herrenamnet* (s. 44). Att också 'hustrun' ('matronan') gripits av högmodsdjävuln och vill tillvälla sig den förra adliga titeln, intygas av Frese: *Nu vill en hustru fru, en jungfru fröken heta* (V. skr. s. 112).

Fröken hade under ä. nsv. perioden en mycket förnäm klang. *Wälborna fröken, hiertans aldra käraste!* skriver Gustaf II Adolf¹ till Ebba Brahe 1613 (s. 96). Adels döttrar kallades dock i allmänhet *jungfru*, och *fröken* var förbehållet furstliga. *Stor-mechtigste Drottning Allernådigste Fröken!* skrev man till drottning Kristina. Men även denna titel sjunker i rang omkring år 1700, därom bli vi fullt övertygade genom följande citat från Schibboleth (s. 368): *Nu wilja alla allenast the äro adel / heta fröknar. Får dottren och flickan intet then titelen / snorrar hon omkring af bitter ondsko / förwandlar sin hy såsom en seck / och må brista i stycker ther öfwer. Kalla henne jungfru / är hennes ädelhet förnär: hon kan omögeligen fördraga then skymfen.* Undra på att Svedberg som vanligt förmanar: 'Hwi högmodas tu arme muld och aska'. — 'Thet står nu ei mera tillbaka / än the låta kalla sig / gudar och gudinnor'.

Det motsvarande *junker* drabbar ett sorgligare öde. Denna titel tillkom ännu Gustaf I:s söner, men den går snabbt nedåt. Spegel har ännu betydelsen 'nobilis junior', som tyckes gälla vid början av 1600-talet (jfr Hellquist)². I Rond. JR s. 5 yttrar Judas:

¹ Valda stycken av Svenska författare, utg. Noreen o. E. Meyer. Sthlm 1907.

² Hellquist, Studier s. 16.

*Jagh sadhe tu skalt migh Junkar ey kalla När iagh är en frijherre medh allo. Schibboleth, som är en utmärkt källskrift, ger vittnesbörd om ett senare stadium: Skulle man nu kalla then armesta adels lilla son / junckar woro thet en olidelig wahnähra, och en adelig myndighets straffbara förkrenckning. Herre moste han i hwart ord heta. En av egenheterna hos Junker Torbiörn Ränterik i 'Svenska Sprätthöken' (1737) är, att han håller fast vid denna gammalmodiga benämning, som vi överhuvud kunna anse gå ur tiden som stående titel med ä. nsv. *Junker* fortlever blott i överförd betydelse. Sahlstedt¹ skriver: 'Hodie notat hominem desidiosum & vagabondum'. Denna betydelse tyckes f. ö. ej vara helt främmande för 1600-talets språkbruk, bl. a. att döma av Klas Flemmings klagan² över att Stockholms köpmän låta sina barn 'tillbringa sin tid i lättja och junkrerande'.*

Fröken och *Junker* stå utan artikel — jag har f. ö. ej funnit mer än nedanstående ex., där de stå som led i satsen. *Therfore om min Frökenbold Wil hielpa migh aff hennes wold* (Mess. Swanh. s. 126); *Men hwad vill Juncker ha för brännvin?* Ehuru härrörande ur Svenska Sprätthöken kan det senare ex. dock anföras här, då det i pjesen understrykes, att tilltalet i fråga är föråldrat.

Mot slutet av ä. nsv. perioden uppträder en konkurrent till *jungfru* i det franska *mademoiselle*, vilket skyr best. slutart. *Mademoiselles blomme smycken*, skriver Georg de Besche i ett av kärleksbrevet (Ess. I s. 28). Men även: *incommodera min wackra Mademoisell* (s. 30). *Madam* finnes vokativiskt i Putzdr. s. 82. *Monsieur* använda profosserna ('lorarii') i

¹ Sahlstedt, Svensk Ordbok 1773 s. 252.

² Cit. enl. Schück & Warburg, Litt. hist. I s. 324, bet. S. o. W.

Brasck Ap. sinsemellan (t. ex. s. 177). *Monsieur vppenbare och sigh förklare / Hwad mangel går honom vppå — Min herr' är hastigt aff Sömpnen väckt* (s. 47). *Ack gode Monsieur* (s. 51), säger Jungfrun i 'Ett rätt Metodiskt Frijerij / Stält vnder ett Samtaal emellan Monsieur och Jungfrun'¹.

Herre och *jungfru* förekomma som led i satsen både med artikel och med poss. pron. *min*. Egenomligt nog tyckes den poss. formen undgått Hellquist², som blott påpekar, att den användes appositionellt till ett pronominellt subjekt — och detta ehuru det finnes flere belägg i dramatiken därpå, om ock den vokativiska ställningen är vanligare.

Min herre finner man redan i Hol. o. Jud., där den senare kallar den förre *tu* och *tin nåde*, men s. 45: *Skulle iag icke görre thet, som min herre wille*. Under 1600-talet titulera fruarna sina män sålunda. Axel Oxenstjernas hustru skriver 1626: *Jag låter m. k. herre käriligen förnimma att edra sölftalerker blefve här* (Fries II s. 62), och ännu Christina Piper följer 1710 denna sed (H. T. 29 s. 175). *Jagh haver effter min herres befaldningh förschaffad min herres breff till Rikesadmiralen och sender min herre nu ett svar*, skriver Johan Banér 1628 till Oxenstjerna (Ax. Ox. II 6 s. 27), men i sina tyska brev använder han redan *E. E.* Överhuvud undantränga andra titlar *min herre* i brevstil. I talspråket gör *min herre* i gengäld framsteg. Vi finna det i Chr. Surge s. 25, och några gånger i Beronius Reb.: *Törs jag fråga min herre itt ord: Icke ären i arflös giord?* säger en tjänare till Ismael (s. 361). Jämte *du*, *I* och *han* användes det av Eleasar till Abraham (s. 330—337). I följande replik till Betuel (s. 357) användes det

¹ 1683. Saml. 13 s. 47—57.

² Hellquist, Studier s. 15.

både som tilltal och omtal (syftande på Abraham): *Intet jag sofwer, dricker eller äter Det min herre migh gunstligt förlåter. Innan mit ärende blifwer vtktaldt, Som min herre mig hafwer befalt.* I Putzdr. är det mycket vanligt, därjämte uppträder en ny form, *Herren*, fyra gånger. T. ex. s. 81: *Min herre måste söckia sin lycka annorstädes — Herren låter sådanna tankar fahra.* Samma form förekommer till Karl XII som barn. 'Hans lärare Nordenhielm yttrade till den sjuårige gossen vid slutet av deras pedagogiska disputationer: *Därmed fick Herren överhanden och den måste giva tappt som mindre förmår . . . och alltså behåller Herren ännu Victorien över mig efter sin gamle vane.* — Högwälborne herren omväxlar med *Hr Marskalcken* i ett brev av 1679 (Saml. 10 s. 74). Olof Broman har i sin roman *herr* kombinerat med namnet: *Jungfrun swarade: Hr Thorgilssons stora tienster, kan jag intet med tungan utföra . . . utan gifwer mig hel och hållen uti Hr Stilphos behag* (Saml. XII s. 71).

Jungfrun förekommer i våra källor oftare än motsvarande form av *herre*. I Chr. Bele. t. ex. s. 157 vid frieri: *medh Jungfrwn wil iagh ett ord taala först*, och s. 176: *Jagh betackar och jungfrwn på thet kärligaste för sin kärlige emot migh benägenheet.* — *Jungfrun haar för lenge Töffvat*, säges t. o. m. i Hjärne Ros. s. 120. Andra belägg finna vi i Bero-nius Reb. s. 352, hos Broman (Saml. XII s. 71) och även i brev. Nyman skriver 1705 (Ess. I s. 43): *alt så begäres att Jungfrun är så gunstig och skicka mig min ring igen, Jungfruns ring will iag och med det första öfwersända, effter Jungfrun wille lefwerera mig honom . . . — Min Allerdygdigaste jungfrus Tiänstskylligaste Tiänare*, undertecknar Georg de Besche (Ess. I s. 31), som överhuvud favoriserar formen med poss. pron. Även i dialoger

förekommer denna. Chr. Surge s. 25: *Täckes min jungfrw hwijla en stund*; Broman har *min sköna Jungfru* några gånger (Saml. XII s. 71).

På *fru* har jag ej funnit mer än ett ex.: *svarade han: Frun rår giöra i sin saak hwad hon wil* (Broman Saml. XII s. 71).

Till 'artiga substantiv' kan man även räkna *smekord*, föregångna av poss. pron., vilka uppträda som delar i satsen både i brev och i dramer. *Att m. hjärta måtte med hälsan komma åter*, önskar Axel Oxenstjernas hustru i ett brev till mannen under 30-åriga kriget (Fries II s. 65). (Jfr *mein Herz*). Hos Chronander finna vi ex. på denna liksom på andra former för omskrivning. T. ex. Surge s. 36: *Jagh bör min docka alt gott göra*; s. 70: *Min roos weet wäl wår kärlek stor*. Nyman skriver: *Effter lofwen will iag min lilla wän med några rader påhälsa, emädan min lilla wäns redeligheet är mig wäl bekant* (Ess. I s. 41).

Innan vi gå över till 3 pers. pron., är det skäl att behandla ännu ett slag av omskrivning, som jag funnit belägg på i samband med detta — förnamn i st. f. pronomen vid tilltal. När Apollo¹ till Daphne begagnar 'Daphne' och 'Nymphen Daphne', kan detta förklaras som poetiskt bruk, likartat med det, enligt vilket han omtalar sig själv i 3 pers. 'Apollo'. Men vi finna även exx., som tyda på att denna form för tilltal redan på 1600-talet vunnit burskap i artigt talspråk. *Min systers willia är ey ytterligare att Æneas skall stadigdt qwar blifwa . . . Sin egen lycka kunde Æneas sålunda befrämja*, förklarar Anna för Æneas i Dido (s. 122). *Ty när våren kommer blifwer honom resan lättare*. I Nachspiel

¹ I. A. Börk, Apollos Sårge-spel 1688. Lejonkulans dramer s. 111—157.

(s. 62) säger den ena herden till den andra: *Slickt tror iag ey Menalcas seyer Af hiertat . . .* Hos Broman skriver en ung dam och uttalar sin *längtan att få återvinna Stilphos högst angenäma gunst och vänskap* (s. 65), och s. 72 försäkrar en annan (med poss. pron.): *Alldrig kan min käresta Stilpho! så längta effter mitt umgänge, som jag efter hans.*

3 pers. pron. står egentligen, såsom Tegnér¹ påpekat, som vikarie för ett appellativt tilltalsord. Så snart omskrivning uppträder annat än alldeles tillfälligt, finna vi också detta pron. i st. f. upprepning. Endast ett par exx. — det kunde anföras otaliga. *Då wore min broder min ween Gåffue han migh Skane igen* (Mess. BM s. 196); *Aff hwilket min herre itt vthwällier Förr än han sig så häftigt qwällier* (Beronius Reb. s. 363); *Förhoppas att jungfrun hon är icke seen* (Reb. 354). Sålunda blir *han, hon*, ett mycket hövligt tilltalsord; t. ex. i Per Brahes brev tycker man sig skönja att det står högre än *I*. I synnerhet efter släktskapsord är det utomordentligt vanligt, även i sirligaste brevstil. *Skulle min H. K. H(erfader) någon resolution mig intet kunnig häröver hafva, beder jag hörsamligen, han ville den samma med mig communicera*, skriver Erik Oxenstjerna till Per Brahe. (S. 39 är påpekat, att förhållandena i talspråket antagligen voro andra, främst vid tilltal till föräldrar.) Vad de verkliga speciella titlarna angår, upprepas dessa ofta många gånger tätt efter varann, kanslistilen skydde ingalunda detta besvär, och 3 pers. pron. bibehåller sin karaktär av blott ersättningsord för titeln i fråga.

Talspråket åter vill icke gärna underkasta sig ständig upprepning av titeln (här är dock ej fråga

¹ Tegnér, T. infl. på sv. s. 310—12.

om släktskapsord och *E. N. m. fl.*), ej ens av så lätthanterliga som *herre* och *jungfru*, vilka ju äro de verkliga titlar, vi oftast funnit exx. på i dramerna. Där tilltal med 2 pers. pron. icke föredras, tar talspråket ofta steget ut till 3 pers. pron.; den förmedlande titeln kan utelämnas. Detta sker ibland t. ex. hos Chronander, som är den förste av dramatikerna, som i större utsträckning har omskrivning. I Surge säger Metaphysica till studenten: *Jagh skal lära honom förstå Ehwad han wil studera på* (s. 82). Agneta Horn berättar (s. 132): *Ock Schäffer sade till min man: Herr öfverste han skulle lata sin fru komma upp med sin karet.* I Stiernhielms Fångne Cupido¹ läsa vi följande dialog mellan Diana och Apollo: *Annämlig är hans Ankomst Han gör mig mycken nögd. Hans Kärlighet mig binder til hvad som han har kärt. — Om hon sig kan påminna Så weet iag hon har hört, men i fortsättningen en gång tu —.* Mot slutet av ä. nsv. tid tyckas verkliga speciella titlar trängt in i otvunget talspråk, om ock 3 pers. pron. fortfarande föredrages, att döma av följande dialog ur Svedbergs självbiografi (K. Å. I s. 101). De agerande äro biskopen själv och hans trolovade, okänd för honom. *Tills hon ändtligen frågar: Hvad tycker Professorn om vår handel? Jag svarar: Hvad skall det vara för en handel? — Det han har skrivit mig till om. — Hvad har jag skrivit henne till om? Skola vi icke, sade hon, i morgon vara brudfolk? — Är hon densamma? sade jag.*

Såsom framgår av det redan anförda, är valören av 3 pers. pron. vid tilltal i ä. nsv. en helt annan än i y. nsv. Den är undfallande, artig, t. o. m. öm.

¹ Georg Stjernhielm, Then fångne Cupido, Ballet. Klassiska författare i svenska witterheten. Sthlm 1834, bet. FC.

Jag utfäster i lijka måtto honom min hiertans beständighet (Putzdr. s. 84). *Kung Carl jagh geer i händer Alt hvad han sielff begär. Derfor jag hoppas här, Han läre mig berömma*, säger Juno i Lind-schiölds balett, då hon vädjar 'från Paridis vrång-vijsa under Nordiske Konungens rättsinnige doom' (s. 111). 3 pers. pron. förekommer även i kärleksbrev (t. ex. Ess. I). Ett enda ex. har jag funnit, där det uttrycker motsatsen till aktning och hövlighet, — märk dock att början, som är starkast, har *du*. I Stiernhielm FC säger Diana till Cupido: *Och sij du! du Våghals, du förmätne Sälle, Hwad dristar du dig göra? Effter han sielf är blind. Så täncker han all' äre blinde Rätt som en Räf så kommer han an . . .* (s. 14).

Tegnér¹ har framhållit, att övergången i svenskt tilltal från 2 pers. sing. till 2 pers. plur. och till 3 pers. sing. av personligt pron. hör till tyska inflytelser på svenskan. Det saknas ej ens en antydning om en vidare utveckling till 3 pers. plur. För att citera S. A. O. B.:² 'Tillfälligt har *de* i äldre tid anträffats såsom tilltalsord till en person, då utan tvivel beroende på inflytande från tyskan. *Min fru mor, där är nu mina morianer och dvärgar, som I sade att jag skulle få. Nu tackar jag Gud som i allting har låtit deras spådom gå tillbakars.* (Horn Lefv. s. 142, c. 1657)'.
Uteslutande eller huvudsakligen till skriftspråket kan man räkna genitiven av *den* (*dess, thes*), använd som tilltalsord. Till slutet av 1600-talet förlägger S. A. O. B.³ det begynnande utsträckta bruket av denna form i fråga om personer, och under samma

¹ Tegnér, T. infl. på sv. s. 312—314.

² Svenska Akademiens ordbok D spalt 837.

³ S. A. O. B. — D sp. 813.

tid gör *dess* sin debut som tilltalsord, uttryckande en mycket hög grad av hövlighet. *Dess* förekommer, även i reflexiv ställning, vanligen sedan den tilltalade förut nämnts i 3 pers.: ... *thed högw. H:r Biskopen täcktes ded wid handen gifwa och vara mig med dess mogne råd och hjälp biständig* (Svedberg till Steuchius K. Å. 2 s. 230); — *som Ederess Exell. i dess nådige skrifvelse i hogh kommer* (1675 t. M. G. de la Gardie H. T. 33 s. 315); *Jag betakar Jungfrun öfvermåttan för dess angenäma skrifvelse* (Ess. I s. 43). Även till kungliga är *dess* fullt gångbart: ... *at wij os förfråga skolom, om Ed:s Kgl. M:t täckes at thes nådigste bref.. skal fulgöras* (Spegel till Karl XI 1686, K. Å. 11 s. 103). I Rudbecks brev förekommer det en gång sålunda: ... *blifwa af dhe H. H. uthi des skrifvelse considererad* (s. 206).

Också vid hänvändning till flere personer gör sig omskrivningen gällande i någon mån, ehuru exemplen av naturliga skäl äro mycket få. En del av det tillgängliga materialet hänför sig till officiella skrivelser till kollegier o. d., och i dessa användes ofta i st. f. det gamla pronomina tilltalet i 2 pers. pl. en sammanfattande singular omskrivning. Per Brahe till Consistorium Academicum i Åbo (P. B. II s. 13): *den förargelse som eder collega gör... fördenskull ville det högw. Consistorium vara ense deruti...*

Såsom tilltal till flere personer förekommer *de* mot slutet av 1600-talet. 'Användningen har sannolikt självständigt utvecklats i sv. såsom en motsvarighet till det i synnerhet i äldre tid såsom tilltalsord till en person brukliga *han, hon*; jfr. dock motsvarande användning av t. *Sie*'.¹ Förekomsten

¹ Cit. S. A. O. B. — D sp. 836.

av *de* är också vanligen förbunden med användningen av pluralt appellativt tilltalsord. — S. A. O. B. har ett ex. ur en officiell skrifvelse redan från 1638. Kolmodin har *de* både i dedikationen och epilogen till G Ae, vi citera ur den senare (s. 317): *De herrar borgmästar beder på samma sätt Rådzherrar sampteligh, ja all then ganska rätt Att dee vår ringa dienst ansee och ey vårt feel, Wij önska dem igen lycka och alskiöns frögd. — Ehrewyrdiga och Höglärde Herrar. Deras breef af den 17 Febr. hafwer iagh bekommit, skrifver Rudbeck till Inkvisitions-kommissionen (s. 219). I hans brev till denna förekommer ofta *de* (I endast en gång, s. 225); appellativet står utan slutartikel och med attribut. *Dhe Högtährade Herrars tienstwillige*, undertecknar han — blott s. 214 undfaller honom: *så will iag underrätta d. H. Herrarna först . . .* Ur talspråket ha vi denna form med artikel i Putzdr. s. 90: *derföre må de go herrarna Bröllopszgiästerna . . . iag beer dee go herrarna dee sättia sig. Sitter nehr . . .**

Vi ha sålunda sett, att omskrivningen i olika former under ä.nsv. tid banat sig väg i svenskt tilltal. Talspråket ställer sig mer avogt än skriften till denna nymodighet — märk t. ex. att pronominellt tilltal i 2 pers. är det enda i Mål-Roos dialoger, där man väl får anta, att Columbus troget återger det levande språket. Men även i de dramer, där omskrivningen är som vanligast, gäller den ingalunda obetingat. Följande ex. belysa den ständiga växlingen. *Jungfrun wil iagh så klädha och födha At hon ey skal weta någon mödha. Jagh twiflar ey om edart gemöte* (Chr. Bele. s. 157); *Sij myckit sällsampt han medh migh här gör Ty edher person sågh iagh aldrigh förr* (Bele. s. 140); *Pungen, min herre, är alt för tung för eder att bära, iag wil*

den samma åt honom wälh förwara (Putzdr. s. 84). Endast i stelaste brevstil är pron. tilltal i 2 pers. mot slutet av 1600-talet fullkomligt bannlyst. För-
troligare brev äga ännu i viss mån valfrihet, i dem råder den relativa regellöshet, som ur nusvensk synpunkt kännetecknar tilltalsskicket under ä. nsv. perioden. *Sist huadh ditt hus vedh kommer, ähr min suogerss hustru, barn och sysken . . .* (1633. H. T. 29 s. 172). 1707 skriver Georg de Besche till sin *Dygdiga Cajsa. Eder skrifvelse är framkommen och förnimmer därutaf dess tillstånd och att hennes Fru moder och syster äro till Stockholm reste* (Ess. I s. 34). O. s. v.

Yngre nysvenska tiden.

För tilltalsskicket under y. nsv. tid äro källorna — i skönlitteratur, brev m. m. — snart sagt outtömliga. Det har därför varit nödvändigt att mycket starkt sovra materialet — om ock fullständigheten därigenom äventyras. Denna fara minskas dock i någon mån genom att i lexikaliska och grammatikaliska arbeten finnas att tillgå talrika uppgifter, vilka kunna anses relativt tillförlitliga.

På grund av ovanstående är det klart, att en uttömmande behandling av tilltalsskicket i y. nsv. icke här kan komma i fråga. I överensstämmelse med den plan, som i inledningen utstakats, skärskådas ej närmare förhållandena vid tilltal i nusvenskan. Avsikten är endast att uppdra de riktlinjer, som från det ä. nsv. språkbruket leda över till det nuvarande. Detta synes desto lämpligare, som tilltalsskicket under den y. nsv. perioden röjer en utveckling till allt mera

ökad stabilitet. Möjligheterna för tilltal äro rika och skiftande, men godtyckliga växlingar bli allt färre, och nyanserna utpräglas allt tydligare. Vart tilltalsord har sin egen valör, som är fullt uppfattbar under den tid och i den svär den gäller. Detta utesluter ej, att ändringar ske — ej heller att klangen hos ett tilltalsord (t. ex. *ni*) i olika stilar kan skilja sig i den grad, att man frestas tala om ett dubbelliv hos ifrågavarande tilltalsord.

Formen för pronominellt tilltal i 2 pers.

2 pers. pron. sing. '*Du quod etiam tu in nostra lingua scribitur*'¹ erbjuder nästan inga växlingar. Ännu 1787 upptar Sahlstedt² den döende formen *tu*. I Argus³ har Dalin den några gånger, t. ex. I s. 132, s. 134. Även suffigerat: *westu* (II s. 237), *ästu* (I s. 134, II s. 142).

Objektsformen blir i vardagligt tal *däj* (*dej*). Hellquist⁴ har påpekat motsvarigheter redan i 1600-talets språk (t. ex. Kolmodin G. Ae. s. 285: *dey*). I nusvenskan uttalas *dig* såsom det skrives blott vid högtidligt tal och läsning.

Vad pluralen beträffar, ha vi främst att betrakta användningen av *I* och *ni*, varvid det senare tilltalsordets frammarsch är det första, som faller i ögonen. 1721 har Carl Gyllenborg ett enda *ni* i sin bearbetning 'En bättrad Vill-hierna'⁵, men 17 år senare ger

¹ Cit. Ihre, Gloss. sp. 361.

² Sahlstedt, Svensk Grammatica, 2 uppl. 1787 s. 39.

³ O. v. Dalin, Then Swänska Argus, 1733—4. I, II, utg. 1910—14.

⁴ Hellquist, Studier s. 82.

⁵ Carl Gyllenborg, En bättrad Vill-hierna 1721. Hans. 5.

han det i 'Den Svenska Sprätthöken'¹ nästan samma rum som *I*. I 'Qvinnoskolan'² och 'Fru Rangsjuk'³ är däremot *I* enarådande.

'Vulgus pro hocce *I*, *ni* usurpat', säger Ihre,⁴ och även i litteraturen finna vi ett par ex., som bekräfta, att vi här ha att göra med en form, som ursprungligen tillhörde det mera ovårdade språket. Det nyssnämnda enda exemplet på *ni* i Vill-hierna lägges i munnen på 'jungfru Clara': *Kunde nij intet utan gny hafva tvinga Er till en kyss* (s. 327). Av personerna i Dalins 'Den Afundsjuke'⁵ användes *ni* blott 2 gånger, utom av drängen Nisse och kammarpigan Brita, i vilkas tal det återkommer rätt ofta. Om även denna ursprungliga egenskap hos *ni* snart ej längre tydligt framträder, spelar den dock in som en faktor vid växlingen mellan *I* och *ni*, vilken växling i y. nsv. erbjuder mycket av intresse. Ibland är den visserligen alldeles godtycklig, så i Sprätthöken, t. ex. s. 235: *om I gier mig kiött, hör ni, så måste I ock gie mig bröd; Men om I resen bort, så lären I mig unna Ett evigt afsked ta, Ni mera är mig kär* (Brutus⁶ s. 191). För övrigt är det skäl att särskilja användningen som tilltal till en och flere personer, emedan förhållandena gestalta sig något olika.

Det är främst vid hänvändning till en person, som *ni* vinner sina lagrar. Beckman⁷ fastslår visserligen enligt Hof, att *ni* — som 2 pers. pron. i plur. heter i uppländskt talspråk — enligt 'Den Svänkska

¹ Carl Gyllenborg, Svenska Sprätthöken 1737. Hans. 5.

² Gustaf Palmfelt, Qvinnoskolan, efter Molière. Hans. 19.

³ Reinhold Gustaf Modée, Fru Rangsjuk 1739. Svenska Parnassen I 2.

⁴ Ihre, Gloss. sui. sp. 979.

⁵ O. v. Dalin, Den Afundsjuke (1738). Witterhetsarbeten 1767.

⁶ Carl Wilh. Cederhjelm, Brutus, efter Voltaire. Hans. 11.

⁷ Beckman, 1700-talets svenska. Ark. XI s. 251.

skaldekonsten' (1777) brukas till en person i talspråk, men ej gärna i högtidlig poesi. Hos Dalin har jag i *Argus* och *Poetiska arbeten*¹ ej råkat på ett enda pluralt *ni*, däremot har han det ofta i sing., t. ex. *I ädla Grevinna . . : Rätt väl, att Ni ej är en onådig Fru* (Poet. II s. 331). Vid medlet av 1700-talet tyckes *ni* befast som tilltalsord till en person. Vi citera Sahlstedts grammatik s. 39: 'Af höflighets bruk tiltalar man icke någon med *Du*, utan brukar i det stället *secunda persona pluralis I*, på samma sätt som Fransoserna *Vous*. Men som detta gnällande *I* är obehagligt, och låter lika med preposition *I*, *in*: har man begynt att säga *Ni*: hvilket ock så wäl af dagligt tal, som af högres myndighet i skrifwande är befastadt. Således när man talar till en enda person säger man t. e. *Ni* älskar, *Ni* hör, *Ni* märker, *Ni* tager, etc.' — Ingen senare grammatiker omnämner *I* som tilltalsord till en person: däremot uppräknar t. ex. Moberg² bland pron.: '2 Pers. Sing. *Du* : *dig* eller *Ni* : *er* (eder)'.

I de flesta källskrifter, jag begagnat, är det nederlag, det sing. *I* lider, fullständigt redan vid slutet av 1700-talet. I Bellmans³ skrifter förekommer det på ett enda ställe, i en ungdomsdikt från 1760, vars handling är förlagd till 'Månan': *Hör, landsman, ha'n I ej hört nytt — I kunnen väl er skrämsel spara* (V s. 173). Likaså en enda gång i Wallenbergs 'Susanna'⁴: *I finnen* som rimord till 'sinnen' (s. 35). Möjligen fortlevde dock *I* något längre inom talspråket, såsom Tegnér⁵ framhåller, antagligen med

¹ Dalin, *Poetiska arbeten* I, II. Stockholm 1782, bet. Poet.

² Petter Moberg, *Lärobok i allmänna och svenska grammatiken*, 2 uppl. 1825.

³ Bellman, *Saml. skr.* I—VI. Sthlm 1879.

⁴ Wallenberg, *Susanna* 1798.

⁵ Tegnér, *T. infl.* på sv. s. 307.

en något högtidligare klang, t. ex. Kellgrens dedikation till sin mor 1771. År 1774 skrifver Neikter i ett brev under signaturen Lärögirig Student: *I lär vara äldre Academicus än jag, dock ser det ut som I icke vore högfärdig.* (Saml. 34 s. 198). Här avser *I* möjligen att ge en dialektal anstrykning åt den något bondske unge mannens språk. Det sista belägget på *I* här jag funnit i några tal, vilka Oxenstjerna¹ (som i sin vitterhet alltid har *ni*) så sent som under nittonde seklets andra decennium höll i 'Ordens-Kapitlet' (V s. 497 ff.). I talen i Svenska Akademien (V s. 597, I s. 209 ff.) har han däremot *Ni*.

Om således det till en person riktade *I* vid början av 1800-talet försvunnit ur rikssvenskans både tal och skrift, har *ni* dock ej i allo ersatt den äldre formen. Inskränkningarna i bruket av *ni* beröras i det följande.

Som tilltalspronomen till flere spelar *I* en större roll. Sahlstedt föreskrifver (s. 39), sedan han omnämnt bruket av *ni* i sing.: 'Däremot när man talar till flere personer, bör man rätta sig efter *paradigmata*, och bruka *I* med secunda persona pluralis verborum, t.e. *I* älsken, *I* hören, *I* märken, *I* tagen etc.' Samma yrkande framställer Rydqvist senare. Trots grammatikornas förbud gör *ni* dock snabba framsteg i vardagsspråket. Även i dramerna framtränger det. *I måste förlikas, Era bälghundar — Ni sku veta, kiära vänner* (Sprätthöken s. 166); *I store gudar Ni genom denna hand uppå rätt-rådighet vår frihets bygnad stält* (Brutus s. 225). Betecknande är, att 1782 års upplaga av Dalins Poetiska skrifter har *må Ni* (s. 74), *lät Ni* (s. 160), där originalet haft *mån I* (S. P. I 1 s. 215), *lät'n I* (S. P. I 1 s. 165). I Wallenbergs 'Min Son på galejan'²

¹ Oxenstjerna, Arbeten I—V 1805—1826.

² Wallenberg, Min Son på galejan, Svenska Parnassen I 1, bet. S. P.

finna vi båda formerna i samtalsstil — dock gynnas här den yngre, t. ex. *Hvad han I emot mig? I axlen er törhända ni vill ni ären ej nöjda säger ni* (s. 344). Bellman har ofta *I* även i lägre stil: *Hör gossar viljen I supa* (V s. 3); *I slagsmål kommen I* (II s. 131). I de flesta gustavianers skrifter är *I* ännu i övervikt. Fastän man finner godtyckliga växlingar, t. ex. *efter nu med verldarnes Regent J den bekantskap ägen, att ni till böljan: lägg dig! sägen* (Leopold¹ II s. 167), kunna vi dock överhuvud spåra samma stilskillnad, som gäller i nu-svenskan. I Oxenstjernas Disa ber kungen: *I vrede Gudar* (II s. 306), men författaren säger: *ni Hofvets älskansvärda tärnor* (s. 314). Ur Silfverstolpes skrifter,² där denna distinktion ganska konsekvent iakttas, anteckna vi: *I Lärde, Konstnärer och Snillen! ack! kunden I så visst I villen* (II s. 37); *Men, kärngar hör Ni ej? Är ni förbannade? ska Ni stå . . .* (II s. 74).

Vid början av 1800-talet har även det plurala *I* undanträngts ur vardagsspråket, vilket intygas t. ex. av Moberg: 'Uti umgängestalet nyttjas vanligen ej *I, Eder*; utan i deras ställe *Ni, Er* både i sing. och pl.' (s. 220). Vi finna också *ni* i troget återgivna dialoger, t. ex. hos Almqvist³: *Ni unga, lefnadsmodiga, spefulla varelser — ni herrar af den granna, men tomma världen — ni — ni — ni går på en vulkan.* ('Araminta May', III s. 49—50). Hos Blanche⁴ är det regel; däremot utbrister en dam hos Marie-Sophie Schwartz⁵: *Herre Gud, kära barn, ären I icke hungriga* (s. 47).

¹ Leopold, Saml. skr. I, II, III 1800—1802.

² Axel Gabriel Silfverstolpe, Skalde-stycken I, II. Sthlm 1801—1810.

³ Almquist, Törnrosens bok II—III, utg. Berg.

⁴ August Blanche, Teaterstycken I 1843—46.

⁵ Marie Sophie Schwartz, Mannen af börd och kvinnan af folket.

'Ordet *I* är i allvarsam skrift mer passande till pl.', intygar Moberg, och Dalin¹ framhåller, att det brukas 'mest i skrift och högtidligt tal'. I brev redan från 1733 har jag sett det pl. *ni*: *Här ute låter som ni i Sverige skola att tänka fritt fick ni lof på sista Riksdagen* (Celsius, Sv. Bref s. 32). Emellertid kunna skriftspråkets konservativa tendenser göra sig gällande på detta område ännu långt in på nittonde seklet (kanske än i dag som dag är). *Om I velat njuta dem äfven i vår närvaro, (.) hvarför gjorde Ni det ej?* (1839. Saml. 11 s. 17). — *Troligtvis sitten också I och lagen till julklappar i denna stund*, skriver Fredrik Dahlgren² till barndomsvännerna (s. 179).

I nusvenskan är *I* huvudsakligen hänvisat till poesi och allra högtidligaste föredragsstil. Dess från den yngre medtävlarens avvikande stämningssvärde illustreras utmärkt av en övergång i Frödings Prins Aladin av Lampan. Medan folket hånfullt mumlar: *ni vet, ni vet han tror, han är sultanens bror*, svarar prinsen med höghet och kraft: *I skräddare och tiggare, I kännen icke anden*. — *Ni* kan dock uppträda även i poetiskt språk. Hylén³ anför ett par ex. ur Heidenstams ungdomsdiktning: *ni tiggare, ni spöken, ni heliga systrar, ni ädla jungfrur*. Beckman⁴ påpekar, att *I* med dess pluralform av verbet har en helt annan klang än en massa andra uttryck, som även tillhöra skriften, och att det i brev verkar avgjort stelare än verbets pluralformer i övrigt. Orsaken finner han i dess ringa användning i normalprosan.

Dock användes *I* ibland även av goda stilister

¹ Dalin, Ordbok I s. 756.

² Lotten Dahlgren, Ransäter.

³ Hylén, Om pers. pron. S. o. S. X. s. 72.

⁴ Beckman o. Saxén, Svensk språklära 1905 s. 219.

utanför högprosans område, t. ex. G. Mattsson i ett kåseri: *Lär er detta, ni bruna, glada sommarungdomar. Då skolen I lefva betydligt lyckligare än om I tron att det är något annat med er och med mig och med kejsaren af Kina.*

Den efter *I* följande verbformen växlar både vid hänvändning till en och till flere mellan 3 pers. sing. och 3 pers. plur. Ibland förekommer dessutom till flere 2 pers. plur. *Af Knut I liden alt, af mig så tål I inte* (Erik o. Valdemar¹ s. 78). Dalin Brynhilda:² *I tron, I tan, kan I* (s. 179), *I wil* (s. 150). *I kunnen, om I vil min far till sinnes föra* (Qvinnskolan s. 311). I företalet till Vill-hierna (s. 243) reagerar Gyllenborg mot detta godtycke. 'Andra person uti singulari, som våra tjiders höflighet nämner med ett pronomine uti plurali, har jag allestädes uti verbis sammanfogat med tertia persona uti singulari, till at skillja den från andra person uti plurali när den rätt bör brukas. Jag har satt: Min Herre, I gör och Mine Herrar, I gören; behagas detta så är det väl: hvar och icke, så kan det göra mig lika mycket. Kanske denne reglan torde dock vara nyttig, till at undvijka mörkhet i språket'. I Vill-hierna är denna princip genomförd med blott ett par eller tre undantag, men i Sprätthöken är den helt övergiven. Här finna vi t. ex. vid tal till flera: *I ären* (s. 134), *I äro, I förtära, I bringar* (s. 131). I talspråk torde singularformen varit vanligast. Beckman³ säger i sin undersökning av 1700-talets språk, att Hof konstaterar, att skillnaden mellan verbets numeri uppgivits av det uppsvenska talspråket: *vi gör, ni will* (Dial. 58), fastän han anser

¹ Johan Göstaf Hallman, Erik o. Valdemar (omkr. 1725). Hans 19.

² Dalin, Brynhilda 1738. Witterhets Arbeten.

³ Beckman, 1700-t. sv. Ark. XI s. 251.

det strida mot 'språkets art' att införa detta i skriftspråket. Också segrar pluralformen på *-en* i skrift mot slutet av 1700-talet, samtidigt som *I* blir allt sällsyntare i vardagsspråk.

Ni till en person 'adbibetur urbanitatis gratia cum secunda persona sing. verborum'.¹ Om språkbruket härvidlag är enhetligt, äro formerna desto mera växlande, då *ni* riktas till flere. Då *ni* i pl. tillhör talspråket, och detta, som redan nämnts, börjar bortkasta skillnaden mellan verbets numeri, är det naturligt, att sing. formen är mycket vanlig efter *ni*. Den dominerar t. ex. i Sprätthöken, i Min Son på galejan, hos Blanche. Moberg föreskriver (s. 220) '*Ni frågar* (icke *Ni frågen*)' både för sing. och pl. Denna av honom utdömda form användes dock rätt talrikt i synnerhet i slutet av 1700-talet, t. ex. *O ni, som skyn gudaktigheten Och rodnen för en andaktstår; ni kyrkans barn, af sexton år, Hur litet ni er fördel veten!* (Leopold II s. 196). 1821 skriver Arvidsson till Hammarsköld: *Ni lyckliga människor, ni han ett fädernesland* (Förh. o. upps. 22 s. 67). Andra belägg finna vi undantagsvis: *Och älsken ni pjesen och vill ni se* (Blanche s. 190); *Ni lären båda varit intresserade af hvarandra* (Schwartz² s. 150). Ännu i ett svenskt-finskt lexikon³ från 1899 upptas *ni ären, hafven ni*. Vanligare är dock att predikatet ställes i 3 pers. pl., t. ex. *Dricka ni* (Sprätthöken s. 188); *om ni er med tålmod bemanna* (Silverstolpe I s. 229); *Hvad gapa ni efter* (Blanche s. 353); *Ni äro* (Moberg s. 232).

Fullkomligt klar är frågan om verbformen efter pl. *ni* ännu ej för skriftspråkets vidkommande.

¹ Cit. Sahlstedt, Ordbok s. 360.

² Schwartz, Börd och bildning.

³ Hahnsson, Kallio m. fl., Svenskt-finskt lexikon 1899.

Linder¹ anför som ett undantag från regeln om subjektets och predikatets kongruens, att *ni* bör hava predikatet i sing., även när det är fråga om flere. Beckman² däremot fruktar, att det kanske förefaller vardagligt att skriva *Ni är friska*. Ej heller anser han det lämpligt att förbinda *ni*, som egentligen tillhör vardagsspråket, med formen för 2 pers. pl., som blott är hemmastadd i det högtidligare språket. *Ni skolen* är enligt honom ännu omöjligare att använda i vanlig skrift än *I skolen*; 'man har tillgripit *Ni skola*, som varken är fågel eller fisk och gärna kunde utmönstras, ehuru det vanpryder dialogen även hos utmärkta författare'.

Angående imperativen är blott att märka att sing.- och pluralformerna som förut växla. *Nej, Herr Matvett, tigen still, Tag er fritt en dummer fjolla* (Nordenflycht³ s. 120). *Svenske män, låt äran elda edra själar; o trampen ej på Hjeltars ben* (Silverstolpe I s. 6). *Härolder kommen hit, kom vackert, hielp oss båda* (Bellman II s. 35), *Höger om vänder er Sjung Bacchi lof* (Bellman II s. 236). Imperativformen på *-er* i pl. brukas någon gång i biblisk stil och i poesi, t. ex. Fröding: *Görer portarna höga och dörrarna vida . . . Låter harporna ljuda, basunerna stöta*. — I Susanna finna vi formen på *-er* riktad till en person: *Går och tager Thirsa med* (s. 33), *Ack, flyr ej mig* (s. 73). Vid pluralt tilltal med *ni* förekommer ibland imperativändelsen *-en*, t. ex. *Ni Ebba Brahe lyda? Så hören mitt beslut* (Kellgren⁴ s. 88, 89). I Studentbladet n:o 5 1917 läses: *Därför ni svenska studenter, visa vad ni uträtta . . . gören reklam för er . . . talen vänligt*.

¹ Linder, Regler o. råd s. 105.

² Beckman o. Saxén, Sv. språklära s. 103, 219.

³ Nordenflycht, Saml. skr. 1852.

⁴ Joh. Henr. Kellgren, Saml. skr. I, III.

— Samtidigt med *I* övergives däremot 2 pers. pl. imperativ vid hänvändning till en person. En direkt sing. form är dock ofta icke nog hövlig; 'Var så god' och dylika uttryck verka mildrande. *Var nådig och skicka mig stycket åter i morgon* (Tegnér¹ II s. 437 t. grevinnan Mörner). — Några verb av första konjugationen kunna i sing. imperativ uppträda i en förkortad, 'skärpt eller vårdslös kommandoform'. Som ex. anför Östergren²: *Pass upp, vis honom brevet, tal inte om'et, lån mig saxen, spel upp, del ut kortena*.

Av ackusativformerna *eder* och *er* blir den kortare småningom enarådande i vardagstal. 'Pronomen Vos har jag alltid skrivit Er och ej Eder', säger Gyllenborg i företalet till Vill-hierna och förklarar vidare: 'Mitt ändamål har varit att endast följa de i allmänna samtal antagna pronuntiationer och abbreviationer, som troendes dem minst affecterade, och så mäst enlige med en Comoedia'. Som så ofta händer, får den äldre formen en något högtidligare klang. I överensstämmelse härmed upptar Sahlstedts grammatik *eder* under *I*, *er* under *ni*. I ledig brevstil finna vi *eder* t. ex. hos Atterbom 1843: *Det var af Eder en förträfflig tanke att i vår frånvaro sätta Er ned här* (Saml. 11 s. 19). Dalin fastslår i sin ordbok att *Eder* brukas allenast i 'högtidlig och ceremoniös ton', för övrigt alltid *Er*.

Motsvarande poss. pron., som Gyllenborg skriver 'stundom E'r med en Apostroph och stundom Eder', följer — om ock långsammare — samma utveckling till resp. *er*, *era*.

Här skall ännu påpekas en egendomlighet, som

¹ Tegnér, Esaias, Efterlemnade skr. Ny saml. I, II 1873.

² Olof Östergren, Första konjugationens singulära imperativ. S. o. S. XIII s. 138.

Cederschiöld¹ anmärkt om i nusvenskan, nämligen den, att 'objektsformen *Er* av många betraktas som något artigare än subjektsformen *Ni*'. Detta tyckes äga sin motsvarighet redan på 1700-talet, t. ex. Dalin och Bellman använda mycket oftare *Eder*, *Er* (även poss.) än *Ni* vid artigt tilltal. Förklaringen får väl sökas däri, att kontinuiteten ej brustit här, som på området för *I* och *ni* i sing.; ingen djup klyfta skiljer *er* och *eder*, och liksom man förut allmänt använde dessa former jämte *I*, äro de ännu gångbara vid artigt tilltal, då *I* blivit föråldrat och *ni* ej synes tillräckligt hövligt.

Pronominellt tilltal till en person.

Den växande stabilitet i tilltalsskicket, som vi talat om, gör sig särskilt gällande med avseende å bruket av *du*. Ännu i Gyllenborgs dramer finner man godtyckliga växlingar, men småningom försvinna de, i det *du* återerövrar en del av det område, som *I* under föregående tidevarv tagit i besittning. I början av nysvenska tiden härskar ännu den gamla ordningen orubbad. Wrangel, som Gyllenborg tillagnar Vill-hierna, kallar han *I* och *Er*, fastän han betygar, att 'vår vänskap, ifrån första ungdomen till denna dagen varit i sielfva värcket så fullkomlig' o. s. v. Likaså använda vänner sinsemellan i hans två stycken sällan *du*. *Min Vän! Det bäst af himlen vitnas kan, hur iag Er älskar*, försäkrar Hans Wänkiär (Vill-hierna s. 344). *Haf litet tolamod, min vän: I måste ock se litet Högdragen ut. — Fy skam, min Ängel! Vill hon göra narr af sin tienarinna?* (s. 309). Endast fru Lotta och Fröken Sophia i Sprätthöken tyckas föredra *du* på tu man

¹ Cederschiöld, Om sv. s. 85.

hand: *Jag var så lycklig at . . . dymedelst förvärfa mig dit förtroende, min Lotta* (s. 147).

Möjligen har *du* för den framgång det vinner under 1700-talets senare hälft, delvis att tacka den omständighet, att *I* samtidigt får ge vika för det vid artigt tilltal icke fullödiga *ni*. Att ett nytt stadium inträtt, bekräftar Mobergs grammatik: '*Du, Din* brukas i allmänna lefvernet till en mycket förtrolig vän' (s. 264). Det är allmänt bekant, att detta sker konsekvent och efter ömsesidig överenskommelse. (Jämför nedan om utvecklingen inom familjerna.)

Mellan förlovade är tilltalsskicket enahanda som mellan andra förtroliga vänner. T. o. m. 'den stridsmanliga prinsessan' Brynhilda och hennes trolovade Atle låter Dalin använda *I*. Ännu Oxenstjerna skriver till sin fästmö: *Må denna klocka, som min hand Till offer ägnar åt Lovisa För hennes tid i Hymens band . . . den hvars hand ni går att taga* (II s. 354). Men på nästa sida har han *du*.

Bruket att tilltala lägre stående med *du* håller länge i sig, om ock gränsen uppåt dras allt snävare. Belysande är, hur Baron Stadig i Sprätthöken med språket också byter tilltalspronomen till kusinens betjänt: *Êtez-vous François, mon ami? . . . Jag tror, du är rätt så mycket fransos som jag*. I Vill-hierna brukas *I* ett par gånger, då någon av herrskapet talar till andras tjänare. Men t. ex. i Den Afundsjuke, där *I* eljes råder, dua alla drängen Nisse och kammarpigan Brita. — Ståndsskillnaden är det avgörande för tilltalet mellan barndomsvännerna i Leopolds saga: *Du är då, som jag ser, rätt lycklig min Annett? Begynte nu Eglé — Grevinna, Ni har rätt* (I s. 152).

Vi skönja ännu i y. nsv. tid den ringaktande eller vulgärt förtroliga bitonen hos *du*. I Fru Rangsjuk upphör Jesper att dua och titulerar (s. 404) i

stället sin dräng Truls, då han upphöjer honom till bokhållare. Likaså förbittras Malena över att drängen, som hon varit förlovad med, icke förstår att ändra tilltalet, då hon från 'piga' blivit upphöjd till 'jungfru': *Vet du inte hut. Skäms du inte att kalla mig du och Malena? Det ser ut liksom vi begge vore lika goda. Jungfrun* skall det vara (s. 405). Enligt grammatiker från 1800-talets början nyttjas *du* 'till den ringaste person' (Moberg s. 264), 'till alla sådana personer, hvilka man kan tilltala i en ton af nedlåtande förtrolighet, såsom tjenare, barn o. s. v.' (Sv. Ak. språkl. s. 126). Hos Blanche duar t. ex. 'Läkaren' patienter av arbetsklassen (s. 279). I 'Det går an' är *du* det sista stadium Albert når vid sitt försök att tilltala Sara, då titlarna icke fallit henne i smaken (Törnrosens bok III s. 84—85). Ännu Dalin upptar bland dem man kallar *du* 'ringare folk och tjenare'.

Vår demokratiska tid har i huvudsak frångått denna ordning. År 1880 påbjöds i Sverige den reform, som våren 1917 var aktuell i den revolutionära ryska armén och vars genomförande justitieministern Kerenski högtidligt fick garantera: i en skrifvelse från landsförsvarsdepartementet anhölls 'att arméns befäl och underbefäl med vederlikar då de tilltala någon af manskapet och därvid icke benämna honom med hans militära titel, namn eller nummer, använda tilltalsordet *Ni*'¹. Oberoende av bekantskap begagnas numera i de högre samhällsklasserna *du* endast till barn. — Det är således oftast skillnad i ålder, icke i stånd, som vållar ett avvikande från den ömsesidighet, som numera är regel vid tilltal med *du*; jämför det utsträckta bruket av släktskapsord som

¹ Cit. Linder, Om tilltalsord i svenska språket. Föreläsning hållen i Vetenskapsakadmiens hörsal d. 20 febr. 1884. S. 31.

tant och *farbror* s. 85. Som undantag kan man räkna, att Sveriges konung i ganska stor utsträckning än den dag i dag säger *du* till undersåtar. Den franskt bildade Gustaf III använde *ni*, Karl XV däremot endast *du*.

Poesien, isynnerhet den högtidliga, börjar småningom gynna *du*. Bellman har alltid *du* i sina hyllningsdikter till de kungliga, blott när han skriver suppliker har han *Ers höghet* o. s. v. Att Leopold föredrar *Ni*, *Er* även i högstämnda dikter, beror väl på det starka franska inflytandet. Mobergs grammatik intygar: 'Du, Din brukas så i teologisk stil som i den högre och allvarsammare skaldekonsten' (s. 264) — 'och vältaligheten', tillägger Svenska Akademiens grammatik.

En följd av tilltalspronominas förändrade valör är, att *du* ej längre i y. nsv. är nödvändigt i kombination med skymford, vid gräl, o. s. v. *Å hut, gå bort er väg* (Qvinnoskolan s. 294), *Å löp för den och den, Er narr, I ä rätt oförsämd* (s. 204). I Sprätthöken tillgripes dock *du* t. o. m. av de fina herrarna grefve Hurtig och Amiral Enterfelt, då de råka i gräl, t. ex. *De orden ska' du betala dyrt, din vettvillinge* (s. 201). Även greve Rättkiär i Villhierna säger *du*, då han förbittras på sin tillbedda, fröken Juliana: *Så ler I åt min plåga . . . Vet, otacksamma, at din nya Älskare skall med sitt blod vittna, det du mig intet förgäfves förachtat*.

I nusvenskan gör sig gällande en alldeles motsatt tendens, som ger sig uttryck bl. a. i seden att säga upp duskapen med personer, vilka allvarligt misshagat en. Från och med adertonde seklets sista decennier har jag funnit motsvarigheter i litteraturen. Så kallar Jojakim i Susanna sin hustru *du*, men då han misstänker henne för otrohet hånar han: *Ni häpnar, kyska fru! Jag hoppas ni ej glömt ert*

vakra bad ännu. I samma riktning pekar ett exempel ur Det går an: *Din mor lär hafva varit litet otålig i äktenskapet, undföll honom. Fy . . . fy . . . herre! utropade Sara med blixtrande ögonkast och glömde sitt du.* Kammarrådet Kravel hos Blanche går över från det förtroliga *du* till ett iskallt *herr baron*, då han upptäcker, att den tilltalade blivande svärsonen ej vill hjälpa honom (s. 150). Klädmäklaren Wadd och hans svåger välja däremot ej orden i vredesutbrott och krusa ej ens för baronen: *Säg mig, din spetsbof, hvad har du gjort af min son . . . säg strax eller klöser jag dig* (s. 179). Där denna övergång till *du* förekommer i nusvenskan, verkar den knappast fullt kultiverad. Belysande härför är en krigstidsanekdot, som skildrar ett telefonsamtal mellan en ledamot av svenska riksdagen och en obekant, som önskar hans medverkan för att få ett parti varor från England. *Är det riksdagsman Rydén jag har äran tala med? Jag undrar, om inte hr. riksdagsmannen kunde hjälpa mig? — Jag kan ju ingenting göra. — Jaså, det kan du inte. Men prata strunt i riksdagen det kan du, din djäv . . .*

2 pers. pron. pl., riktat till en person vid artigt tilltal, får under 1700-talet alltjämt ge vika för omskrivning. Detta gäller redan *I* — t. ex. i Fru Rangsjuk brukas titlar mellan alla mindre förtroligt bekanta — men i ännu högre grad den yngre formen *ni*, som rentav kan vara ohöfelig. Jämför allmogenspråkets: *Vet hut och nia mej inte* och ordstävets: *Ni sitter i helvetet och skär skopinnar.*

Ovan har redogjorts för förhållandet mellan *I* och *ni*. Den gustavianska tidens författare ha helt övergivit *I* i sing., och *ni* är deras skötebarn. De bruka det både i galanta, artiga och högtidliga dikter. Oxenstjerna tyckes inlägga en nyans av artighet

mellan stavningssätten *ni*, *Ni*. I den pseudoklassiska dramatikens svenska alster är *ni* det absolut övervägande tilltalsordet. Även i lustspelslitteraturen är det mycket vanligt — antagligen beror detta på inflytande från franskan. Vilken hållning det bildade talspråket intagit på denna punkt, är svårt att exakt veta. Silfverstolpe anför som kännetecken på en dam av stora världen, att hon ständigt bär på tungan *ett söta du och söta ni* (II s. 12). Även hos de mest utpräglade gynnarna av *ni* finner man passager, som tyckas bekräfta, att inskränkningar gjorts i dess användning. I Silverstolpes imitation 'Den otålige' brukas ej *ni*, utan titel, av Notarien till Baronen och Majoren (s. 203, s. 224). Då Oxenstjerna (II s. 319) i ett brev går över från vers till prosa, överger han även tilltalsordet *ni*. — 'Av gammalt har den uppfattningen gällt, att det (ni) lättare användes till damer av herrar och tvärtom än mellan personer av samma kön. I ett brev om Thorilds disputation år 1788 heter det: „Det var första gången jag hörde stora herrar af småfolk generis mascul. *nias*“ (tilltalas med *ni*).'¹

Utom dessa indirekta bevis finna vi även mer direkta sådana för att *ni* ej hade fullt artig klang. Ett mycket vägande faktum anföres av N. Linder i hans broschyr 'Om tilltalsord i svenska språket': 'I förra århundradet gick det ibland så långt att personer formligen tilltalades inför domstol för det de niat sin nästa.' Och han citerar ur ett herdaminne: 'Värsta utbrottet emot biskopen tillät han sig på en sammankomst i hospitalet kort före jul 1707, då . . . han blef alldeles ursinnig, knöt händerna i ansiktet på biskopen, *kallade honom Ni*, med hotelse att anklaga honom hos ärkebiskopen' o. s. v.

¹ Cit. Beckman o. Saxén s. 62.

Flere belägg, som stämman överens med detta, finna vi hos Bellman, som relativt sällan både i dikter och teaterpjäser använder *ni* vid artigt tilltal. Det begagnas exempelvis till pigor: *Ingrid! Hvad befaller frun? — Hör ni inte hur jag ropar, Vete djefveln, hvad ni står! Ni skall ju till slagtarhuset.* (III s. 222). *Till helvete med edra skedar der! Jag ger med hull och hår er sjelfva Lucifer. Hvar lemna ni min bok* (V s. 303). — Likaså inbördes mellan de grälände herrarna och mamsellerna i 'Dramatiska sammankomsten': *Hör ni som är så qvick, min kära vän just ni* (IV s. 72). I 'Tillfället gör tjufven'¹ säger köpmannen till den misstänkta brottslingen: *Hvem tusan har skickat er in i min bod? Hvad är ni för stycke? hur slapp ni här in?* (s. 37).

Att döma av tillgängliga uppgifter tyckes det emellertid vara i början av 1800-talet, som *ni* råkar i största misskredit. År 1802 använder Tegnér² *Ni*, *Er* i brev till Anna Maria Myhrman (II s. 339). Men 1838 motiverar han sitt förslag, att han och adresaten — hans tyska översättare, Mohnike — skola lägga bort titlarna, sålunda: 'Det är en ofullkomlighet i svenskan, att vi ej ha något tilltalningspronomen för andra personen, utan alltjemt måste upprepa den ofta långa titulaturen och derigenom förvandla andra personen till tredje. I tyskan säger man utan anstöt *Sie* till hela världen, i danskan *De*, fransosen har sitt *vous*, engelsmannen sitt *you*. Mot intet af detta svarar det svenska *ni*, som bruket numera inskränkt till den lägre klassen, betjenter och dylika. Titulaturens ständiga upprepande generar både tal och skrift' (II s. 198). — I överensstämmelse härmed är *ni* föga brukat i tidens korrespondens.

¹ Hallman, C. I., Tillfället gör tjufven 1783. Saml. skr. 1853.

² Esaias Tegnér, Efterlemnade skrifter I, II. Sthlm 1873.

Det är en till synes rätt ovanlig utväg, som Brinkman tillgriper då han på 1820-talet skrifer till Tegnér (Tegnér I s. 385): 'Förlåt en gång för alla, bästa herr professor, om jag i bref nyttjar *Ni* och *Er* i stället för våra kinesiska höflighetsformler i hvarje rad. Utan denna ädlare förkortning är det ju omöjligt att skriva ett läsbart svenskt bref. Också nyttjar jag den sedan många år, n. b. efter förutgången öfverenskommelse, äfven till våra förnämste, till rikets snillen, som till rikets herrar, och när jag säger *Ni* och *Er* till Tegnér, så må väl sjelfva riksceremonimästaren Hauswolf ej kunna drömma om någon brist på vördnad och höflighet'. — Linder citerar ett på saken gående uttalande i en skrift från så sen tid som 1858: *Ni är ett ord hvars nyttjande påkallar handgriplig tillrättavisning.* (Om tilltalsord s. 13).

Grammatiker uppdra samma gränser för användningen av *ni* som Tegnér i det ovan anförda citatet. Moberg (s. 264): '*Ni, Er* utmärker mindre bekantskap eller mindre förtrolighet (än *du*) och nyttjas mera sällan till en like än till en av ringare stånd'. Svenska Akademiens Språklära föreskrifver: 'I umgänget nyttjas *Ni*, i stället för *Du* eller *I*, endast vid tilltal till mindre bekanta personer och af ringare stånd än den talande' (s. 125). Dalin säger ungefär det samma, men anför som exempel jämte: *min kära ni, gör mig den tjänsten*, även: *Min herre, ni får ursäkt att jag ej tror det.*

Dessa utsagor tyckas ej lämna rum för några tvivelsmål; emellertid bedrar man sig, om man väntar att i skönlitteraturen se dem till fullo bekräftade. T. ex. i Blanche's trettiotalspjeser återkommer *ni* alltjämt i växling med titlarna. Detta är dock knappast komprometterande för ifrågavarande gramma-

tikers vederhäftighet. Louis de Geer¹ uttalar sig 1844 om titulerandet: 'Inom litteraturen har man nödgats bryta denna boja, ty ingen människa skulle kunna stå ut med att läsa en sådan rotvälska, som däraf skulle uppkomma i skrift. Men härigenom uppstår en annan olägenhet, då en författare icke kan införa sina läsare i en enda dialog, utan att på hvarje rad nödgas låta sina personer tala på ett sätt, hvarpå aldrig någon människa i verkligheten talar'. — Under senaste decennier ha förhållandena något bättrats, om ock *ni* ännu ej är fullt gångbart till äldre och överordnade. Se närmare s. 102 ff.

Om användningen av *han*, *hon* som tilltalsord uttalar sig Gyllenborg i det förut citerade företalet till Vill-hierna. 'Jag har och ibland följt det från Tyskan inkomne sättet, at bruka tredie person i singulari, då jag talar till den andra, såsom: Min Herre behagar han —; detta skulle och efter min mening, ej heller böra förkastas: ty sliکه åtskillige manér at tala göra en behagelig Varietet uti språket'. — Hur stor omfattning detta bruk får, är svårt att säga. Utan tvivel vinner det terräng, allt som 2 pers. pron. undantränges även i talspråk. Man finner det dock sällan helt genomfört, oftast i förbindelse med titlar eller annan omskrivning. Ett tecken till att 3 pers. pron. uppträtt mer sporadiskt som artigt tilltalsord under 1700-talet är, att enhetligheten i tilltalsskicket här ej är genomförd, utan växlingar med 2 pers. pron. förekomma, t. ex. *War så god min Herre och förskona mig hädanefter från Edra kärleksbetygelser: bland alla karlar i werlden vore kanske han den sidsta jag skulle wälja.* (Dalin Witt. IV s. 185);

¹ L. de Geer, Om andra personen i svenska språket, Valda skrifter I.

*Låt då eder hårdhet brytas Det är fara att jag dör
Om hon ej med milda blickar* (Bell. V. s. 58).

En del stilarter, såsom den tragiska pseudo-klassiska, ställa sig fullkomligt avvisande mot 3 pers. pron. som tilltalsord. Ej heller den högre poetiska stilen ser det gärna. Att det undantagsvis inträngt på dessa områden, bevisar en rätt stor livskraft. T. ex. *Si på hvad stund vill han mig väl sin vördnad visa Ni, Bruti son . . .* (Tullia till Titus, Brutus s. 190). — Såvitt jag kan finna har 3 pers. pron. vid tilltal under 1700-talet samma valör som i ä. nsv. Det användes i dialog mellan de utsökt artiga jungfrurna i Vill-hierna (s. 309): *Jungfru Clara, behagar henne intet följja fröknarna? — Hon måste ursäkta mig, jungfru Stina: iag vill hafva den äran at följja henne.* Brynhilda begagnar det, då hon tilltalar Edla med hånfull artighet (s. 181). — *Min wilja endast är, att blifwa Hennes Man, Hon åter min Gemål,* försäkrar prins Magnus i Hesselius Eric IX¹ (s. 55). I den galanta stilen trivs det väl. I Anna Maria Lenngrens²) Porträtterna (s. 52) berättas, hur *Kung Fredrik blef helt flat och sade: Ack ma chère, bevars hvad hon är fasligt fjär.* Ännu ett par exempel: *Jag måste tillstå, i dag är han så förförande* (Kexél³ s. 204); *Skönaste Hedda! misstror hon min uppriktighet?* (Envallsson⁴ s. 37). 3 pers. pron. kan även användas av tjänare till husbondfolk och i allmänhet till högre stående — i växling med titeln. *Jag tackar emedlertid gunstig Herrn för de tankar han har om henne* ('Capten Puff'⁵ s. 244); *Nej men har patron sett hur han ser ut — han är*

¹ Hesselius, Eric den nionde eller Helige 1740.

² Anna Maria Lenngren, Saml. skaldeförsök. Sthlm. 1907.

³ Kexél, Bergslags-Fröken uppf. 1789. Saml. skr. 1837.

⁴ Envallsson, Julaftonen eller Den fattiga enkan. Sthlm 1801.

⁵ Kexél, Capten Puff, uppf. 1789. Saml. skr. I.

ju svart tillika (Blanche s. 22). T. o. m. vid hänvändning till kungliga: *Men dronning vet hon väl* (Brynhilda s. 169); *Täckes E. K. H. låta Sig af Sverige kallas med detta namn (Hoppet) hvarunder Han anropades!* (Oxenstjerna V s. 55). — I brevstil och tal har *han, hon* aldrig brukats annat än som ersättningsord, t. ex. Thorhild till Armfelt (Saml. 4 s. 116): *Det är ett lappri hvarmed Herr Generalen kan göra just som han i sin vishet och nåd finner bäst.* I Argus ingå dock ett par brev, där blott 3 pers. pron. användes — antagligen emedan ingen lämplig titel finnes att tillgå (II s. 85, s. 147).

Under senaste sekel står *han, hon* vid artigt tilltal inom de högre samhällsklasserna överhuvud endast som tillfällig vikarie för en titel, t. ex. *Herr grosshandlaren är en flink och rask kavaljer, men visst skulle han...* (Almquist III s. 37). Däremot användas dessa pronomina t. ex. hos Blanche av drängar och pigor sinsemellan, utan titel: *Tack för han hjälpte mig — Tack ska hon ha sjelf* (s. 39).

Den roll av 'ett slags välvilligt nedlåtenhetspronomen', som Tegnér¹ anser *han, hon* ha ägt inom de högre samhällsklasserna i slutet av adertonde och början av nittonde seklet och som han antar bero av inflytande från tyskans *er, sie*, har jag ej kunnat upptäcka förrän i 1800-talets språk. Moberg anser (s. 264) dessa pron., som stundom brukas i famljärt tilltal, 'utmärka närmare bekantskap och förtrolighet än ordet *ni*, och mindre anspråk än ordet *du*'. I Svenska Akademiens grammatik heter det: 'Likaså brukas stundom i umgängestal *Han, Hon* till en ringare person, hvilket utmärker litet mera höflighet än *Ni* (obs.!) och mindre förtrolighet än *Du*' (s. 126). Precis detsamma säger Dalin med

¹ Cit. Tegnér, T. infl. s. 312.

andra ord om *Hon*. Om *Han* heter det: 'Brukas i tilltal till personer dem man icke kan kalla Herre, men som vilja vara något för mer, än att kallas Du eller Ni, t. ex. betjänter. Hör han, min vän, anmäl mig hos grefven'. Belägg på denna användning finna vi t. ex. hos Blanche. Mag. Bläckstadius säger till kammarpigan (s. 204): *Hvad vill hon? Nå inte behöfver hon kunna skrifva*. Hos Marie Sophie Schwartz (Mannen av b. II s. 9): *Kära herr Eklund (. . .) jag tyckte, att han såg helt besvärad ut, under det han var inne vid teserveringen*. Anders Ramsay berättar om 'Stora mormor' (Hästeskos änka, död 1841), att hon strängt höll på formerna vid grannarnas besök. 'Dessa icke adeliga fruar eller mamseller kallades av henne aldrig vid sina namn eller titlar, utan helt enkelt „min kära hon“ eller t. o. m. „min lilla hon“, allt efter grad och värdighet, ty noggrann åtskilnad gjordes. Detta var tiden's och hennes sed, och ingen fann skäl att taga anstöt däraf' (Finsk Tidskrift LVI s. 225—6). 'Ma chère mère' i Fredrika Bremers Grannarna (1837) kallar sin styvsons hustru *hon*, senare anser denna det som ett särskilt gunstbevis att bli kallad *du*. *Benämningen han klingade högst oharmoniskt i mina öron*, skriver hos Emilie Flygare-Carlén¹ en ung notarie, som blivit ganska snävt mottagen av en högfärdig lagmansfru. Rent ohöfligt förefaller 3 pers. pron. i följande exempel: *Han får inte ha någon tanka, min gode man, han låter bli att ha någon tanka, förstår han det!* (till en kypare, Blanche s. 239); *Tig mamsell Kaisen, hon begriper ingenting!* (Cissi² s. 90).

I nusvenskan har detta förr så artiga tilltalsord ytterligare sjunkit i rang och är väl även numera

¹ Emilie Flygare-Carlén, Fosterbröderna. I, II 1915. Bet. E. F.-C.

² Emilie Flygare-Carlén, Cissi och grevinnans favoritnyck. 1916.

rätt sällsynt i rikssvenskan — av litteraturen att döma dock gångbarare i Sverige än i Finland. Ett möte av tjänarinnor i Stockholm 1917 ansåg *du* och *hon* som 'föraktliga pronominer'.

Tilltal inom familjerna.

Det sekundära bruket av släktskapsord är under yngre nysvenskans första sekel lika viktigt som i ä. nsv., om det ock delvis följer andra linjer.

Den utsträckta användningen av *mor* och *far* är i avtagande inom de högre samhällsklasserna, där en yngre man förr kunnat vara en äldres „svorne son“ (Ramsay¹ s. 87). Dessa uttryck stå dock 'förkortningsvis i st. f. Styffader, Fosterfader, Svärfader'¹ och dito moder. *Svärfar* och *svärmor* höras därjämte rätt ofta i tal. Mera tillfälligt användas *far* och *mor* mellan man och hustru, t. ex. 'Jochum och dess fru' (Bellman I s. 299, 300): *Jag kan aldrig mor förlåta. — Pappa, lilla pappa.* Inom lägre samhällslager brukas däremot *far* och *mor* 'om och till äldre personer af ringare stånd, då de äro eller varit gifta, isynnerhet om de tillhöra allmogen'.² *Det är så obarmhertigt halt, vet mor Märta,* låter Bellman (IV s. 87) en hållkarl säga till gästgivarns hustru. *Söta moder Marjo lilla* kallas nämndemansänkan av friarn i Tillfället gör tjufven (s. 35). Bellman har formen *mutter* (III s. 181): *Jo, det må mutter tro!*

Son och *dotter* förekomma blott tillfälligtvis i utsträckt användning, främst i högtidlig stil. Gamle Sorgfrij utropar (Vill-hierna s. 366): *Kom Wänkiär, kom min Son!* Bellman, som excellerar i det sekundära bruket av släktskapsord, har i lägre stil även

¹ Jully Ramsay, Skuggor vid vägen.

² Cit. Dalin, Ordbok.

min son (I s. 178) och *min dotter* (I s. 183) vokativiskt.

Bror och *syster* användas mellan närmare bekanta. 'Sqvallerandan' i Argus (II s. 55) låter ryktet gå genom 'förtrogna systrar och kusiners kusiner'. I Sprätthöken säges om 'den fromma grevinnan Hurtig': *Har hon intet, fast du är henne på intet sätt skyld, dock alltid kallat dig i aldra största Sällskaper snart Gudoter, snart Syster* (s. 216). I slutet av 1700-talet brukas *bror* och *syster* såväl i elegant konversation — *Kan jag roa min nådiga syster?* (Bell. IV s. 292) — som i lägre stil. Många av Fredmans epistlar ägnas hans *käraste bröder och systrar* (Bell. I s. 20). Numera användes *syster* blott till sjuksköterskor, diakonissor o. s. v. Redan Dalin stämplar *syster* som föråldrat i bemärkelsen 'förtrolig benämning, som gifves fruntimmer af närmare bekanta', medan det motsvarande *bror* först nu hotas av detta öde. Hellquist¹ påpekar, att det för de yngre generationerna torde vara kurant blott såsom inledning till brev: *Broder, Bäste Broder, B. B.* För övrigt må observeras, att en viss åtskillnad råder mellan formerna *broder* och *bror*. Den förra 'har liksom en ädlare klang'.²

Något mindre förtrolighet uttryckes genom benämningen *kusin*. I Sprätthöken talas om 'Fröken Sisle Storlåts' förhållande till sin systerdotter: *kanske när de voro ensamma hon var så familjer att kalla henne Cousine; men kom någon främmande in så hette hon mycket kallsinnigt: min Fröken* (s. 216). *Cousin, hwem äs tu?* frågas i Argus (I s. 198). — Jämte *syster* får Ulla Winblad av sina beundrare även namnet *kusin*. I Dalins ordbok uppdras gränser för detta bruk. *Kusin* är en 'benämning, som

¹ Hellquist, Studier s. 15.

² Cit. Tegnér, Hemmets ord s. 18.

man af artighet ger närmare umgängesvänner af andra könet'. Nusvenskan har övergivit denna sed.

Äldre nära bekanta personer tilltalas ofta av yngre med släktskapsord som *farbror* och *faster*, *morbror* och *moster* eller de på 1700-talet inlånade *onkel* och *tant*. Hos A. M. Lenngren kallas 'en gammal slug och välment tant' *moster* (s. 149). Bellman utropar: *Skål, faster, moster, syster och kusin!* (III s. 133). Han låter t. o. m. 'Lille Bachus' i ett födelsedagsupptåg kalla festföremålet *morbror* (IV s. 181). I sitt minnestal över Tegnér skildrar Geijer värmäländska förhållanden vid tiden för sekelskiftet 1800: 'Jag har ännu lefvat i den tid af patriarkaliska seder, då i denna landsort alla, i synnerhet bergsmansfamiljer, räknade sig för *en* släkt, då alla ungersvenner kallade äldre personer för farbröder och fastrar och på vackra kusiner var ingen ända'. I nusvenskan torde *farbror* och *tant* vara de uttryck, som oftast användes från de yngres sida, då 'titlarna bortläggas' mellan äldre och yngre personer. 'Denna kuriösa sed, en konsekvens av vårt långt drivna duskap, kan ju sägas innebära, att man ingår duskap för sina föräldrars räkning utan deras hörande — ja, kanske sedan de äro både döda och begravna'¹.

Vid tilltal inom familjerna överges i y. nsv. småningom 2 pers. pl. av pron. till en person. Man och hustru emellan sker en övergång till *du*. Dalin låter Eva yttra till Adam: *Jag skulle fruktat, kära far, att I gjorden mig* (Argus I s. 88), men i Den Afundsjuke, där *I* eljes dominerar, säga Styrbjörn och Ramborg *du* till varandra. Mot slutet av 1700-talet har *du* blivit regel även i de högsta kretsar — så mellan greven och grevinnan i Leopolds 'Supliken'

¹ Cit. Cederschiöld, Om svenskan som skriftspråk s. 83.

(III s. 131) — endast undantagsvis kan *ni* uppträda.

Likaså får 2 pers. pl. av pron., om ock långsamare, ge vika, då barn tilltala föräldrar och andra släktingar av äldre generation. I Fru Rangsjuk heter det (s. 409): *Jag tackar er, min farbror, för den ära I vill göra honom.* 'Grevinnan på Bergshammar' citerar sin svärsons ord (1756, Fries II s. 206): *Jag har så mycket längtat efter min fru mor. — Men jag har så högt bedröfvat er, så jag tänkte ni intet ville se mig.* I den tragiska dramatiken är *Ni* regel, t. ex. Virginia (Leopold III s. 43): *Ni flyr för mig, min far!* Även i annan litteratur från adertonde seklets slut förekommer det, om ock omskrivning är vanligare. *Hör moster, ni karlar alltför grymt beskrifvit* (A. M. Lenngren s. 88). I ett brev från 1804 läses: *Min goda Mor! Var likväl försäkrad att jag ej därför förgätit Er — edra omsorger* (Saml. 32 s. 24). Endast undantagsvis finner man senare belägg i litteraturen, t. ex. hos Marie Sophie Schwartz. Dalin säger, att *ni* nyttjas 'till fader eller moder bland allmogen och i den äldre, fransyskt efterbildade dramatiska stilen'.

I dess ställe har *du* under sista seklet trängt in, dels i högtidligare stil, dels som uttryck för familjär förtrolighet och större jämlikhet mellan föräldrar och barn. 'Soldatens dotter' förklarar sig *Dock utaf hjertat nögd — min far, Att du har väpnat dig för kung och fosterland. På dina fäders vis* (Bellman IV s. 75). Likaså: *Pappa jag begär att du ger mig tillbaka din tro på mig* (Schwartz Börd s. 155). Choræus låter lilla Hedda hylla sin pappa på hans födelsedag: *Jag kan ej sjunga, pappa, Hur god du är mot mig. Jag kan blott hjertligt klappa och hjertligt kyssa dig.* Dock är *du* ingalunda genomfört i denna ställning i nusvenskan, det individuella

språkbruket växlar, och omskrivningen intar ett stort rum, på en del håll är den t. o. m. obligatorisk.

Till föräldrar användas olika uttryck. De gamla formerna *fader* och *moder* äro förbehållna högtidlig stil. *Herrfar* och *frumor* försvinna småningom. Ännu Anna Maria Lenngren berättar dock, att *Den nådiga fru mor tog lakrits i mun* (s. 58). — 1600-talets *farkär* och *morkär* ge vika för *kära far*, *söta mor*. I synnerhet omkring 1800 tyckes epitetet *söta* vara mycket gouterat. Geijer skriver regelbundet i sina brev till föräldrarna *S. Far och Mor*. Ågren påpekar en reducerad talspråksform, t. ex. *Att s'ta far orkar prata* (Runeberg, Efterlämnade skrifter I s. 174). — I följd av inflytande från franskan och med stöd av den barnsliga formen börja *mamma* och *pappa* användas och vinna allt mera terräng. *Jag önskade att K. Mamma mådde wäl*, skriver Anders Celsius 1733 (Sv. bref s. 31). Sahlstedt och Ihre känneteckna ännu detta som 'vox infantulorum'. Ofta finna vi i äldre tid växlingar, t. ex. *Den Rodrik, som hvad jag fått höra, kan söta mor så lycklig göra och mamma hemligt hos sig ser* (Lenngren s. 180—181). En viss stilskillnad råder dock mellan de inhemska och de lånade uttrycken. Jag citerar Tegnér¹: 'I likhet med många andra herrskapsord är ordet *pappa* just i denna egenskap uteslutet från det allra högsta språket. Det vågar sig icke upp till talarestolen och har aldrig ljudit från koturnen'. Dock äro *pappa* och *mamma* mycket hemmastadda i vissa kretsar. Vi finna det t. ex. i fru Nordenflychts nyårsönskan till sin mor: *Min hulda mor, Ett är likväl mitt hjerta ber och önskar Att himlen täcks förlänga Mammans år* (Saml. Skr. s. 263).

Mellan släktingar av samma generation övergi-

¹ Tegnér, Hemmets ord s. 15.

ves under periodens lopp tilltal med 2 pers. pl. av pron. Fru Rangsjuk kritiserar sin svågers brist på levnadsvett (s. 410): *Jag tycker så, att den, som har en så hederlig herre till bror, som I nu fått, bör gifva honom den titel, som han bör hafva, och att han äntligen väl kan förtjena att af en landtjunkare heta 'herr broder'. — Det tycks ock ej vara särdeles anständigt att säga 'du' till en man, som bekläder en så hederlig post. — Däremot skriver Tessin som nyutnämnt riksråd till sin svägerska, vilken 'lyckönskade sin svåger med iakttagande af all den vördnad som tillkom hans höga rang': *Nej, min täcka svägerska, kalla mig Jerusalems skomakare, kalla mig du, kalla mig allt hvad dig behagar, men åt helvete med din excellens.* (Fries II s. 187). Ännu under gustavianska tiden kan *ni* i litteraturen uppträda mellan syskon. *Menar ni min bror att vi inte förstå alla era fintligheter. — Kära min syster — ung är ni inte.* (G. III¹ 3 s. 323).*

Överhuvud är valet mellan pronominent tilltal och omskrivning på detta område relativt fritt, och även övergångar förekomma, t. ex. *det Konungen givit Reg: tet åt min Bror och såmedelst rättvisat dine förtjenster.* (Sandels till Tawast² 1807, s. 44). Omskrivningen med *bror* och *syster* spelar större roll vid sekundär användning än vid den ursprungliga. Framför släktskapsord föredrar nusvenskan *du* eller omskrivning med förnamn. Mellan syskon gäller detta utan undantag, mindre genomfört mellan besvägrade.

Formen för omskrivning med släktskapsord utvecklas till större enkelhet. Under 1700-talet tillfogas vanligen ett poss. pron., ibland också ett epitet. Jag

¹ Gustaf III:s skrifter tillika med dess brefvexling 3, 1807.

² Tigerstedt, Torsten Tawast. H:fors 1909.

griper på måfå ett par exempel: *min far-far* (Heselius Eric IX s. 79), *min högtärade K. Mammass ödmjuke tienare* (Celsius Sv. bref s. 32), *Min syster, min tant, min nådiga cousin* (Tawast s. 210). Ytterst vanligt är *min far, min mor*. Fru Rangsjuk fordrar, att svågern skall kalla henne *min högtärade, gunstiga och nådiga fru svägerska* (s. 411). Även under 1700-talet uppträda släktskapstitlar utan poss. pron., och i nusvenskan ha de ju blivit enarådande, t. ex. *nådig syster* (Bellman IV s. 300), *cusin* (Kexél s. 188), *kära svåger* (Blanche s. 338). Ibland kan namnet fogas till släktskapsordet: *I fall bror Kullberg ännu icke alldeles bortglömt sin undertecknade vän* (Tegnér E. skr. 1 s. 8); *Bror Eriks ankomst hit jag vördar* (Hallman Hans. 19 s. 90); *Jag håller mera av tant Karolina än av någon annan* (E. F.-C. Fosterbröderna I s. 2). Med artikel står ett enda bland släktskapsorden: *svägerska*, t. ex.: *Jag har en underrättelse, vilken jag tror skall glädja svägerskan* (E. F.-C. Fosterbröderna I s. 158); *Men vi skulle väl dricka ett glas vin med svägerskan* (Strindberg¹ s. 233).

I samband med omskrivning kan ända in på 1800-talet 3 pers. pron. förekomma mellan släktingar: *Efter min mor inte känner honom, hur kan hon då veta* (Fru Rangsjuk s. 427); *Min söta Pappa Jag skall så kärligt honom klappa* (Ox. I s. 232); *Täcks kusin mitt rum besöka, skall hon se min pipa röka* (Bellman VI s. 214). Moberg anför som ex. i sin grammatik s. 264: *Om min far (i st. för ni, min far) kände hennes egenskaper så väl som jag, skulle han*

¹ Strindberg, Komedier och enaktare. Saml. skr. 25, 1911.

Former för omskrivning.

På området för de 'allmänna titlarna' i y. nsv. fortfar den utveckling, enligt vilken titlar, som förr varit förbehållna högre eller högsta samhällslager, bli använda i en allt vidare krets. Den har skridit så långt, att titeln *herre* antagligen — och ur demokratisk synpunkt är detta att hoppas — snart kommer att användas i samma omfattning som engelskans *mr*, utan några gränser nedåt. Mer iögonfallande är dock utvecklingen, vad beträffar de kvinnliga titlarna, i det att de mindre förnäma helt trängas undan.

Långt in på 1800-talet är titeln *fröken* ett adligt privilegium, 'hedersbenämning', säger Dalin. Därefter i rang kommer *mamsell* (även *mademoiselle*), enligt nyssnämnda författare 'ogift fruntimmer av medelklassen'. Den gamla titeln *jungfru* eftersträvas med iver av 'frustugepigan Elsa' (Argus II s. 83) och pigorna Malena och Ingeborg i Fru Rangsjuk (s. 405). — Men 'mamsell Ulla' Winblad svarar ett 'hut'! då hon blir kallad 'Jungfru' (Bellman V s. 131). Hjälten i Det går an är i ett svårt bryderi, då han vill bestämma samhällsställningen hos en kvinnlig medresande, som bytt sin hatt till en sjalett. *Frågades alltså: var denna passagererska mamsell eller jungfru? Och i hvilketdera fallet, huru kom det sig att hon bytt om huvudbonad* (III s. 83). Skillnaden mellan de ofrälse mamsellerna och de adliga frökarna slopades på 1860-talet — därtill behövdes dock en stor apparat, agitation i tidningspressen m. m., här i Finland upptogs frågan t. o. m. i en lantdagspetition. — Numera gör även den forna *jungfrun*, — enligt Dalin 'titel som gives ogifta kvinnor af ringare klassen' — anspråk på titeln *fröken*.

Att de gifta kvinnorna ej gåvo de ogifta efter

i strävan efter titlar, intygas redan av O. v. Dalin. *Men förr gjorde Hustrurna slikt mer än nu, Då hette de Mor, och nu heta de Fru* (Poetiska Arb. 2, s. 331); *Hustru Clara, som nu var blifven madame* (Argus II s. 150); *Hustrur, som en tid förut med heder hette kära Mor, få då alterationer, om de icke blifwa hälsade för Fruer eller Madamer* (Argus I s. 135). Som bevis på den utmärkta Gretas anspråkslöshet ännu i framgångens dar, då ladugårdsarrendet blivit givande, berättar Almquist (II s. 329): *När grannarna ville kalla Greta madam och somliga sade fru syntes hon småförargad och svarade: Jag har hittills varit mor med äran och hoppas fortfara så till döddar.* Dalins ordbok upptar *madam* som 'benämning, som gives gifta hustrur och enkor af den ringare folkklassen'. I en artikel 1848 framhålles emellertid, att skillnaden mellan *fru* och *madam* 'är så prekär och så ofta ger anledning till förlägenhet i valet'¹. I nusvenskan torde svårigheten också vara minskad, genom det senare tilltalsordets tillbakagång.

Om den i originalspråket med *mademoiselle* lika ställda *madame* i svenskan tillhör en lägre samhällsklass, så innehar det förr även till adliga gångbara *monsieur* (*Monsieur Gyllenlood* 1682, Ramsay s. 63) numera en ännu lägre rang. *Munsiör* användes i Argus (II s. 80, 81) till drängen Balzar; *Monsieur Truls* kallas likaså drängen i Fru Rangsjuk (s. 403, 406), men när en gammal kamrat senare försöker med ett *monsieur bokhållare*, får han lära sig mores: *Dra ända till pockers, din talglymmel, med din monsieur! vet du inte hut, att kalla folk af distinktion så?* (s. 452). Enligt Hellquist² begagnas formerna *munsjör* och

¹ Cit. enl. Östergren, Möjligt o. omöjligt i den språkliga utvecklingen. S. o. S. 13 s. 266.

² Hellquist, Studier s. 17.

mossjö — åtminstone under förra hälften av 1800-talet — till hantverksgesäller samt — av en äldre generation väl ännu — formen *munsjör* även skämt samt i betydelsen gynnare o. d.

Av dessa allmänna titlar stå utan artikel vid tal: *fröken*, *mamsell*, *madam* (och *monsieur*). Ett undantag hos Blanche (s. 9): *Mamselln ska ut i verlden*. — Bestämda formen av *herre* heter oftast *herrn* vid tilltal i y. nsv. riksspråk. Hos Bellman läser man dock (III s. 45): *Förblifver nådige herrens tjenare*. Livijn har: *Jag tror att herren mår illa* (Saml. 33 s. 22).

Vid artigt tilltal brukas i synnerhet på 1700-talet ofta poss. pron. *min* framför *herre*, *fröken* och *fru*. *Jag kan intet se hvad min Fröken menar* (Den Afundsjuke s. 85); *Vågar jag min fru inviga Tvenne platser — tag då dem* (Bellman VI s. 98); *Ack, jag tillber min herres förträfflighet* (Thorild S. o. W. II s. 370); *Min herre har då haft många lidanden* (Blanche s. 217). Inflytandet från franskan, vilket medverkar till att dessa uttryck äro så vanliga i konversationsstil — medan jag t. ex. ej ur y. nsv. funnit något belägg på 'Min jungfru' — framträder än tydligare i vändningar som de följande: *Nog kunde Min herr Censor tyks mig låta stå något litet Spitz-Ord ibland* (Argus II s. 157); *Hade jag ej nyss förut fådt läsa Min Herr Metaphysici grundeliga anmärkning* (1770-talets början, Saml. 34 s. 208). Under 1800-talets lopp avtar med det franska inflytandet bruket av *min herre* o. s. v., och f. n. förekommer detta tilltal mest vokativiskt.

Liksom än i dag användes den enkla formen *fröken* vid artigt tilltal under hela y. nsv. perioden, t. ex. *Men kanske fröken vet* (Brynhilda s. 182). *Herrn* och *frun* förekomma även: *Hvar har Frun kommit över de där banden?* (Kexél s. 188); *Hjärt-*

ligt han beder att frun och mamsell vilja (Bellman V s. 253). De äro dock icke fullt hemmastadda i elegant stil, utan vanligast i tal av obildade. Under 1700-talet avhjälpes detta genom att ett artigt epitet tillfogas. *Talte hon rätt mycket till nådiga fruns advantage och utlät sig bland annat att nådiga frun förtjenat det hedersteg*, säger greve Valentin till fru Rangsjuk (s. 433). *Om ej nådig herrn tager illa upp* (Bellman III s. 40). *Frun mins sjelf*, säger den fattiga kamrerskan i Envallssons Julaftonen (s. 34), och grosshandlarfrun knotar avsides: *Tänk att hon inte vill kalla mig nådig fru en gång.*

Mot medlet av 1800-talet ha både *herrn*, *frun* och *mamsell* som tilltalsord fått en något simpel klang. Vid artigt tal är det därför nödvändigt att tillfoga namnet, vilket för övrigt kunnat förekomma redan i äldre tid, t. ex. *Jag mente, att Herr Styrbjörn kände oss inte* (Den Afundsjuke s. 138); *Jag lofvar herr Blomberg att af mitt kvartal betala* (Bellman III s. 320). Almquist låter Greta säga till sin matmor: *Men det ber jag frun, att fru Holmelin ville komma ut och hälsa på oss.*

Vid titlar av typen *Ers Nåd* förekommer även i y. nsv. ibland enkelt 2 pers. pl. poss. pron., om ock *Eders*, *Ers* är vanligare, t. ex. *Er Nåd* (Dalin Poet. II s. 275), *era nåder* (Bellman I s. 244), *Eder* (jämte *Eders*) *Excellence* (Leopold 1795, Saml. II s. 119). 3 pers. pron. blir vanligt vid dessa uttryck. Redan i Brynhilda säges: *Med Hennes Höghets lof!* (s. 181). Hos Leopold (III s. 127) växlar på samma sida *Ers Nåd* och *Hennes Nåd*. Moberg (s. 265) skriver: 'Hans Majestät = Ers Majestät — Hans Excellens = Ers Excellence'.

Överhuvud kan man anse, att titeltypen *Ers Nåd* under y. nsv. tid går tillbaka. *Majestät* bibehålles

som titel för regerande furstar; till övriga medlemmar av kungliga hus användes *Höghet*, vilket som 'tit. honor' omnämnes redan i Sahlstedts ordbok. Titeln *Excellens* tillkommer enligt Dalins ordbok i y. nsv. ända till Gustaf III:s tid riksråden, senare statsministrarna och personer, som av konungen utnämnts till excellenser.

Bruket av *Nåd* som titel avtar i det hela under den y. nsv. periodens lopp. Enligt Dalins ordbok — och enligt de ex. jag funnit tyckes detsamma gällt i slutet av 1700-talet — tilldelas den gifta adliga damer och genom missbruk även andra fruntimmer av stånd. *Om nu herr generaldiktatoren och hennes nåd skulle behaga att antaga mig till måg*, säger friaren i Fru Rangsjuk (s. 462). *Vad jag beklagar att ers nåd icke befinner sig väl* (E. F-C. Fosterbröderna I s. 109). *Jag är icke hennes nåd, utan fru Stephensen rätt och slätt*, förklarar 'kvinnan av folket' hos Marie Sophie Schwartz. (I s. 44). — Där emot brukas *Nåd* blott 'af ringare personer till och om män av hög rang', t. ex. Kexél s. 206: *Å jo, skrek han till, det går intet an, att Hans Nåd går till fots i del här stārka blåsvädret, om intet Hans Nåd vill låna sig ett par andra ben.*

Också de prästerliga titlarna försvinna småningom. *Vördighet*, riktat till lägre präster, betecknas redan av A. F. Dalin som föråldrat, *Ärevördighet* brukas 'skämtvis', *Högvördighet*, till biskopar, teologiedoktorer m. fl., är ännu 1850 fullt kurant.

Andra döende titlar av denna art kunna användas mer eller mindre skämtsamt. *Ers höggrefliga höga herrlighet* måste i Fru Rangsjuk 'generalrikskattmästaren hos Stora Mogul' tituleras. I 'Petis och Telée'¹ (s. 285—292) kallas greven *hans nåde, hans*

¹ C. I. Hallman, Petis och Telée. Saml. skr.

greflighet, hans herrlighet och hans magnificens. Samma roll spelar ers högvälborenhet. O. v. Dalin skriver (Witt. IV s. 21): *Eders Kärliga Nåd och Nådiga Kärlighet. Eders klokhet* tituleras trollkarlen i Den Afundsjuke (s. 107, s. 157). Bellman (II s. 42) har *eders förträffelighet*.

Då de allmänna titlarna *herre* och *fru* användas endast i nödfall, uppträder i deras ställe en skiftande mångfald av speciella titlar, vilka utgöra den vanligaste formen för omskrivning i y. nsv. 'Då titeln förekommer som pronominent tilltalsord, nyttjas i allmänhet slutartikeln i yrkes-, ämbets-, stånds- och bördstitlar'¹. Som undantag nämner Linder, utom tilltalsord vi redan behandlat, främmande ord på *-n* med tonvikt på slutstavelsen, latinska på *-us* och (vanligen) sammanställningar på *-man*. I synnerhet i äldre språk finna vi dock avvikelser från dessa för nusvenskan gällande regler. *Herr Brukspatronens ödmjuke tjenare*, undertecknar Linné 1767 (Svenska Parnassen I 2 s. 238). Kexél I s. 164: *Capitainen tänkte låta*; s. 166: *Capitain måtte veta*. Ännu Strindberg har på samma sida *baron* och *baronen* (S. skr. 25 s. 314).

Relativt sällan fogas vid tilltal namnet till en titel av detta slag.

Ibland stå även dessa titlar med poss. pron. *min*. Som led i satsen förekommer rätt ofta i äldre tid t. ex. *min greve, min baron*. — *Jag har den äran skicka min professor en kopia — min professor mins . . .*, skriver Ehrensvärd 1783 till Sergel (Förh. o. upps. 25 s. 203). 1838 skriver Tegnér till en väninna: *Jag har haft den äran och nöjet att emottaga min älskade Landshöfdingskas bref* (Saml. 18 s. 24). — J. G. Hallman har *min konung, min drott-*

¹ Cit. Linder, Regler och råd s. 38.

ning, min kung täcks nådigt höra (Hans. 19 s. 41); Hesselius har *prins* och *prinsessa* både med poss. pron. och i bestämd form, *Wet Printzen icke af* (s. 64).

Talspråket använder ofta endast titeln, i brev tillfogas nästan alltid ett *herr* eller *fru*, förr även ofta ett attribut. I äldre brevstil förekomma talrikt kombinationer av titlar, t. ex. *Herr Öfverste Löjtnanten och Riddaren* (Tawast s. 68). *Min Nådige Herr Barons och Generalens tjenare*, undertecknar Leopold ett brev till Armfelt (Saml. 4 s. 191). Från 1823 härstammar sammanställningen: *Högvälborne Eders Excellences och Grefvens . . . Tjenare* (Förh. o. Upps. 12 s. 179).

En yttring av svenskans utpräglade förkärlek för appellativa tilltalsord är det sakförhållandet, att den t. o. m. ibland låter ett *yrkesnamn* ersätta titeln vid tilltal. På den vägen har t. ex. *grosshandlare* blivit en stående titel, som tilldelas snart sagt vem som helst, så sjömannen 'Rika morbror' hos Blanche. — Ehuru detta bruk av yrkesnamn, såsom Cederschiöld¹ framhåller, ej gärna uppträder i skrift, finna vi hos Blanche med hans lediga språk några exx.: *Hvad tror kyparn sjelf, som är gammal politicus?* (I s. 51) — *Om inte sjöman Viger har tand för tunga, så ska jag . . .* ('Enda barnet'² s. 70). — I dagligt tal kan man rätt ofta få höra *trädgårdsmästarn, skräddarn, stassbudet* o. s. v. 'Det påstås t. o. m., att en ung domare under ett uppehåll i rättens förhandlingar frågade den anklagade: Har tjuven lite snus?'³.

Bruket av *fruntimmer* erbjuder en nödfallsutväg, då det är omöjligt att välja mellan titlarna *fröken*

¹ Cederschiöld, Om sv. som skriftspråk s. 84.

² Blanche, Enda barnet och andra berättelser, Åhlén & Åkerlund 1915.

³ Cit. Cederschiöld, Om sv. s. 84.

och fru. Man finner det redan hos Blanche (I s. 217): *Fruntimret har då haft lång väg att gå*. 'Bodbetjänarna i Stockholm ha tagit sitt parti och säga *fruntimret*', vittnar de Geer. -- Numera torde *damen* vara vanligare.

Övriga uttryck, vilka kunna stå som satsdelar vid tilltal, äro smekord m. m. I äldre tid tillfogas även här ofta poss. pron.: *Kan min Ängel minnas sin barndom?* (Sprätthöken s. 146); *Hvad hör jag af min Wän?* (Brynhilda s. 145); *jag är alltid min wärdaste Wäns tjänare* (1766, Saml. 3 s. 74); *In i polskan med min gubbe!* (Blanche I). I nyaste tid tyckes slutartikeln föredras, t. ex. *Här skall lilla pyret få höra* (Prästens barn¹ s. 130). — Till den galanta terminologien hör uttrycket *min nådiga*. *Om min nådiga den minnes* (Bellman IV s. 354); *måste min Nådigaste höra dem sjungas* (Kexél s. 209). Emilie Flygare-Carlén har: *Var det limonad, min nådiga befallde?* (Fosterbröderna I s. 80) — Bellman skriver (VI s. 165): *Såleds kan min nåd intaga*.

Förnamn användes rätt ofta i st. f. *du*, dels mellan familjemedlemmar och nära bekanta — dock knappast mellan män inbördes — dels i nusvenskan till jungfrur o. s. v. Detta tilltal kan snarast betraktas som en medelväg mellan duande och titulerande. De stockholmska tjänsteflickorna uttalade nyss på ett möte i titelfrågan, att frun i huset gott kunde begagna förnamnet; andra hade däremot ingen som helst rätt att säga Karin och Lisa o. s. v. — Från 1700-talet finner man med poss. pron.: *Mig gläder det jag hör min Birger sig besinna* (Erik och Valdemar s. 131); *Men min Eglé kan se hans lifligt sanna bild* (Leopold I s. 153). Men även utan *min*

¹ Ossiannilsson, Prästens barn, 1916.

förekommer det. Bellman försäkrar i ett brev: *Förr skall solen sluta skina än jag glömmar Wilhelmina* (IV s. 370). — Cederschiöld¹ anser denna 'ovana' höra till dem, som mindre framträda i skrift än i tal. — 1837 skriver Fredrik Dahlgren till vännerna i hembygden: *Jag har velat tala om denna ändring af min plan, på det Ulla och Malin ej måtte tro och tänka som så* (Ransäter s. 226), och i ett av svaren heter det med en omotiverad övergång: *nu blir jag ej nöjd förrän Fredrik tydligt och omständligt meddelat oss dina framtida planer* (s. 236). — *Jag har det hopp att Lenheim lär förstå att bära vördnad . . .*, säger Julie till friaren i Silverstolpes pjäs (II s. 171). I senare tid begagnas *tillnamnet* i st. f. *du* till 'ringare folk' — för att använda A. F. Dalins terminologi. — Även för- och tillnamn förekommer i nusvenskan, t. ex. i lärares tal till eleven. Redan i Erik och Valdemar finnes denna omskrivning. Birger säger (s. 51): *Knut Jonssons hjärtelag är värdigt at berömma Jag hemlig fruktan bär för ditt hämndfulla mod.*

Dess som tilltalsord uppträder ända in på förra seklet. Enligt S. A. O. B.² är bruket av denna form framför allt utmärkande för senare hälften av 1700-talet och början av 1800-talet, och har i synnerhet tillhört dels den stela, kurialmässiga stilen, dels den vittra, särskilt poesien. Dock heter det t. o. m. i Vill-hierna, som söker följa tidens talspråk: *Jag fruktar at min väns oachtsamhet Uti des tal har hafft en påfölgd* (Wänkiär till Sorgfrij s. 246). Ännu ett par ex.: *Jag vet hur högt min mor behagar . . . , At med dess namn mitt arbete prydes* (1757, Bellman VI s. 7); *Ett ord som kan besegla alla E. M:s*

¹ Cederschiöld, Om sv. s. 83.

² S. A. O. B., D 813.

företaganden och göra dess ära odödlig (Scheffer till G. III. S. A. H. 1886 VI s. 126); *Jag vet at Herr StatsSecreterarens göromål nästan upptaga alla dess stunder, men jag känner äfven dess lyckliga förmåga att arbeta* (1803 Sv. bref s. 64). Ännu 1844 skriver Runeberg (E. skr. II s. 307): *då jag från herr baron fick emottaga samlingen af dess poemer.*

Ett tecken till huru betungande de ständigt återkommande titlarna kändes, är bruket av *H. H.*, *S. T.*, *S. H. T.*, o. a. i brev förekommande uttryck. I synnerhet under förra hälften av 1800-talet uppträder förkortningen *Tit.* eller *T.* — *S. T.* *Tillåt mig detta vänskapens språk utan titulatur. Visa mig samma vänskap Jag tackar förbindligast för T. bref och löfte o. s. v.,* skriver Samuel Ödmann till Wallmark 1815 (Saml. IV s. 134); i ett tidigare brev har han använt *Hr. K. Bibliothekarien.* Hos Tegnér är *T.* rätt vanligt. T. o. m. till den gamle Rosenstein skriver han: *Jag är nöjd blott T. tillåter mig att då och då få anförtro åt T., som åt en far, mina önsknningar eller mina bekymmer.* (I s. 54). För Brinkman förklarar han: *Ursäkt mitt T. Jag har vant mig därvid och anser titulaturen i bref som i lefvernet för temligen likgiltig* (I s. 196).

S. A. O. B.¹ anför exempel, där *De* använts av svenskar (Tegnér, Reuterdaahl, Topelius) i korrespondens med danskar och norrmän.

Det ligger nära till hands för en talande att använda indefinita pron. *man* i syfte att innefatta både den direkt tilltalade och andra. Benedictus Olai² använder i 'En nyttigh läkare book' 1578 ömsevis *man* och *tu* i sina råd: *tå skal man binda*

¹ S. A. O. B., D 837.

² Noreen & Meyer, Valda stycken.

både låren medh itt starckt snöre eller band, hardt så lenge tu läser ena reso Fadher vår (s. 30). Redan i *Den Afundsjuke* har jag funnit belägg, där *man* direkt ersätter 2 pers. pron. Herr Kalf yttrar till Ramborg: *Se, bon soir Madame, huru befinner man sig i dag?* (s. 96). Detta uttryckssätt tillhör vardags-språket. *Man känner ju Fru Överstinnan Lyra?* frågar Baronén hos Silfverstolpe (II s. 174). *Tjusande fru Landsberg, har man spisens värmeapparater i god ordning?* interPELLerar unga baronen 'husfrun' hos Emilie Flygare-Carlén (Cissi s. 41). Hos Blanche finna vi flere belägg. *Hur befinner man sig, mina nådigaste fröknar Silverklink och Knipenstrut? Hur mår man, min sötaste mamsell Stafvander?* hälsar magister Bläckstadius (s. 200). Att *man* åtminstone i vissa situationer var mycket ohövt, belyser bl. a. följande episod. Greve Kalvhuvud till herr Klavér: *'Hur heter man?'* *'Kalvhuvud', svarade vår hjälte.* *'Hur heter ni, mente jag?'* ropade greven häftigt. *'Mitt namn är Klavér'* (Enda barnet s. 90).

Ett artigare sätt att undvika betitlingsvårigheterna är att använda passiv verbform, vilket visst är rätt vanligt i talspråk. Detta är en av de utvägar, som Albert i *Det går an* tillgriper i sin vanda: *Var det icke denna, som mamsell Sar — hm — var det icke just den här, som behagades? — Vets de' inte hut, så fås de' gås ut!* anføres av Cederschiöld¹ såsom begagnat till en envis tiggare av 'en i sin vrede ännu hövlig gammal herre'.

Egendomligare är bruket av *vi* som tilltalsord till en person. 'Ursprungligen innesluter den talande sig själv i klandret, liksom för att mildra dess skärpa'.² Detta stadium finna vi t. ex. redan i Sprätthöken.

¹ Cederschiöld, Om sv. s. 84.

² Cit. Tegnér, T. infl. på sv. s. 314.

Betjanten Lasse säger s. 202: *Ja kiära Grefve, vi ha förplumpat oss i siu fanders måtto.* Hos Blanche säger en klädmäklare hånfullt till sin fosterson: *Ha vi råkat i onåd hos vår prinsessa?* (s. 123). Senare kan verbet med bestämningar stå i sing. *Tycker vi det är fasoner att se ut som en mjölad sill i synen?* säger doktorn till Kerstin i 'Ett gammalt borgarhem'¹ (s. 220). Linder² omnämner en genitivform som använts av en känd lärare i Linköping: *Hur står det i Vi's bok?* Fullt hövligt är *vi* icke som tilltalsord, snarare har det en en vänlig, något nedlåtande klang. Tegnér omnämner dess förekomst både i tyska och svenska skolhistorier. Nu tyckes det på en del håll anses speciellt betecknande för läkares språkbruk, då de tala till patienter. På tal om den unga medicinekandidatens uppträdande skriver Lucas bl. a. i Dagens Press 1917: 'Till apparaten hör även talandet i första person pluralis: vi skall se och vi skall göra så eller så. Men kanske han blir litet försiktig ändå just härutinnan. Ty alldeles nyligen hörde han om en ung dam, som var sjuk, men ej dess värre än att hon log överljuddt och gjorde den konsulterande läkare, som sade: „nu skall vi gå och lägga oss“, rätt generad, när han begrep hvad han sagt'.

Vid hänvändning till flere spelar omskrivningen icke en lika framträdande roll som i sing. Några uttryck äro dock mycket vanliga. *Herrarne täcktes förlåta* (Kexél s. 252); *Har den äran dricka gunsti herrarnas skål* (Bellman I s. 24). På 1700-talet kan *de* förekomma jämte plural titel, t. ex. *Den lust och åhåga, som Herrar Baronerna hafva till fortifikationen, rönes nogsammligen däraf, att de redan i*

¹ Jeanna Otherdahl, Ett gammalt borgarhem.

² Linder, Om tilltalsord s. 22.

så unga år engageradt sig vid denna ädla Krigs-öfningen (Dedikation 1737, S. A. O. B., D 836). Ännu Bellman har: *Hvad herrarne de mena Begriper intet jag* (IV s. 290), *Och jungfrurna, minsann, de städa allt för snällt* (V s. 303).

Som sammanfattande omskrivning är 'herrsskapet' mycket vanligt i y. nsv., t. ex. *En sådan vacker egendom som likväl herrskapet har* (Fru Rangsjuk s. 413); *Vet herrskapet hvad hände? Just som ni trätte mest* (Bellman IV s. 75). Anna Maria Lenngren har t. o. m. som satsdel en form med poss. pron.: *Mitt herrskap väl begripa kan* (s. 170).

Slutord.

Av det föregående torde med all tydlighet framgått, i vilken ofantlig utsträckning omskrivning använts vid tilltal i svenskan. Vi ha sett fall, där den står i stället för 2 pers. sing. *du*. Dock är detta numera ej så vanligt som i ä. nsv. Överhuvud kan man väl utan att beskyllas för överdriven optimism fastslå, att här äger rum en sund och naturlig utveckling — eller rättare återgång — till pronominent tilltal.

På området för 2 pers. pron. i pl., riktat till en person, är ställningen värre. Det är här, som omskrivningen gjort sig mest gällande, och här har den också blivit mest tryckande. Utomordentligt ofta tillgriper svenskan denna vid tillfällen, då andra språk ogenerat använda *De, Sie, you, vous* o. s. v.

Alldeles opåttalt ha dessa missförhållanden dock ej fått råda. Under senaste halvsekel har det gjorts energiska försök att stävja dem. Redan 1844 be-

kämpar L. de Geer¹ energiskt titelmissbruket och förordar *ni*. Utom den titelsjuka, som är en naturlig följd av titlarnas ständiga bruk i tal, framhåller han med rätta, hur en mening som *Ack, om ni visste hur jag älskar er!* förlorar, ifall man i den insätter en lång titel, t. ex. *fru överstelöjtnantskan*. 'All poesie blir därigenom förhånad i det verkliga lifvet'. Författarna ha nödgats bryta denna boja, och därigenom förlorar varje skildring i sanning. 'På allt hvad dramatik heter verkar detta rent af förstörande. Med ett ord: detta överflöd eller snarare brist på 2 pers. pron. borttager lika mycket poesie ur verkligheten som verklighet ur poesien'.

De Geer påpekar ännu en omständighet, som står i samband med denna brist och som spelar en stor roll i umgängeslivet. 'Den här så allmänna brorskålen eller duskapet lider af det olyckliga titulerandet'. Från att egentligen ha uttryckt aktning och vänskap har den övergått till ett medel att slippa 'det olidliga besvär i sammanlefnaden, som uppkommer genom ett beständigt upprepande af titlar' — med den följd att 'de prerogativ, man borde uteslutande tillägna sina utvalda vänner, därigenom vanhelgas'.

Författaren till 'Det svenska folklynnet'² framhåller en annan synpunkt: 'Just *formen* för umgänget människor emellan är av en utomordentlig betydelse för känslan av personlig trevnad. Och denna form är i vårt land så stel, tillkonstlad och onaturlig som gärna vara kan — i all synnerhet vid den dagliga beröringen mellan olika samhällsklasser eller mellan överordnade och underordnade och

¹ Louis de Geer, Om andra personen i svenska språket.

² Gustav Sundbärg, Det svenska folklynnet. Sthlm 1911, s. 119.

mellan äldre och yngre'. Professor Sundbärg anser t. o. m., att detta är en medverkande orsak till emigrationen. 'Vi skulle vinna en oändlig fördel gentemot Amerika, om vi även hos oss, som hos andra folk, kunde åstadkomma ett *gemensamt tilltalsord*, som kunde användas lika av hög och låg'.

Det är sålunda många skäl, estetiska, sociala, m. fl. som tala för ett avskaffande av den ständiga omskrivningen vid tilltal. Försök i denna riktning ha ej heller saknats. 'I synnerhet mot slutet av 1850-talet bildades Ni-föreningar, kanske även I- och De-föreningar — somliga med straffbestämmelser för olydiga eller glömska medlemmar — i stor mängd och i nästan alla delar av landet. Det har ock varit fråga om att inlämna en petition, naturligtvis en jättepeticion, till konungen. Ja, en ivrare gav uttryck åt den förhoppningen att den svenska bildningens högste representant måtte vid något tillfälle uttala sin vilja, sitt *varde Ni*'.¹ På 1800-talet upptogos dessa strävanden med energi. Ivรarna för det danska *De* hade emellertid ej framgång, och även *ni* har haft en svår dust att utstå. 'Ni-reformen föreföll naturligtvis i början häpnadsväckande och omöjlig att genomföra, för många avskyvärd'.²

I skrift har *ni* (*Ni*) numera rätt allmänt trängt in på områden, där titlarna förr suveränt härskade. 'Därvid passar man dock gärna på att emellanåt inskjuta titeln (eller titeln jämte namnet) såsom parentetisk vokativ, tydligen för att förmildra det stötande, som *Ni* ännu kan innebära för en och annan'.³

I motsats till vad fallet var i ä. nsv., är det tal-

¹ Cit. Linder, Om tilltalsord, s. 5.

² Cit. Olof Östergren, Möjligt och omöjligt i den språkliga utvecklingen, Språk o. Stil 13, s. 206.

³ Cit. Cederschiöld, Om sv. som skriftspråk, s. 85.

språket, som i nusvenskan gynnar omskrivningen vid tilltal. *Ni* är dock rätt vanligt mellan jämnåriga, men kommer ej gärna i fråga vid tal till äldre och överordnade personer. Det individuella språkbruket växlar för övrigt i hög grad. Östergren anser, att bruket av *ni* i Finland är friare än i Sverige. Han påstår t. o. m., att studenter här kunna tilltala professorer med *ni* — åtminstone enligt min erfarenhet ligger detta dock långt bortom möjlighetens gränser.

Det är svårt att med bestämdhet uttala sig om den sannolika vidare utvecklingen av tilltalsskicket. Hjalmar Söderberg anser (i en artikel i D. N. våren 1916), att *ni*-reformen rent av gjort fiasko, gått tillbaka på de sista tjugu åren. Dock kan man ännu hoppas på en annan utgång. *Ni* har ett starkt stöd i sin ökade användning i skrift, likaså i det sunnda förnuftet — om detta tillåtes spela någon roll härvidlag. Det eftersträfvansvärda målet är en ordning lik den, som är rådande t. ex. i danskan, där *du* användes till släktingar och nära bekanta, äldre och yngre, *De*, med få undantag, till alla andra.

KÄLLFÖRTECKNING.

- Almquist, C. J. L.*, Svensk språklära, 3 uppl. 1840.
—, — Törnrosens bok, utg. Ruben G:son Berg, II Folklifs-berättelser, III Noveller.
Arkiv för Nordisk Filologi.
Asteropherus, Magnus Olai, En lwztigh Comoedia widh Nampn Tisbe, Acta Arbogiæ 1610, utg. Ernst Meyer Stockholm.
Aurivillius, Eric, Grammaticæ suecanæ specimen 1684, utg. G. Stjernström, Uppsala 1884.
Barr, Knut, Olof Broman, Vår första romanförfattare. Stilpho Thorgilssons historia (före 1710). Saml. 18.
Beckman, N., Bidrag till kännedomen om 1700-talets svenska, Arkiv XI s. 251.
Beckman o. Saxén, Svensk språklära 1905.
Bellman, Carl Mich., Samlade skrifter I—VI. Sthlm 1879. Bet. Bell.
Bergman, Fredrich Th., Psyches Sång- åkk Frögde-spel (uppf. 1689). Lejonkulans dramer, utg. E. Ljunggren o. E. Pollack (Camille) 1907—1912, Sv. litt. sällsk. skr. s. 55—110. Bet. Psyche.
Beronius, J., Rebecka, Linköping 1674, Hans. 21: 323—376. Bet. Reb.
Birgittas autograf. Hskr. 1630, Noreen, Altschwedisches Lesebuch.
Blanche, August, Teaterstycken, Sthlm 1871. Positivspelaren (1843), En trappa upp och på nedra botten (1843), Magister Bläckstadius (1844), Stockholm, Westerås och Uppsala (1845), Läkaren (1845), Rika morbror (1845), En födelsedag på gäldstugan (1846).
Boivie, P. G., Svensk Språklära, 2 uppl. 1843.
Botin, And. af, Svenska Språket i Tal och Skrift (1777). 2:dra uppl. 1792.
Brahe; Per, Bref från och till Per Brahe (1632—1679) af K. K. Tigerstedt, I Hfors 1880, II Åbo 1888. Bet. P. B.

- Brasck, S.*, Acta et martyria apostolorum, thet är en tragico-comoedia om apostlarnas gärningar etc., Linköping 1648. Hans. 22: 105—213. Bet. Ap.
- , Mars germanicus victus etc., Linköping 1649. Hans. 22: 215—303. Bet. MGV.
- , Filius Prodigus. Thet är een comoedia om then förlorade sonen, Linköping 1645. Hans. 22: 1—103. Bet. FP.
- Bref, några, från början af 1600-talet. Sv. litt. sällsk. i Finl. Förh. o. Uppsatser 13. 1899.
- , strödda, från svenskar i Italien, utg. Enni Lundström, Göteborg 1914. Bet. Sv. bref.
- , valda, till M. G. de la Gardie från fränder och vänner 1656—1678. Hist. tidskr. 33.
- Börk, I. A.*, Apollos Sårge-spel (1688). Lejonkulans dramer.
- , Darius, drama, uppf. 1688, utg. K. F. Karlson, Sthlm 1874.
- , *Vidman, Johan, Törnquist, G. J.*: Lykko-Prijs uppf. 1689. Lejonkulans dramer.
- Cederhjelm, Carl Wilh.*, Brutus, Sorgespel af Voltaire, öfvers., Sthlm 1739. Hans. 11: 175—231.
- Cederschiöld, G.*, Om Erikskrönikan, Göteborg 1899.
- , Om svenskan som skriftspråk.
- Celsius, J.*, Comoedia de Disa, Uppsala 1687. Saml. 13: 21—46. Bet. Disa 1687.
- , Tragedien om Örpheus och Eurydice (uppf. 1687), utg. Preben Nodermann. Lund 1901. Bet. O. o. E.
- Cherberus, J.*, Andelig Prosopodeiæ dickt, Westerås 1642. Hans. 21: 205—235.
- Chronander, J.*, Bele-snack etc. Åbo 1649, Hans. 21: 93—200. Bet. Bele.
- , Surge eller Flijt och oflijtighetz Skodespegel, utg. Åbo 1647, Hans. 21: 1—91. Bet. Chr. Surge.
- Columbus, S.*, En Svensk Orde-skötsel, utg. Bengt Hesselman. Uppsala 1908.
- , En Svensk Ordeskötsel, utg. Stjernström o. Noreen 1881.
- , Mål-Roo eller Roo-Mål. Medlet av 1670-talet. Hans. 2.
- , Samlade Witterhetsarbeten. Hans. 2.
- Dahlgren, Lotten*, Ransäter.
- Dalin, A. F.*, Ordbok öfver Svenska språket 1850.
- Dalin, Olof v.*, Brynilda eller den olyckeliga kärleken (1738). Witt. arb., 2:dra bandet, s. 144—202.
- , Den Afundsjuke, uppf. Sthlm 1738. Witt. arb. 1767, 2:dra bandet, V s. 51—140.
- , Poetiska arbeten I, II, Sthlm 1782.

- Dalin, Olof v.*, Then Swänska Argus 1733, 1734, I, II, utg. B. Hesselman o. M. Lamm 1910—1914.
- Ekeblad, Johan*, Bref, utg. N. Sjöberg I, II, Från Kristinas och Cromwells hof, Sthlm 1911—1916. Bet. J. E.
- Envallsson, Carl*, Julaftonen eller Den fattiga enkan, Sthlm 1801.
- , Slåtterölet eller Kronofogdarna (1787), Svenska Parnassen II, del 2 s. 306—342.
- Florez och Blanzeflor, Hskr. 1430—1450, utg. Klemming. Bet. Fl.
- Flygare-Carlén, Emilie*, Fosterbröderna. I, II, 1915.
- , Cissi och Grevinnans favoritnyck, 1916.
- Frese, Jacob*, Valda skrifter, utg. Arvid Hultin. Sv. litt. i Finl. 52. 1902.
- Fries, Ellen*, Teckningar ur Svenska adelns familjelif i gamla tider, I 1895, II 1901.
- Frijerij, ett rätt metodiskt, stält under samtal emellan monsieur och jungfrun o. s. v. Tryckt 1683. Saml. 13.
- Gardie, Jakob de la*, Bref till Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, Hist. tidskr. 29. Bet. H. T.
- de Geer, L.*, Om andra personen i svenska språket 1844. Valda skrifter I.
- Gustaf I:s registratur III, IV, 1526, 1527.
- Gustaf III:s skrifter tillika med dess brefväxling III, Sthlm 1807.
- Gyllenborg, Carl*, En bättrad Vill-hierna och En trogen vänskap, öfvers. 1721. Hans. 5: 243—366.
- , Svenska Sprätthöken, Sthlm 1737. Hans. 5: 127—141.
- Gyllenborg, Olof*, Hans. 5.
- Hallman, Johan Göstaf*, Erik och Waldemar, sorgespel, omkr. 1725. Hans. 19: 1—151.
- Hallman, C. I.*, Tillfället gör tjufven, 1783. Saml. skr. 1853.
- , Petis och Telée. Saml. skr.
- Handlingar rörande Skandinaviens historia V. Bet. Handl.
- Hellquist, E.*, Studier i 1600-talets svenska. Bet. Studier.
- Hesselius, Andreas*, Eric den nionde eller Helige, 1740.
- Historiskt Bibliotek II, utg. Carl Silfverstolpe, Om hertig Carl och rådsherrarna. Bet. Hist. Bibl.
- Hjärne, Urban*, Rosimunda, uppf. 1665. Hans. 3. Bet. Ros.
- Holofernes och Judit, ett drama från reformationstiden, utg. Otto Sylwan. Sv. litt. sällsk. 16 (förf. c. 1599). Bet. Hol. o. Jud.
- Horn, Agneta*, Lefverne, c. 1657, Efter Ellen Friis efterlämnade manuskript, utg. m. tillägg af Sigrid Leijonhuvud, Sthlm 1908. Bet. A. H. 1.
- Hylén, J. E.*, Personligt pron. i tilltal, Språk o. Stil 10.

- Ihre, J.*, Glossarium Suio Gothicum, Upsala 1769. Bet. Gloss. sui.
- Kellgren, Joh. Henr.*, Samlade Skrifter I, III, Sthlm 1811.
- Kexél, Olof*, Bergslags-Fröken eller Rivalerne, uppf. 1789, Samlade skrifter I 1837.
- , — Capten Puff eller Storprataren, uppf. 1789. Saml. skr. I.
- Klemming*, Sveriges Dramatiska Litteratur t. o. m. 1875. Bibliografi. Svenska fornskriftssällsk. 1863—1879.
- Kock, Axel*, Till de nordiska språkens historia I. Ark. XVI s. 241—254.
- Kolmodin, E.*, Genesis Aetherea etc. Åbo 1659. Hans. 21: 261—317. Bet. G. Ae.
- Konge-Speilet, utg. 1848.
- Laurbechius, P.*, Simon Magus, Linköping 1652. Hans. 21: 241—255. Bet. S. M.
- Legendarium, ett fornsvenskt, utg. Georg Stephens, III, 1874.
- Leijonhufvud, Sigrid*, Erik Sparre och Stina Lillie. Skildring efter bref från karolinska tiden. Sthlm 1911.
- Lejonriddaren, Herr Ivan, en svensk rimmad dikt från 1300-talet, utg. Liffman & Stephens 1849. Bet. Iv.
- Lenngren, Anna Maria*, Saml. Skaldeförsök, 14 uppl. Sthlm 1907.
- Leopold, Carl Gustaf*, Samlade Skrifter I, II, III, Sthlm 1800—1802.
- Levertin, O.*, Essayer I, Två svenska kärlekskorrespondenser från den sirliga stilens tid. Sthlm 1907. Bet. Ess. I.
- Linder, N.*, Om tilltalsord i svenska språket. Sthlm 1884.
- , — Regler och råd, 3 uppl. 1908.
- Lindschiöld*, Den stoora Genius, Balett. Hans.
- Ljungstedt*, Grunddragen af Modersmålets Historia.
- Lundell*, Om de folkliga beståndsdelarna i det svenska skoldramat. Svenska landsmålen Bih. I 1.
- Messenius, Johannes*, Samlade dramer, utg. Henrik Schück, 1886—1888. Disa (1611), Signill (1612), Swanhuita (1613), Blanckamäreta (1614). Bet. Mess. Disa, Swanh., BM.
- Moberg, Petter*, Lärobok i allmänna och svenska grammatiken, 2 uppl. Sthlm 1825.
- Modée, Reinhold Gustaf*, Fru Rangsjuk, 1739. Svenska Parnassen I 2 s. 388—466.
- Moræus, Chr.*, Vitulus 1685. Hans. 21: 381—472.
- Nachspiel Uti en wijsa stält och representerat genom 5 personer (1680—1690). Saml. 13.
- Nordenflycht, Hedvig Charlotta*, Saml. skr., Hansellis förlag 1852.
- Noreen, Adolf*, Altschwedisches Lesebuch 1904. Bet. A. L.

Noreen & Meyer, Valda stycken av svenska författare 1526—1718, Sthlm 1907.

Otherdahl, Jeanne, Ett gammalt borgarhem.

Ossiannilsson, K. G., Prästens barn, 1916.

Oxenstjerna, Axel, Skrifter, och brefvexling, utg. Sv. vitterhets-historie- och antiqvitetsakademien. Bet. Ax. Ox. II 6 Johan Banérs bref 1624—1641. II 9 Bref från Herman Wrangel m. fl. generaler.

Oxenstjerna, Johan Gabriel, Arbeten I—V, Sthlm 1805—1826.

Palmfelt, Gustaf, Qvinnoskolan eller Den enfaldiga Agnes, efter Molière, uppf. Sthlm 1738. Hans. 19: 241—317.

Petri, Olaus, Tobie Comedia, Sthlm 1550, Sveriges National-litteratur I. Bet. Tobie C.

Philomela Sörgespel i 5 öppningar, 1688. Lejonkulans dramer.

Prytz, A. J., Comoedia om Konung Gustaf then första, 1622. Sv. landsmålen Bih. I 1. Bet. G. I.

Putzdrummel, den olyckeligen gifte. 1680-talet. Saml. 13. Bet. Putzdr.

Ramsay, Jully, Skuggor vid vägen. H:fors 1917.

Rondeletius, Judas Redivivus (1614), Sthlm 1871, Klemmings antikvariat. Bet. Rond. JR.

Rudbeck, Olof d. ä., Bref rörande Upsala universitet (1661—1702), utg. med inledning av Clas Annerstedt, 1—4, Uppsala 1893—1905.

Runeberg, J. L., Efterlämnade skrifter I.

Sahlgren, Göran, En fornsvensk ljudlag kompletterad. SNFVI.2.

Sahlstedt, A., Svensk Grammatica 1769, 2:dra uppl. 1787.

—, — Svensk ordbok 1773.

Samlaren.

Schwartz, E., Om användningen av possessivt pronomen i *din stackare* och liknande uttryck. Ark. XV.

Schwartz, Marie Sophie, Börd och bildning. I, II, 1913.

—, — Mannen av börd och kvinnan av folket. I, II, 1913.

Silverstolpe, Axel Gabriel, Skalde Stycken I, II Sthlm 1801—1810.

Själens tröst, utg. Klemming 1871—1873.

Spegel, Haquin, Glossarium Sveo-Gothicum eller Svensk ordbok, Lund 1712.

Stiernhielm, Georg, Then fångne Cupido. Klassiska förf. i svenska witterheten, Sthlm 1834. Bet. FC.

Strindberg, A., Komedier o. Enaktare. Saml. skr. 25, 1911.

Strömborg, Svensk skråklära 1852.

Sundbärg, Gustav, Det svenska folklynnet, Sthlm 1911.

Svedberg, Jesper, Bref från, Kyrkohist. Årsskrift II. Bet. K. Å.
—„— Schibboleth, Svenska Språkets Rycht och Richtighet.
Skara 1716.

Svenska Akademiens ordbok.

Svenska Medeltidens Rimkrönikor, utg. Klemming. I, Gamla
eller Eriks-krönikan. III, sista fortsättningen 1520. Bet.
R. K.

Svensk Språklära, utg. Svenska Akademien 1836.

Swart, Peder, Konung Gustaf I Krönika, utg. Nils Edén, Sthlm
1912.

Söderwall, K. F., Ordbok öfver svenska medeltidsspråket I, II.
Bet. Söd.

Tegnér, Esaias, Efterlemnade skrifter, Ny samling I, II (Brev).
Sthlm 1873, utg. Elof Tegnér.

Tegnér, Esaias d. y., Hemmets ord. Aftryck ur Tidskrift för
Hemmet. 1881.

—„— Om genus i svenskan. Sv. Akad. Handl. 1886 VI.

—„— Tyska inflytelser på svenskan. Ark. V.

Tiällman, Nils, Grammatica suecana 1696.

Tigerstedt, E. S., Torsten Tawast och hans omgifning, Hfors
1909.

Wallenberg, Jacob, Susanna, drama, Sthlm 1798.

—„— Min son på galejan, Svenska Parnassen I 1 s. 283. Bet. S. P.

Wollimhaus, Anders, Didos Tragedia, Saml. I. Bet. Dido.

—„— Hans. 5.

Ågren, Karl, Om användningen av bestämd slutartikel i sven-
skan, Uppsala 1912.

Östergren, Olof, Första konjugationens singulära imperativ,
S. o. S. 13.

—„— Möjligt och omöjligt i den språkliga utvecklingen, S. o. S. 13.

PD 1503

Sa

v. 9

3 0000 097 416 675